

फेब्रुवारी २०१४ / पाने ६०

किंमत ₹१०

लोकगाज्य

मराठी

लिहावी

ऐकावी

बोलावी

वाचावी

थोरवी
गावी

मराठी भाषा गौरव दिन

श्री. वि. वा. शिरवाडकर ऊर्फ कुसुमाग्रज यांनी महाराष्ट्राच्या साहित्यिक, सांस्कृतिक क्षेत्रामध्ये महत्त्वाचे योगदान दिले. वि. स. खांडेकरांनंतर मराठी साहित्याला ज्ञानपीठ पुरस्कार मिळवून देणारे ते दुसरे महान साहित्यिक. त्यांच्या स्मृतीला अभिवादन म्हणून त्यांचा २७ फेब्रुवारी हा जन्मदिवस मराठी भाषा गौरव दिन म्हणून शासनातर्फे साजरा करण्यात येतो.

विश्वास हवा मायभाषेच्या क्षमतेवर

● भाषा बंदीखान्यात वाढत नाही. आजही जी मराठी प्रचलित आहे, तीही अनेक भाषांतील शब्दांचे आणि व्यावहारिक संज्ञांचे नजराणे घेऊनच संपन्न झाली आहे. कोणत्याही जिवंत समाजाची भाषा तळ्यासारखी साचीव नसते, तर कालमानानं निर्माण होणाऱ्या नव्या ज्ञानाचे, विचारांचे, जाणिवांचे पाझर आत्मसात करीत पुढे जाणाऱ्या नदीसारखी प्रवाही असते. इतर प्रगत भाषांशी संपर्क ठेवूनच ती प्रगती करू शकते. शुद्धतेच्या कर्मकांडात रुतलेल्या आणि त्यामुळेच प्रगतीला पराङ्मुख झालेल्या भाषा मृत या सदरात कशा जमा होतात, हे इतिहासानं दाखवलेलं आहे; हे भान मराठीनं आपल्या पंधरा शतकांच्या प्रवासात राखलेलं आहे आणि म्हणूनच नव्या युगाची आव्हानं पेलण्याचं सामर्थ्य तिच्या ठिकाणी आलं आहे. भाषा समर्थ आहे. पण तिच्या सामर्थ्यासंबंधी साशंक असलेली आम्ही तिची अपत्ये मात्र दुबळी आहोत. तेव्हा आमचं वैर कोणत्याही भाषेशी नाही. आणि मावशीच्या मायेनं आमचं पालन करणाऱ्या इंग्रजीशी तर नाहीच नाही. मावशीबाईनं आता आमच्या आईच्या घराचा कब्जा पुन्हा आईकडे द्यावा एवढीच आमची मागणी आहे. म्हणून आपल्यासमोर प्रश्न आहे तो इंग्रजीच्या बहिष्काराचा नाही, तर मराठीच्या संरक्षणाचा आणि संवर्धनाचा.

● भाषा म्हणजे शब्दांचं संकलन नव्हे. समाजाचं वैचारिक आणि जाणिवात्मक संचित काळातून पुढे नेणारी आणि परिणामतः समाजाच्या बदलत्या जीवनाला अखंडता, आकार आणि आशय देणारी भाषा ही एक महाशक्ती असते. सूत्रात ओवलेल्या मण्यांप्रमाणे समाजजीवनाच्या सान्या धारणा आणि विकासाच्या प्रेरणा तिच्यात ओवलेल्या असतात. म्हणून मराठीवरील संकट हे तिच्या शब्दकोशावरील वा साहित्यावरील संकट नाही. ते महाराष्ट्राच्या अस्मितेवरील, मराठीपणावरील आणि येथील लोकांच्या भवितव्यावरीलही संकट आहे. समाजाची प्रगती वा क्रांती स्वभाषेच्या किनाऱ्यावरच पेरता येते असे क्रांतिकारकांच्या प्रणेत्यानं म्हटलेलं आहे. संस्कृत भाषा देवे केली ! प्राकृत काय चोरापासून झाली? असा संतप्त प्रश्न संत एकनाथांनी विचारला होता. आज तोच प्रश्न इंग्रजीच्या संबंदात विचारता येईल. संस्कृतचं स्तोम माजवून तेव्हाचा पुरोहित वर्ग आपली सत्ता समाजावर गाजवीत होता. आज त्या पुरोहित वर्गाची जागा इंग्रजीत पारंगत असलेल्या चार पाच टक्के लोकांनी घेतली आहे. या पाच टक्केवाल्यांच्या प्रस्थापित हितसंबंधासाठी आठ कोटी लोकांचं भवितव्य धोक्यात लोटायचं का, याचा विचार गंभीरपणानं व्हायला हवा.

● अनेक विख्यात शास्त्रज्ञांनी आणि डॉक्टरांनी जरूर तेथे इंग्रजी परिभाषिक संज्ञांचा स्वीकार करून, सर्व विषय, सर्व स्तरावर, मातृभाषेत शिकवणं श्रेयस्कर असतं असं वारंवार सांगितलं आहे. म्हणून स्वभाषारक्षणाचा प्रश्न मंत्रालयाचा वा एखाद्या शासकीय विभागाचा नाही तो सर्व समाजाचा प्रश्न आहे हे ध्यानात घेऊन शासनानं सर्वांचं सहकार्य घेतलं तर या संकटावर मात करणं कठीण आहे असं मला वाटत नाही. जगातील सर्व प्रगल्भ भाषांना जे साधलं ते मराठीलाही साधता येईल. फक्त आपला विश्वास हवा, अमृताशीही पैजा जिंकणाऱ्या आपल्या मायभाषेच्या क्षमतेवर.

(१२,१३ ऑगस्ट १९८९ रोजी मुंबई येथे भरलेल्या जागतिक मराठी परिषदेतील कवी कुसुमाग्रज ऊर्फ श्री. वि. वा. शिरवाडकर यांच्या अध्यक्षीय भाषणातून)

माहिती व जनसंपर्क महासंचालनालय,
महाराष्ट्र शासन

लोकराज्य

- मुख्य संपादक प्रमोद त्र्यं. नलावडे
- व्यवस्थापकीय संपादक प्रल्हाद जाधव
- संपादक सुरेश वांदिले
- सहसंपादक किरण केंद्रे
- प्रशासन व वितरण अधिकारी दिगंबर पालवे
- वितरण अधिकारी विलास बोडके
- साहाय्य विद्या कदम
- मांडणी, सजावट संदीप पवार
- मुद्रण एच.टी. मीडिया लि. दिघे, नवी मुंबई

■ संपादकीय पत्ता ■

माहिती व जनसंपर्क महासंचालनालय,
मदाम कामा रोड, हुतात्मा राजगुरु चौक, दालन
क्र. ३३, तळ मजला, मंत्रालय, मुंबई-३२.

संपादकीय संपर्क : ०२२-२२६२२२१६

email : lokrajya2011@gmail.com

ई-लोकराज्यसाठी

Website : http://dgipr.maharashtra.gov.in

वर्गणीदार व तक्रार निवारणासाठी संपर्क - ०२२-२२०२१५३०

वितरण संपर्क - ०२२-२२६१६९७६

e-mail : lokvitaran@dgipr.maharashtra.gov.in

lokrajyavitaran@gmail.com

अंतरंग

सारे काही मराठीसाठी

मराठी भाषा विभागामार्फत मराठीच्या विकास आणि संवर्धनासाठी विविध नवे उपक्रम आणि योजना राबवण्यात येत आहेत. या विभागांतर्गत येणाऱ्या विविध संस्थांमार्फत वेगवेगळ्या विषयांवरील ग्रंथसंपदा, कोषवाङ्मयाची निर्मिती केली जात आहे. मराठीसाठी देखणे टंक, श्राव्य पुस्तके, दुर्मीळ ग्रंथांचे डिजीटायझेशन भाषाभवन हे उपक्रम कार्यान्वित झाले आहेत. मराठीला अभिजात भाषेचा दर्जा मिळावा म्हणून तज्ज्ञांनी तयार केलेला अहवाल केंद्राकडे पाठवण्यात आला आहे.

९

मराठी बोलती ठेवली पाहिजे

प्रवाही, जिवंत भाषा बदलत असतातच. मात्र बदलतांना आपले संचित व वैशिष्ट्ये कटाक्षाने जोपासतात. दुर्दैवाने मराठी भाषक अंमळ बेफिकीर. या डिजिटल युगाच्या आव्हानांना तोंड देण्यासाठी मराठीतील जागृत समाजगट, साहित्य व भाषेला वाहिलेल्या संघटना, विद्यापीठांचे मराठी विभाग व शासन यांच्या समन्वयाने जे संघटित प्रयत्न व्हायला हवेत तसे होतांना दिसत नाहीत.

अरुण साधू | २६

भाषा आणि अनुवाद

अव्वल इंग्रजीच्या काळात समाज प्रबोधनाचा एक उपाय म्हणून अनेकांनी संस्कृत आणि इंग्रजी भाषांतून अनेक महत्त्वाच्या ग्रंथांचा मराठीत अनुवाद केला. आज यांपैकी अनेक पुस्तकांकडे आपले दुर्लक्ष झाले असले तरी मराठी भाषेला आजचे स्वरूप प्राप्त होण्यात या अनुवादकांनी हातभार लावला आहे.

रामदास भटकळ | ४१

महाराष्ट्रच अग्रेसर

रिव्हल्यूशनरी इंडियाची दाव्होस वेथे झालेल्या वर्ल्ड इकॉनॉमिक फोरमच्या वार्षिक परिषदेला मुख्यमंत्री पृथ्वीराज चव्हाण उपस्थित होते. जगातील गुंतवणूकदारांचे सर्वात मोठे बिगरराजकीय व्यासपीठ अशी ख्याती असलेल्या या प्रतिष्ठेच्या परिषदेला निमंत्रित केलेले श्री. चव्हाण हे देशातील एकमेव मुख्यमंत्री होते. या दौऱ्यात नेमके काय घडले, याबाबत त्यांच्याशी केलेली बातचीत...

याशिवाय

डॉ. नागनाथ कोतापल्ले, रंगनाथ पठारे, राजन खान, डॉ. सुनीलकुमार लवटे, डॉ. प्रदीप आगलावे, डॉ. महेश कुलकर्णी, श्रीकांत उमरीकर यांचे लेख.

भाषा आणि बोली

भाषेमुळे माणूस इतर प्राण्यांपासून वेगळा ठरला आहे. भाषा हा महत्त्वाचा घटक आहे. भाषा निर्मितीची प्रक्रिया गेली पाच लाख वर्षे सातत्याने सुरू आहे. आता मात्र बऱ्याच भाषा

गमावण्याच्या टप्प्यावर आपण येऊन पोहोचलो आहोत.

डॉ. गणेश देवी | १६

भाषेचे रूपसौंदर्य

बोली म्हणजे प्रमाण भाषेशी सामान्यतः जुळणारी पण उच्चार, व्याकरण व शब्दसंग्रह या त्रिविध बाबतीत प्रमाण भाषेपेक्षा काहीसा वेगळा प्रपंच मांडणारी, विशिष्ट स्थानसापेक्ष अशी लोकव्यवहार भाषा होय. भाषेचे स्वाभाविक रूपसौंदर्य या बोलीतच सध्या अर्थाने आढळते.

विठ्ठल वाघ | ३२

५५

भ्रमंती, मंत्रिमंडळ निर्णय या नियमित सदरांसोबत बरेच काही...

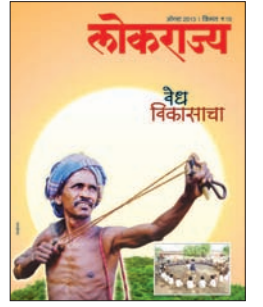
महाराष्ट्राच्या ११ कोटी जनतेची मनोभूमी विकसित करणाऱ्या लोकराज्य या लोकप्रिय मासिकाचा मी

नियमित वाचक आहे आणि याचा मला सार्थ अभिमान आहे. मराठी माणसांचे मनोधैर्य उंचावणारा राज्य सरकारचा सर्वसमावेशक असा वाड्-मयीन उपक्रम म्हणजे लोकराज्य मासिक होय, असे माझे प्रामाणिक मत आहे. मागील दोन-अडीच वर्षांपासूनच्या लोकराज्यच्या विविध अंकांवर तथा विशेषांकांवर नजर टाकता ते सर्व अंक अतिशय दर्जेदार आणि अभ्यासनीय वाटतात. या वाड्-मयीन उपक्रमाद्वारे आपण लौकिक-अलौकिक अर्थाने महाराष्ट्रातील सर्व जनतेचा बौद्धिक तथा भौतिक विकासाबरोबरच सामाजिक, भाषिक, सांस्कृतिक, धार्मिक, आर्थिक, शैक्षणिक व आरोग्यविषयक मूलभूत विकास होण्याच्या दृष्टीनेही प्रयत्न करत आहात. त्याबद्दल आपल्याला धन्यवाद!

- प्रा. डॉ. वैजनाथ एस. अनमुलवाड
साहायक प्राध्यापक, स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ, नांदेड

लोकराज्यचा अंक हातात पडला आणि मनस्वी आनंद झाला. या मासिकाचा मी नियमित वाचक असल्यामुळे चातक पक्षाप्रमाणे या मासिकाची वाट बघतो. लोकराज्य हे महाराष्ट्रातील जनतेचे खऱ्या अर्थाने हक्काचे व्यासपीठ आहे या अंकातून शासनाने जाहीर केलेल्या योजना लोकांपर्यंत पोहोचतात. ऑगस्ट २०१३ च्या अंकातील शबरी आदिवासी घरकूल योजनेसंबंधी विस्तृत माहिती अतिशय उपयुक्त आहे. या योजनेचा सर्वसामान्यांना मोठा फायदा होईल. शबरी आदिवासी घरकूल योजनेसंबंधीच्या माहितीच्या झेरॉक्स काढून मी सर्वसामान्य लोकांना वाटणार आहे.

- सुरेश रासकर, कोपरगाव

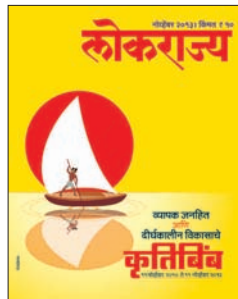
लोकराज्यचा विदर्भ विकास विशेषांक मिळाला. विदर्भाच्या अभ्यासकांसाठी हा अंक संदर्भ म्हणून उपयोगी ठरणारा आहे. तसाच बदलत्या विदर्भाचा चेहराही स्पष्ट करणारा आहे. आपल्या विदर्भ विकास विशेषांकात संस्कृती संबद्ध क्षेत्रदेखील येऊ शकले असते तर बरे झाले असते.

अन्य सुटलेली महत्त्वाची क्षेत्रे शिक्षण, पर्यावरण रक्षण आणि वनाधारित उद्योग व उद्यमशीलतेची आहेत. अर्थात एकाच अंकात साऱ्याच अपेक्षांची पूर्ती होणे अशक्य आहे हे मी जाणतो. अंकाचे अवलोकन करताना ध्यानात आलेल्या बाबी कळवल्या आहेत. लोकराज्य हे तसेही एक उत्तम व दर्जेदार, अंक देणारे नियतकालिक म्हणून आपली परंपरा सांभाळून आहे हे महत्त्वाचे.

- श्रीपाद जोशी, नागपूर

मी सध्या स्पर्धा परीक्षेचा अभ्यास सुरू केला आहे. लोकराज्य मासिक महत्त्वाचे आहे असे खूप जाणकार सांगत होते. पण लोकराज्यचा पहिला अंक हातात पडायला नोव्हेंबर २०१३ उजाडावे लागले. लोकराज्य 'कृतिबिंब' हे मासिक पाहिले आणि मी अक्षरशः लोकराज्यच्या प्रेमातच पडलो. आता कधी एकदा नवीन महिना सुरू होतो नि कधी एकदा नवीन लोकराज्य वाचून काढतो असे होते. स्पर्धा परीक्षेची तयारी करणाऱ्यांसाठी लोकराज्य खूपच फायदेशीर आहे. सामान्य माणसाला सध्या महाराष्ट्राची प्रगती कशी होतेय हे जाणून घ्यायचे असेल तर लोकराज्यचे २-३ अंक वाचले की त्याच्या अपोआप लक्षात येते. तसेच विविध योजनांची माहितीही अगदी सहज उपलब्ध होते .

- हणमंत श. कनप, अग्रण धुळगाव, ता. कवठेमहांकाळ, जि. सांगली

नोव्हेंबर २०१३ चा लोकराज्य अंक 'कृतिबिंब २०१० ते २०१३' यातून खूप संग्रही असावी अशी माहिती मिळाली.

- भरत पाटील

'लोकराज्य' मधील लेखांचे पुनर्मुद्रण केल्यास आम्हाला आनंदच होईल...

वार्षिक वर्गणी - वरिष्ठ साहायक संचालक (प्रकाशने), माहिती व जनसंपर्क महासंचालनालय, बॅरक नं. १९, फ्री प्रेस जर्नल मार्ग, मुंबई-४०००२१ या पत्त्यावर मनीऑर्डरने पाठवावी किंवा 'लेखाधिकारी, माहिती व जनसंपर्क महासंचालनालय, मंत्रालय, मुंबई' यांच्या नावे मुंबई येथे वटणाऱ्या शाखेचा डिमांड ड्राफ्ट पाठवावा. लोकराज्य अंकाच्या वर्गणीदारांनी नूतनीकरणासाठी वार्षिक वर्गणी पाठवताना आपला वर्गणी क्रमांक कळवावा. (प्रति अंक मूल्य १० रुपये, वार्षिक वर्गणी रु. १००/-)

* या अंकात व्यक्त केलेल्या मतांशी शासन आणि संपादक सहमत असेलच असे नाही.

लोकराज्यची
वर्गणी ऑनलाईन
भरण्यासाठी

<http://dgjpr.maharashtra.gov.in>

आपली अस्मिता

राजभाषा मराठीचा सन्मान म्हणून दरवर्षी फेब्रुवारी महिन्यात २७ तारखेला मराठी भाषा गौरव दिवस शासनातर्फे आयोजित केला जातो. ज्ञानपीठ विजेते ज्येष्ठ कवी कुसुमाग्रज यांच्या जयंतीचे औचित्य साधण्याचा हेतूसुद्धा हा दिवस साजरा करण्यापाठीमागे आहे. या निमित्ताने लोकराज्यचा फेब्रुवारी महिन्याचा अंक मराठी भाषा विशेषांक म्हणून प्रकाशित करण्यात येत आहे.

मराठी भाषा, मराठी बोली, मराठीच्या वापराबाबतची महाराष्ट्रीय माणसाची आस्था वाढवण्याची आवश्यकता, माध्यमातील मराठी, मराठीचे भवितव्य, अनुवाद आणि मराठी भाषा विभागामार्फत मराठीच्या संवर्धनासाठी करण्यात येत असलेल्या विविध योजना / निर्णय यांचा उहापोह या अंकात विस्तृतपणे करण्यात आला आहे.

बोलीभाषेचे ज्येष्ठ संशोधक डॉ. गणेश देवी यांचा विस्तृत लेख हा या अंकाचे वैशिष्ट्य ठरावे. त्यांनी नोंदवलेल्या निष्कर्षानुसार जगात सध्या अस्तित्वात असलेल्या ६ हजार भाषापैकी, २२व्या शतकापर्यंत ३०० भाषादेखील टिकणार नाहीत. संस्कृतीचा मुख्य आधार असलेल्या भाषांचे अस्तित्त्व अशाप्रकारे संपुष्टात येणे ही दुःखद अशी घटना ठरणार आहे. त्यामुळे भाषा जिवंत राहण्यासाठी आणि त्या भाषेतील जिवंतपणा, रसरशीतपणा कायम राखण्यासाठी प्रत्येकाने प्रयत्न करणे गरजेचे आहे. बोलीभाषेशिवायची भाषा म्हणजे नावीन्य हरपलेल्या शब्दांचा निरर्थक ढिगारा असल्याचे मत डॉ. देवी यांनी व्यक्त केले आहे. अशा स्थितीत भाषेतील शब्द व्यक्तिवहीन चेहरा नसलेले घटक बनतात. अशी भाषा व्याकरणरुष्ट्या शुद्ध आणि गणितासारखी अचूक असेल पण या व्यक्तिवहीन भाषेत जिवंतपणा उरणार नाही. डॉ. देवींचे हे विचार बोलीभाषांचे अनन्यसाधारण महत्त्व विषद करणारे आहेत. बोलीभाषेची ही उपयुक्तता लक्षात घेऊन मराठी भाषा विभाग बोलीभाषेच्या संशोधन, संवर्धनास प्राधान्य देणार आहे. स्वतंत्र बोली प्रबोधिनी स्थापण्याचाही मानस आहे.

नव्याने स्थापन झालेल्या मराठी भाषा विभागाने गेल्या वर्षभरात विविध उपक्रम राबवून मराठी भाषेच्या संवर्धनासाठी महत्त्वाची भूमिका बजावली आहे. आपल्या सर्वांसाठी अतिशय जिवाळ्याचा आणि अस्मितेचा असलेला अभिजात भाषेचा दर्जा मिळण्याचा प्रश्न हा आता मार्गी लागेल अशी अपेक्षा आहे. अभिजात भाषा समिती, भाषातज्ज्ञ आणि या विषयातील अभ्यासक यांच्या सहकार्याने मराठी भाषा विभागाने जुने संदर्भ, प्राचीन ग्रंथ, प्राचीन ताम्रपट, कोरीव लेख, शिलालेख, इतर प्राचीन दस्तवेज यांचा सखोल अभ्यास केला. त्या आधारे एक विस्तृत अहवाल तयार करून केंद्र शासनाकडे पाठवला आहे. केंद्र सरकारच्या पातळीवर या अहवालाची छाननी होऊन मराठीला अभिजात दर्जा देण्याविषयीचा अंतिम निर्णय घेतला जाईल.

मराठी भाषेचे पुढील २५ वर्षांचे धोरण ठरविण्याच्या अनुषंगाने भाषा सल्लागार समिती राज्य शासनाने नेमली आहे. भाषा संचालनालयामार्फत प्रकाशित कोशांचे अद्ययावतीकरण, परिभाषा कोशांचे मुद्रण, शब्द व्युत्पत्ती, मराठी भाषेची वृद्धी अशा विविध बाबींवर भाषा सल्लागार समितीमार्फत कार्यक्रम सुचवले जातील.

मराठी विश्वकोशाचे आतापर्यंत प्रकाशित १९ ही खंड डिजिटाइज्ड स्वरूपात विश्वकोशाच्या संकेतस्थळावर उपलब्ध करून दिले आहेत. युनिकोड स्वरूपातील या माहितीच्या महाप्रचंड खजिन्यातील 'माणिकमोती' कुणालाही कुठेही बघता येतील.

मराठी भाषा विभागामार्फत महाराष्ट्रामध्ये आयोजित करण्यात येणाऱ्या ग्रंथोत्सवाचे मूळ आता चांगलेच रुजले आहे. ३३ जिल्हे, गोवा आणि दिल्ली येथे होणाऱ्या या ग्रंथोत्सवांनी वाचन संस्कृतीला गतिमान केले आहे. मराठीतील चांगली, उत्कृष्ट, दर्जेदार पुस्तके वाचकांच्या घरापर्यंत नेण्याचा मराठी भाषा विभागाला हा उपक्रम अतिशय वैशिष्ट्यपूर्ण ठरत आहे. ग्रंथ प्रदर्शन व विक्री या बरोबरच विविध साहित्य विषयक उपक्रम, परिसंवाद, कवी संमेलने यांच्या जोडीने दोन ते तीन दिवस होणारा हा उत्सव म्हणजे प्रत्येक जिल्ह्यात होणारे 'छोटे साहित्य संमेलन' म्हणून ओळख रुजवीत आहे. हा उपक्रम यशस्वी करण्यासाठी माहिती व जनसंपर्क महासंचालनालयाचे मोठे योगदान लाभल्याचे नमूद करावे लागेल. महाराष्ट्रात गावागावातील वाचक, साहित्यप्रेमी आणि सर्वत्र विखुरलेले ग्रंथविक्रेते, प्रकाशक

यांच्यातील सेतू बांधण्यास ग्रंथोत्सवाचा उपक्रम अत्यंत यशस्वी ठरला आहे.

मराठी भाषा विभागाच्या अंतर्गत कार्यरत असणाऱ्या साहित्य संस्कृती मंडळ, भाषा संचालनालय, राज्य मराठी विकास संस्था यांनी प्रकाशित केलेल्या ग्रंथांच्या ई पुस्तकांची निर्मिती करण्याचा महत्त्वाकांक्षी उपक्रम सी डॅक या केंद्र सरकारच्या संस्थेमार्फत राबवला जात आहे. याच बरोबरीने दुसरा महत्त्वाचा उपक्रम म्हणजे ९५० हून अधिक दुर्मीळ ग्रंथांचे डिजिटायझेशन वा संगणकीकरण हा होय. या दुर्मीळ ग्रंथसंपदेमध्ये मराठी भाषा, साहित्य संस्कृती तसेच शैक्षणिक, सामाजिक, ऐतिहासिक मूल्य असणाऱ्या व स्वाभिव्यक्त अधिकार संपुष्टात आलेल्या ग्रंथांचा समावेश आहे. डिजिटायझेशनमुळे ही ऐतिहासिक महत्त्वाची ज्ञानसंपदा कायमस्वरूपी सुरक्षित होणार आहे.

मराठीतील निवडक संत, ज्ञानपीठ पारितोषिक विजेते व इतर सर्वोत्कृष्ट साहित्यांवर आधारित श्राव्य पुस्तके (ऑडिओ बुक्स) निर्मितीचा उपक्रमही राबवला जात आहे. ही सर्व श्राव्य पुस्तके राज्य मराठी विकास संस्थेच्या संकेतस्थळावर विनामूल्य उपलब्ध करून देण्यात येत आहेत. आतापावेतो 'दासबोध', 'कृष्णाकाठ', 'प्रवासी पक्षी', 'सायंतारा', 'आदिमाया', 'संहिता' या साहित्यकृती श्राव्य पुस्तकांच्या स्वरूपात उपलब्ध झाल्या आहेत.

मराठी भाषा विभाग राबवत असलेला आणखी एक महत्त्वाचा उपक्रम म्हणजे मराठी युनिकोड टंकाची निर्मिती। मराठीच्या वैशिष्ट्यांची दखल घेत युनिकोड आधारित आणि देखण्या टंकाची निर्मिती करण्यात येत आहे. मुक्तस्रोत म्हणजे कुणालाही वापरता येतील अशा स्वरूपातील हे टंक राहतील.

गेल्या वर्षभरात शासनाने घेतलेला आणखी एक महत्त्वाचा निर्णय म्हणजे भाषाभवनची निर्मिती. हे भाषाभवन मुंबई येथे उभारले जाईल. त्याद्वारे मराठी भाषेचे संवर्धन, जतन, संरक्षण करण्यासाठी विविध उपक्रम राबवले जातील. या भाषाभवनाने मराठी भाषा विभागाच्या अंतर्गत कार्यरत असणारे भाषा संचालनालय, साहित्य संस्कृती मंडळ, विश्वकोश निर्मिती मंडळ, राज्य मराठी विकास संस्था यांची कार्यालये एकत्र आणली जातील. त्यामुळे उत्तमरीतीने समन्वय साधला जाईल. या भाषाभवनाने सुसज्ज ग्रंथालय, मराठी प्रशिक्षण केंद्र, बोली प्रबोधिनी, अनुवाद केंद्र, मराठी भाषा संशोधन प्रयोगशाळा, प्रशिक्षणार्थीसाठी हॉल आदी बाबी राहतील. या भवनाच्या माध्यमातून भाषा, साहित्य आणि संस्कृती यांचे एकत्रित उपक्रम राबवले जातील.

तंजावूर येथील मोडी लिपीतील कागदपत्रांचे देवनागरीकरण व डिजिटायझेशन हा महत्त्वाकांक्षी प्रकल्प राज्य मराठी विकास संस्था आणि तंजावूर विद्यापीठ यांच्या सहकार्याने राबवला जात आहे.

अशा विविध आणि वैशिष्ट्यपूर्ण उपक्रमांच्या माध्यमातून शासनाने मराठी भाषेच्या संवर्धनाला गती दिली असली तरी यामध्ये आपल्या सर्वांचा क्रियाशील सहभाग तेवढाच आवश्यक आहे. मराठी भाषा ही आपली अस्मिता आहे. या भाषेत श्रेष्ठ साहित्याची निर्मिती झाली आहे. संतांनी या भाषेचे वैभव वाढवले. महाराष्ट्राच्या विविध भागातील बोलींनी मराठीला ओजस्वी केले. मराठीला ज्ञानदेवांनी 'अमृताची' उपमा दिली. अमृताचा गोडवा सर्वश्रुत आहे. अशा या गोड, मधुर मराठी भाषेचा अभिमान बाळगून आपण सान्धानीच ती अधिकाधिक समृद्ध कशी होईल यासाठी प्रयत्न करावला हवेत.

हा अंक म्हणजे त्या दिशेने टाकलेले एक पाऊल होय. यातील सर्व लेख विचारप्रवर्तक आणि दिशादर्शक आहेत. संग्राह्य असा हा अंक आपणास लोकराज्यच्या इतर अंकांप्रमाणेच आवडेल अशी आशा आहे.

प्रमोद चं. नलावडे

मुख्य संपादक तथा महासंचालक
(माहिती व जनसंपर्क महासंचालनालय)

dg@dgipr.maharashtra.gov.in

मराठीच्या विकासासाठी...

मराठी भाषा जगावी, तिचा प्रसार व्हावा आणि या अमृत भाषेला गौरव मिळावा, असे जेव्हा आपण म्हणतो, तेव्हा आपल्या सर्वांना या कार्यामध्ये आपले योगदान द्यावेच लागेल. केवळ शासनाने याविषयीचे निर्णय घेऊन पुरेसे होणार नाही. साहित्यिक, साहित्यसंस्था, प्रकाशक एवढेच नव्हे तर सर्वसामान्य वाचक आणि माध्यमांना मराठी ही आपली भाषा आहे, तिचा आत्मसन्मान वाढविणे हे आपले कर्तव्य आहे, या भावनेतून विचार करावा लागेल आणि मला हे सांगावला आनंद वाटतो की, गेल्या तीन वर्षात आमच्या शासनाने जी ठोस पावले उचलली आहेत, त्यामुळे निश्चितच मराठी भाषेचे आणखी संवर्धन होण्यास साहाय्य होईल. मराठीला अभिजात भाषेचा दर्जा मिळावा म्हणून ऐतिहासिक पुराव्यांसह केंद्र सरकारला अहवाल सादर करण्यात आला आहे. मराठी भाषेला अभिजात भाषेचा दर्जा मिळवून देणे हा आमच्या प्रयत्नातील महत्त्वाचा टप्पा असून त्यासाठी सातत्याने पाठपुरावा करणे आवश्यक आहे, तो आम्ही करीत आहोत. सांगताहेत मुख्यमंत्री पृथ्वीराज चव्हाण

म राठी भाषेचा अधिक परिणामकारकरीत्या प्रसार व्हावा, यासाठी आम्हाला संगणकांची म्हणजेच माहिती तंत्रज्ञानाची बहुमोल मदत झाली हे मला प्रथम सांगितले पाहिजे. आज मराठी भाषेसाठी स्वतंत्र संकेतस्थळाच्या माध्यमातून आम्ही मराठी साहित्याला इलेक्ट्रॉनिक स्वरूपामध्ये जगभर पोहचविण्यात यशस्वी ठरलो आहोत. मराठी साहित्यातील अनेक ऐतिहासिक संदर्भ तसेच पुस्तके श्राव्यरूपात, तसेच शासनाचा व्यवहार कोश, मराठी विश्वकोशाचे खंड संकेतस्थळावर उपलब्ध करून दिल्याने हे साहित्य सहजपणे कुणालाही वाचता येऊ शकते. त्याशिवाय सुमारे एक हजारभर दुर्मीळ पुस्तके आणि नियतकालिके हीदेखील डिजिटाइज्ड करण्यात येणार आहेत. त्यामुळे त्यांचा कायमसाठी संग्रह करणे शक्य होईल.

इंटरनेटवर मराठी भाषेचा उपयोग मोठ्या प्रमाणावर होत असला तरी युनीकोड मराठी फॉन्टची मर्यादा लक्षात घेता मुक्तस्रोतातील सुंदर आणि देखणे मराठीचे टंक विकसित करण्यासाठी आम्ही पुढाकार घेतला आहे. सी-डॅक या संस्थेमार्फत हे टंक विकसित केले जात आहेत. मराठी भाषा, साहित्य आणि संस्कृती यांचे विविध उपक्रम, संशोधन, अभ्यास यात समन्वय साधण्याच्या दृष्टीने मुंबईत मराठी भाषा केंद्र उभारण्याचा निर्णय शासनाने घेतला एवढेच नव्हे तर पुरेसा निधीही मंजूर केला असून लवकरच या केंद्राचे बांधकाम सुरु होईल. महाराष्ट्र कर्नाटक सीमा भागातील मराठी भाषेशी संबंधित संस्थांना अर्थसाहाय्य करून त्यांना प्रोत्साहन देणे, मोडी भाषेतील चार लाखांपेक्षा जास्त कागदपत्रे देवनागरीमध्ये रूपांतरित करणे, तसेच ई-गव्हर्नन्स धोरणात मराठीचा संपूर्ण वापर अनिवार्य करणे यासारख्या निर्णयांची अंमलबजावणी करून शासनाने मराठी भाषेच्या प्रसाराला बळ देण्याचा प्रयत्न केला.

मराठी भाषेचा प्रसार म्हणजे इतर भाषांना विरोध नव्हे. मराठी ही आपली मायबोली आहे आणि ती जगवणे आपले कर्तव्य आहे एवढ्याच भावनेने आम्ही प्रयत्न करीत असून महाराष्ट्राचे पहिले मुख्यमंत्री स्व. यशवंतराव चव्हाण, तर्कतीर्थ लक्ष्मणशास्त्री जोशी यांच्यासारख्या ज्येष्ठांनी दाखविलेल्या मार्गाने वाटचाल करण्यासाठी कटिबद्ध आहोत. कुसुमग्रजांनी मराठीसाठी व्यक्त केलेली अपेक्षा साकार करण्याचा प्रयत्न आपण सर्वांनी करणे आवश्यक आहे.

(शब्दांकन: अनिरुद्ध अष्टपुत्रे, मुख्यमंत्र्यांचे जनसंपर्क अधिकारी)

मराठीच्या सेवेचे भाग्य

भाषा हे मानवाला मिळलेले वरदान आहे. मनातील भावभावना व्यक्त करण्याचे साधन म्हणजे भाषा. प्रत्येकाला स्वतःच्या भाषेचा अभिमान असणे स्वाभाविकच आहे. आपली मराठी अमृतातेही पैजा जिंके अशी प्रभावी आहे. अनेक जाती, धर्म आणि वर्गांना तिने आपलेसे केले आहे. कविवर्य सुरेश भटांनी म्हटले आहे, 'धर्म, पंथ, जात एक जाणतो मराठी, एवढ्या जगात माव मानतो मराठी.' माता आणि भाषा दोन्हींना आपण माव मानतो. दोन्हींच्या संस्कारांतूनच आपण घडतो. मावेच्या ऋणांतून आपण उतराई होऊ शकत नाही. म्हणून भाषेचेही जतन आणि संवर्धन, हे आपले कर्तव्य ठरते. लोकशाहीत जनतेची भाषा हीच शासनव्यवहाराची भाषा असायला हवी. म्हणूनच राज्यातील सर्व कामकाजात लोकांच्या भाषेचा अर्थातच मराठीचा वापर अनिवार्य करण्यात आला आहे. लोकशाहीत लोकशिक्षणाचे महत्त्वाचे कार्यही मातृभाषा पार पाडते. लोकव्यवहाराच्या सर्वच क्षेत्रात मराठीचा वापर वाढवा आणि त्यानुसार तिला वैविध्य प्राप्त करून देण्यासाठी राज्य शासन सातत्याने प्रयत्नशील आहे, सांगताहेत उपमुख्यमंत्री अजित पवार.

मराठी भाषा विभागाच्या माध्यमातून मराठीच्या संवर्धनासाठी शासनाच्या वतीने अनेक उपयुक्त आणि अभिनव योजना राबवण्यात येत आहेत. राज्याच्या सांस्कृतिक धोरणांत मुंबईत भाषाभवन बांधण्याचा निर्णय घेण्यात आला. त्यासाठी ७९ कोटी ३४ लाख रुपयांच्या खर्चास तत्त्वतः मान्यता देण्यात आली आहे. मराठी भाषेचे पुढील २५ वर्षांचे धोरण ठरविण्याचे काम सुरु करण्यात आले आहे. मराठी भाषेला अभिजात भाषेचा दर्जा मिळावा म्हणून केंद्र शासनाकडे पाठपुरावा सुरु आहे. ग्रामीण आणि शहरी भागात वाचन संस्कृतीस प्रोत्साहन देण्यासाठी ग्रंथोत्सवाचा उपक्रम सुरु करण्यात आला आहे. ज्येष्ठ कवी वि. वा. शिरवाडकर यांच्या स्मरणार्थ २७ फेब्रुवारी हा मराठी भाषा गौरवदिन म्हणून साजरा करण्याचा निर्णय आपण घेतला आहे. शासनाच्या वतीने दरवर्षी वाङ्मय पुरस्कारांनी साहित्यिकांचा गौरव केला जातो. आदिवासी विभागातर्फे आदिवासी साहित्यिकांनाही पुरस्कार देण्याचा निर्णय घेण्यात आला आहे. महाराष्ट्र-कर्नाटक सीमा भागातील मराठी भाषा व संस्कृती समृद्धीसाठी अर्थसाहाय्य केले जाते.

बोलींचा अभ्यास

अहिराणी, मालवणी, व-हाडी आदींसह अनेक मराठीच्या समृद्ध बोली आहेत. त्या अनुषंगाने बोलताना ८४ व्या अखिल भारतीय साहित्य संमेलनाचे अध्यक्ष उत्तम कांबळे म्हणाले होते, आपापल्या पर्यावरणातून वेगवेगळी माणसे नवे शब्द जन्माला घालत असतात. भाषासमृद्धीसाठी अशा सर्व शब्दांचं स्वागत करायला हवं. लोकजीवनातील, बोलीभाषेतील अनेक शब्द आपण प्रामाण्यभाषेच्या वेशीवरच ताटकळत ठेवले आहेत. त्या दृष्टीने बोलींचा आणि वेगवेगळ्या वातावरणातील शब्दांचा अभ्यास होणे आवश्यक आहे. म्हणूनच प्रस्तावित भाषाभवनात बोली अकादमी सुरु करण्याचे शासनाच्या विचाराधीन आहे. डॉ. गणेश देवी यांचे बोलीसंदर्भातील संशोधनही आपल्यासाठी मार्गदर्शक ठरू शकेल. अलीकडे माहिती तंत्रज्ञानातून एका वेगळ्या विश्वाचा जन्म झाला आहे. या विश्वाने आपल्या जन्माबरोबरच स्वतःचे वेगळे शब्द आणि भाषाही सोबत आणली आहे. तिची भीती न बाळगता, ती आत्मसात करावी लागणार आहे. एवढेच नाही तर मराठीच्या वळणाने तिला वाटचाल करायला भाग पाडण्यासाठी आपल्याला प्रयत्न करावे लागणार आहेत. परिणामी वंचित, उपेक्षित आणि ग्रामीण भागातील विद्यार्थी; तसेच जनतेच्या मनातील आयटीची भीती नाहीशी करण्यासाठी 'आयटीत' मराठी ऐटीत वावरायला हवी, हेच आता आपले पुढील ध्येय निश्चित करावे लागणार आहे.

युनिकोड टंक प्रकल्प

आयटीचा विस्तार लक्षात घेऊन संगणकावर मराठीचा वापर वाढविण्यासाठी मराठी युनिकोड टंक प्रकल्प हाती घेण्यात आला आहे. दुर्मीळ आणि ऐतिहासिक मूल्य असलेल्या ग्रंथांचे संगणकीकरण करून ते शासनाच्या संकेतस्थळावर उपलब्ध करून देण्यात येणार आहेत. संत साहित्याची श्राव्यग्रंथ निर्मिती केली जाणार आहे. त्यात दासबोध, यशवंतराव चव्हाण यांचे आत्मचरित्र 'कृष्णाकाठ' कुसुमाग्रजांचे काव्यसंग्रह 'प्रवासी पक्षी' व 'रसयात्रा', विंदा करंदीकरांचे काव्यसंग्रह 'आदिमाया' व 'संहिता' आदींचा समावेश आहे. दुसऱ्या टप्प्यात 'तुकाराम गाथा' व 'ज्ञानेश्वरी'ची श्राव्यग्रंथ निर्मिती केली जाणार आहे. ज्ञानकोशाची निर्मिती, मराठी विश्वकोश इंटरनेटवर उपलब्ध करून देणे आदी उपक्रमही हाती घेण्यात आले आहेत. मराठी भाषा विकासासाठी २०१३-१४ च्या अर्थसंकल्पात १५ कोटी ६० लाख रुपयांची तरतूद केली आहे.

भारतासारख्या वैविध्याने नटलेल्या देशात भाषेसह सर्वच प्रकारची वैविध्यता आहे. खरे म्हणजे निरनिराळ्या भाषा बोलणारा अखिल भारतातील लोकशाही समाज आहे. मराठीची अस्मिता जपत शक्य तिथे इतर भाषांची देवाणघेवाण वाढवावी लागेल. जमेल तिथे एकरूपता साधावी लागेल. या परस्पर सामंज्यस्यातून राष्ट्रीय एकात्मतेला बळ देण्याचे अंतिम ध्येय बाळगावे लागेल. ती ताकद, क्षमता आपल्या मराठीत आहे, यात शंका नाही.

(शब्दांकन : जगदीश मोरे
उपमुख्यमंत्र्यांचे जनसंपर्क अधिकारी)

ज्ञानभाषा मराठी

मराठी भाषेला आज जगभरातील जास्तीत जास्त लोकांपर्यंत पोहचविण्यासाठी संगणक, माहितीचे महाजाल, भ्रमणध्वनी इत्यादी अत्याधुनिक तंत्रज्ञानाधारित माध्यमांतून उपलब्ध करून देणे आवश्यक आहे. ही बाब लक्षात घेऊन मराठी भाषा विभागाच्या स्थापनेपासूनच जाणीवपूर्वक प्रयत्न करण्यात येत आहेत. माहिती तंत्रज्ञान आणि माध्यमस्फोटाच्या या युगात ज्ञान व संपर्क भाषा म्हणून मराठीचे अस्तित्व ठळकपणे दिसून येत आहे. हे स्थान उंचावत नेण्याचा पूर्ण प्रयत्न विभाग, विविध प्रकारे करीत आहे. मराठी भाषेला अभिजात भाषेचा दर्जा देण्याबाबत केंद्र शासनाच्या निकषानुसार प्रस्ताव तपासणीसाठी समिती स्थापन करण्यात आली होती. या समितीमार्फत प्राप्त झालेला अहवाल केंद्र शासनास पाठविण्यात आला. भाषा सल्लागार समितीची स्थापना करण्यात आली असून मराठी भाषेचे पुढील २५ वर्षांचे धोरण ठरविण्याचे काम समिती करीत आहे. नवीन पिढीपर्यंत मराठी भाषा पोहचविण्याचे व रुजविण्याचे प्रयत्न नव्या माध्यमांद्वारे मराठी भाषा विभागाकडून करण्यात येत आहेत. सांगताहेत मराठी भाषा विभागाचे राज्यमंत्री उदय सामंत

स

ध्या महाजालावर आणि संगणकावर युनिकोड ही संकेत प्रणाली वापरून मराठीचा वापर वाढत असला तरी मराठी मजकूर दिसण्यासाठी आवश्यक असणारे युनिकोडाधारित टंक संख्येने कमी प्रमाणात उपलब्ध आहेत. जे टंक उपलब्ध आहेत, त्यातील काही टंकातील वळणे, वर्णमाला, वर्णलिपीविषयक शासन निर्णयात मान्य केलेल्या वळणांप्रमाणे नाहीत. असे टंक जरी देवनागरी लिपिसाठी तयार करण्यात आले असले तरी त्यात मराठीच्या वैशिष्ट्यांची दखल घेतलेली नाही. त्यामुळे राज्य मराठी विकास संस्थेकडून युनिकोडाधारित आणि देखणे असे टंक तयार करून घेऊन महाराष्ट्र शासनाच्या वतीने ते मुक्तस्रोत स्वरूपात जनतेला उपलब्ध करून देण्याबाबतची योजना तयार करण्यात आली आहे. यामध्ये एकूण ५ प्रकारचे टंक विकसित करण्यात येतील.

मराठी भाषा विभागाचे www.marathibhasha.maharashtra.gov.in या स्वतंत्र संकेतस्थळावर मराठी भाषेशी संबंधित उपयुक्त माहिती उपलब्ध करून देण्यात आली आहे. माहिती व तंत्रज्ञान संचालनालयाच्या ई गव्हर्नन्स स्पर्धेत उत्कृष्ट संकेतस्थळ या प्रकारामध्ये रौप्य पुरस्कारासाठी त्याची निवड करण्यात आली आहे, राज्य मराठी विश्वकोश निर्मिती मंडळाच्या संकेतस्थळाची प्लॅटिनम पुरस्कारासाठी निवड करण्यात आली आहे.

ई पुस्तकांची निर्मिती

मराठी भाषा विभागाने ई-पुस्तकांची निर्मिती करण्याचा निर्णय घेतला आहे. या योजनेंतर्गत विविध संस्थांनी प्रकाशित केलेल्या ५०० प्रकाशनांची ई-पुस्तके तयार करण्याचा निर्णय मराठी भाषा विभागाने घेतला असून, त्यात भाषा संचालनालयाची ४७ प्रकाशने, महाराष्ट्र राज्य साहित्य आणि संस्कृती मंडळाची ४४४ प्रकाशने आणि राज्य मराठी विकास संस्थेची ९ प्रकाशने आहेत.

मराठी विश्वकोशाच्या एकूण प्रस्तावित २३ खंडापैकी १९ खंड प्रकाशित झाले असून ते मंडळाच्या संकेतस्थळावर उपलब्ध करून देण्यात आले आहेत. खंड १ ते १७ सीडीस्वरूपात उपलब्ध करून देण्यात आले आहेत.

श्राव्य पुस्तके

मराठीतील निवडक संत साहित्य तसेच मराठीतील ज्ञानपीठ पारितोषिक विजेते साहित्य, साहित्य अकादमी पारितोषिक विजेते साहित्य व महाराष्ट्र शासनाने सर्वोत्कृष्ट साहित्य म्हणून निवडलेले काही निवडक उत्तम दर्जाचे साहित्य, या साहित्यावर श्राव्य पुस्तके तयार करण्याचा हा प्रकल्प मराठी भाषा विभागांतर्गत येणाऱ्या राज्य मराठी विकास संस्थेमार्फत राबवण्यात येत आहे.

संस्थेने आजपर्यंत श्री समर्थ रामदासांचे 'दासबोध', स्व.यशवंतराव चव्हाण यांचे आत्मचरित्र- 'कृष्णाकाठ', कवी कुसुमाग्रजांचे काव्यसंग्रह- 'प्रवासी पक्षी' व 'रसयात्रा' आणि विंदा करंदीकर यांचे 'आदिमाया' व 'संहिता' या साहित्याची श्राव्य पुस्तके तयार केली असून ती पुस्तके राज्य मराठी विकास संस्थेच्या संकेतस्थळावर विनामूल्य स्वरूपात उपलब्ध करून दिली आहेत. तसेच 'कृष्णाकाठ' आणि 'दासबोध' या ग्रंथांची श्राव्य पुस्तके सीडी स्वरूपात संस्थेकडे विक्रीसाठी उपलब्ध आहेत. श्राव्य पुस्तकाच्या पुढील टप्प्यात 'तुकाराम गाथा' व 'ज्ञानेश्वरी' या ग्रंथांची श्राव्य पुस्तके तयार करण्याचे प्रस्तावित आहे.

दुर्मीळ ग्रंथांचे डिजिटायझेशन

मराठी भाषा, साहित्य व संस्कृती या विषयांच्या दृष्टीने अतिशय महत्त्वाचे तसेच शैक्षणिक, सामाजिक व ऐतिहासिक मूल्य असणारे दुर्मीळ व स्वामित्व अधिकार संपुष्टात आलेले ९५६ ग्रंथांचे जतन व संवर्धन करण्यासाठी, त्यांचे संगणकीकरण करून, हे ग्रंथ संस्थेच्या व शासनाच्या संकेतस्थळावर उपलब्ध करून देण्याचा हा प्रकल्प आहे. डिजिटायझेशनमुळे आग, कीटक, जाणूनबुजून केले जाणारे नुकसान, चोरी, खराब होणे, हरवणे यामुळे पुस्तकांना निर्माण होणारा धोका नाहीसा होतो. सर्चद्वारे डिजिटायझेशन केलेला मजकूर शोधणे सोपे जाते. तसेच लिंक्स किंवा संकेतस्थळाद्वारे देवणाघेवाण करणेही सुलभ होते. राज्य मराठी विकास संस्था हे काम सी-डॅक, पुणे यांच्या सहकार्याने करीत आहे. संगणकशास्त्र व माहिती तंत्रज्ञान परिभाषा कोश प्रकाशित करण्याचे प्रस्तावित आहे.

(शब्दांकन : मीनल जोगळेकर)

सारे काही मराठीसाठी

- ⇒ मराठी भाषेतील साहित्यविषयक उपक्रम एकत्रितपणे राबवण्यासाठी मुंबई येथे भाषाभवन
- ⇒ राज्य साहित्य संस्कृती मंडळाची ४४४, भाषा संचालनालयाची ४८ व राज्य मराठी विकास संस्थेची ८ अशा ५०० पुस्तकांची ई- पुस्तके तयार करण्याचा निर्णय.
- ⇒ ४ ते ५ युनिकोड आधारित टंक मुक्तस्रोत स्वरूपात उपलब्ध करून देण्याचा निर्णय
- ⇒ मराठी भाषेला अभिजात भाषेचा दर्जा देण्याबाबत प्रस्ताव तपासणीसाठी केंद्र शासनास पाठवण्यात आला.
- ⇒ मराठीतील राष्ट्रीय तसेच राज्यस्तरीय पुरस्कार प्राप्त साहित्यकृतीतील निवडक कलाकृती त्याचप्रमाणे संत वाङ्मयाचे श्राव्य पुस्तकांमध्ये रूपांतर करण्याचे काम सुरू.
- ⇒ ९५६ दुर्मीळ ग्रंथ/ नियतकालिके यांचे स्कॅनिंग करून जनतेला एकाच संकेतस्थळावर उपलब्ध करून देण्यात येईल.
- ⇒ महाराष्ट्र-कर्नाटक सीमा भागामध्ये मराठी भाषा व संस्कृतीचा वारसा टिकविण्यासाठी तसेच समृद्ध करण्यासाठी झटत असलेल्या १३ मराठी भाषिक संस्थांना आर्थिक पाठबळ.
- ⇒ मराठी विश्वकोशाचे १९ खंड प्रकाशित.
- ⇒ भारतीय संविधानाच्या सहाव्या आवृत्तीच्या २००० प्रतींची छपाई करून विक्रीसाठी उपलब्ध.
- ⇒ मराठी भाषा विभागाच्या marathibhasha.maharashtra.gov.in या स्वतंत्र संकेतस्थळाची निर्मिती. माहिती व तंत्रज्ञान संचालनालयाच्या ई गव्हर्नन्स स्पर्शत उत्कृष्ट संकेतस्थळ या प्रकारामध्ये सौम्य पुरस्कारासाठी मराठी भाषा विभागाच्या संकेतस्थळाची निवड.

मराठी भाषेला अभिजात भाषेचा दर्जा

मराठी भाषा ही अभिजात भाषेचा दर्जा मिळण्यासाठी पात्र ठरते किंवा कसे, याबाबतचा अभ्यास करून केंद्र शासनाकडे परिपूर्ण प्रस्ताव पाठविण्यासाठी राज्य शासनाने प्रा.रंगनाथ पठारे यांच्या अध्यक्षतेखाली भाषातज्ज्ञांची एक समिती स्थापन केली. या विषयाच्या अनुषंगाने राज्यातील तज्ज्ञ अभ्यासक/व्यक्तींकडून त्यांच्याकडे उपलब्ध असलेल्या मराठी भाषेसंदर्भातील शोधलेख व असलेले पुरावे सादर करण्याबाबत शासन स्तरावरून आवाहन करण्यात आले होते. त्यास अनुसरून राज्यातील मराठी भाषेचे अभ्यासक/तज्ज्ञ व्यक्तींकडून प्राप्त झालेल्या शोधलेखांचा व प्रस्तावांचा अभ्यास करून, या समितीने बरेचसे इतिहास संशोधन केले असून जुने संदर्भ, प्राचीन ग्रंथ, पुरातन काळातील ताम्रपट, कोरीवलेख, शिलालेखांचा संदर्भ, इ. प्राचीन दस्तऐवज तपासले. त्याचा आधार घेऊन समितीने एक सर्वेकष अहवाल तयार करून तो केंद्र शासनाकडे पाठवला आहे.

याबाबत विभागाकडून केंद्र शासनाकडे पाठपुरावा सुरू आहे.

भाषा सल्लागार समिती

महाराष्ट्र शासनाने २२ जून २०१० च्या शासन निर्णयान्वये शासन व्यवहारात राजभाषा मराठीचा वापर करण्याचे धोरण राबवण्यासाठी भाषा संचालनालयांतर्गत कायमस्वरूपी भाषा सल्लागार समितीची स्थापना केली. या समितीच्या अध्यक्षपदावर शासनाने डॉ. नागनाथ कोतापळे यांची नियुक्ती केली आहे. या समितीमध्ये सध्या अध्यक्षांसह शासकीय व अशासकीय एकूण ३० सदस्य आहेत. या समितीचे कार्य खालीलप्रमाणे आहे:-

- भाषा संचालनालयाने प्रकाशित केलेले कोश अद्ययावत करणे.
- नवीन परिभाषा कोशांची निर्मिती करणे.
- परिभाषा कोशांचे पुनर्मुद्रण करणे.
- शब्द व्युत्पत्ती, परिभाषेतील अत्यावश्यक परिष्करणे व राजभाषा मराठीचे धोरण ठरवण्यासाठी आणि मराठी भाषेच्या अभिवृद्धीसाठी नवनवीन उपाय व कार्यक्रम सुचविणे तसेच यासंदर्भात शासनास व भाषा संचालनालयास वेळोवेळी मार्गदर्शन करणे.

परिभाषा कोश

समितीने पुढील परिभाषा कोश सुधारित करण्याचे काम हाती घेतले आहे. (१) शासन व्यवहार कोश, (२) कृषिशास्त्र परिभाषा कोश, (३) तत्त्वज्ञान व तर्कशास्त्र परिभाषा कोश, (४) अर्थशास्त्र परिभाषा कोश, (५) शिक्षणशास्त्र परिभाषा कोश.

पुढील नवीन परिभाषा कोशनिर्मिती करण्यासही मान्यता दिली आहे. (१) कृषी अभियांत्रिकी परिभाषा कोश, (२) सूक्ष्मजीवशास्त्र परिभाषा कोश, (३) संगणकशास्त्र व माहिती तंत्रज्ञान परिभाषा कोश, (४) जल व भूमिव्यवस्थापनशास्त्र परिभाषा कोश, (५) सागर विज्ञानशास्त्र परिभाषा कोश, (६) योगशास्त्र परिभाषा कोश, (७) आहारशास्त्र परिभाषा कोश, (८) जैवतंत्रज्ञानशास्त्र परिभाषा कोश, (९) जनसंवाद परिभाषा कोश, (१०) आपत्ती व्यवस्थापनशास्त्र परिभाषा कोश.

मराठी भाषेचे पुढील २५ वर्षांचे धोरण ठरविण्यासाठी समितीने मुंबई, पुणे, नाशिक, औरंगाबाद, अमरावती व नागपूर अशा एकूण ६ महसुली विभागांमध्ये सहविचार बैठका घेतल्या असून त्या आधारे धोरण ठरवण्याचे काम सुरू आहे.

विधी अनुवाद व परिभाषा सल्लागार समिती

राज्यातील न्यायदानात मराठीचा वापर करण्याच्या दृष्टीने केंद्र व राज्य शासनातर्फे करण्यात आलेल्या विद्यमान तसेच भविष्य काळात मंजूर करण्यात येणारे

अधिनियम/ नियम इ. चा अचूक मराठी अनुवाद उपलब्ध करण्यासाठी सेवानिवृत्त न्यायमूर्ती श्री.चंद्रशेखर धर्माधिकारी यांच्या अध्यक्षतेखाली दि.१२.११.१९९२ च्या शासन निर्णयानुसार विधी अनुवाद व परिभाषा सल्लागार समिती गठित करण्यात आली आहे.

या समितीने आतापर्यंत सुधारित न्यायव्यवहार कोश काढणे, न्यायव्यवहारात मराठीच्या वापराला चालना देण्याच्या संदर्भात विविध न्यायालयांना भेटी देणे, त्यासंबंधात पत्रव्यवहार करणे, कायद्याचे शिक्षण मराठीतून देण्याबाबत विविध विद्यापीठांशी पत्रव्यवहार करणे या कामांसह आतापर्यंत १७ केंद्रीय अधिनियम व ६ राज्य अधिनियम अनुवादित करण्याच्या कामास अंतिम स्वरूप दिले आहे.

मुंबई येथे भाषाभवन

मराठी भाषा विभागाच्या अखत्यारीतील (१) भाषा संचालनालय (२) राज्य मराठी विकास संस्था (३) महाराष्ट्र राज्य साहित्य व संस्कृती मंडळ (४) महाराष्ट्र राज्य मराठी विश्वकोश निर्मिती मंडळ या कार्यालयांचा योग्य व सुलभ समन्वय साधण्यासाठी ठिकठिकाणी असलेली ही कार्यालये एका स्वतंत्र इमारतीत असणे गरजेचे आहे. तसेच महाराष्ट्र शासनाचे सांस्कृतिक धोरण, २०१० अंतर्गत राज्य शासनाने मराठी भाषाभवन बांधण्याचा निर्णय घेतलेला आहे. त्यानुसार धोबीतलाव येथील रंगभवन या खुल्या नाट्यगृहाच्या जागेवर मराठी भाषा संशोधन, विकास व सांस्कृतिक केंद्र बांधण्याचा निर्णय घेण्यात आला आहे. त्यानुसार होणाऱ्या बांधकामाच्या अंदाजित रु. ८० कोटी इतक्या खर्चास शासनाने तत्त्वतः मान्यता दिली आहे.

देशातील विविध राज्यांनी त्यांच्या मातृभाषेचा विकास, संवर्धन, जतन व संरक्षण करण्याच्या उद्देशाने आपल्या राज्यातील राजधानीच्या अथवा अन्य महत्त्वाच्या ठिकाणी भाषाभवनाची उभारणी केली आहे. राज्यात मराठी भाषेचा विकास, संवर्धन, जतन व संरक्षण करण्यासाठी मराठी भाषाभवनाची उभारणी झालेली नाही त्यामुळे देशातील इतर राज्यांच्या धर्तीवर महाराष्ट्रातही मराठी भाषाभवन असावे ह्या संकल्पनेने तसेच महाराष्ट्र शासनाने

सांस्कृतिक धोरण-२०१० मधील धोरणानुसार मुंबई येथील धोबीतलाव या ठिकाणी असलेल्या पूर्वीच्या रंगभवन या खुल्या नाट्यगृहाच्या जागेवर भाषाभवन उभारण्याचा व त्यामध्ये भाषा व साहित्य विषयक आणि सांस्कृतिक उपक्रम एकत्रित राबवण्याचा महाराष्ट्र शासनाचा मुख्य उद्देश आहे.

या इमारतीमध्ये सांस्कृतिक धोरणामध्ये मान्य केल्यानुसार मराठी भाषा विभागांतर्गत असलेली वर नमूद कार्यालये तसेच, सुसज्ज ग्रंथालय, मराठी प्रशिक्षण केंद्र, समिती कक्ष, बोली अकादमी, अनुवाद केंद्र, मराठी भाषा संशोधन प्रयोगशाळा, प्रशिक्षणार्थींसाठी वसतिगृह, पुस्तकांसाठी विक्री केंद्र, प्रदर्शनासाठी हॉल व भविष्यातील योजनांसाठी आवश्यकतेनुसार इतर आनुषंगिक व्यवस्था त्यात अंतर्भूत राहणार आहेत. एका मजल्यावर सांस्कृतिक कार्य संचालनालयाचे कार्यालय व प्रेक्षागृह प्रस्तावित आहे.

महाराष्ट्र राज्य मराठी विश्वकोश निर्मिती मंडळ

एन्सायक्लोपिडीया ब्रिटानिकाच्या धर्तीवर मराठीतून सामान्य माणसापर्यंत ज्ञान पोहचवण्यासाठी ग्रंथरूपी चळवळ, विश्वातील सारे शब्द, त्यामागचा इतिहास, भूगोल, तत्त्वज्ञान, विज्ञान मराठीतून मिळावे या उद्देशाने मराठी विश्वकोश निर्मितीचा प्रकल्प राबवण्यात येत आहे. मराठी विश्वकोशाच्या एकूण प्रस्तावित २३ खंडापैकी १९ खंड प्रकाशित झाले असून ते मंडळाच्या संकेतस्थळावर उपलब्ध करून देण्यात आले आहेत. खंड २० चे संपादन काम सुरु आहे. खंड १ ते १७ सीडीस्वरूपात उपलब्ध करून देण्यात आले आहेत.

भारतीय संविधानाची डिग्लॉट स्वरूपात (मराठी-इंग्रजी) छपाई

राज्यात मातृभाषेतून भारतीय संविधानाची प्रत उपलब्ध होण्याच्या दृष्टीने तसेच जनतेला मराठी व इंग्रजी या दोन्ही भाषेतून संविधान उपलब्ध करून देण्यासाठी भारतीय संविधानाच्या सातव्या आवृत्तीच्या डिग्लॉट स्वरूपातील (मराठी-इंग्रजी) प्रती छापण्याचा प्रकल्प शासनाने हाती घेतला असून यामध्ये पृष्ठाच्या एका बाजूस मराठी व दुसऱ्या बाजूस इंग्रजी अशा प्रकारे याचे स्वरूप राहणार आहे.

राज्य मराठी विकास संस्था

राज्य मराठी विकास संस्था ही महाराष्ट्र शासनाने मराठी भाषेच्या विकासासाठी स्थापन केलेली स्वायत्त संस्था आहे. मराठी भाषेचा विविध क्षेत्रातील वापर वाढवा. तो अधिकाधिक गुणवत्तापूर्ण होत जावा ह्यासाठी प्रयत्नशील राहावे व मराठी भाषेच्या अभिवृद्धीची प्रक्री या नियोजनपूर्वक गतिमान करावी ह्यासाठी संस्थेची स्थापना करण्यात आली. संस्थेने आजवर मराठी

भाषेच्या विकासाच्या दृष्टीने विविध विद्याशाखीय प्रकल्प आणि उपक्रम राबवले आहेत.

युनिकोड-आधारित मुक्त (फ्री अण्ड ओपन सोर्स) मराठी टंक मराठीचा संगणकावरील वापर आता वाढू लागला असून संगणकीय वापरासाठी आवश्यक अशी विविध साधने उपलब्ध होण्याची आवश्यकताही वाढू लागली आहे. महाराष्ट्र शासनाने

२००९ मध्ये 'वर्णमाला व वर्णक्रम' या विषयीचा एक शासननिर्णय प्रसृत केला आहे. त्यात अक्षरांची वळणे, जोडक्षरांची मांडणी इ. संदर्भात सूचना केल्या आहेत. उपलब्ध असलेल्या बहुतेक टंकात ह्या सर्व सूचना पाळल्या आहेत असे दिसत नाही. ह्यासाठी संस्थेने ह्या शासननिर्णयातील सूचना अनुसरणारे युनिकोड-आधारित मुक्त मराठी टंक तयार करून घेण्याचा प्रकल्प हाती घेतला आहे. गेल्या वर्षी अशा दोन टंकांचे काम सुरु झाले. ह्या वर्षी आणखी तीन टंकांचे काम हाती घेण्यात आले आहे. या टंकांचे काम सी-डॅक, पुणे ह्यांच्याकडून करून घेण्यात येत आहे. हे टंक मुक्त परवान्यांतर्गत लोकांना उपलब्ध करून देण्यात येणार आहेत. ह्यामुळे टंकांची सर्व सामग्री टंकांसोबत लोकांना उपलब्ध होईल. त्यांत बदल/सुधारणा करून लोक ते टंक त्याच परवान्याखाली इतरांना उपलब्ध करून देऊ शकतील. या टंकनिर्मिती प्रकल्पाला मार्गदर्शन करण्यासाठी ह्या क्षेत्रातील नामवंत तज्ज्ञांची समिती गठित करण्यात आली आहे. उपलब्ध टंकांच्या तुलनेत हा टंक अनन्य असेल, या दृष्टीने टंकनिर्मितीची कार्यवाही करण्यात येत आहे.

मराठी दुर्मीळ ग्रंथांचे संगणकीकरण

महाराष्ट्र राज्याचे सांस्कृतिक धोरण २०१० ह्यात ग्रंथसंस्कृती या शीर्षकांतर्गत १९०१ पूर्वीच्या दुर्मीळ मराठी ग्रंथांची एक सूची करणे आणि स्वामित्वाधिकाराची मुदत संपलेल्या महत्त्वाच्या दुर्मीळ ग्रंथांची सूची करून ते ग्रंथ महाजालावर उपलब्ध करून देणे अशी दोन कामे उल्लेखिलेली आहेत. त्यांपैकी स्वामित्वाधिकाराची मुदत संपलेल्या महत्त्वाच्या दुर्मीळ ग्रंथांची सूची करून ते ग्रंथ महाजालावर उपलब्ध करून देण्याचे काम सी-डॅक, पुणे यांच्या सहकार्याने राज्य मराठी विकास संस्था करित आहे. संगणकीकृत ग्रंथ संकेतस्थळावरून लोकांना उपलब्ध करून देण्यात येतील.

प्रकाशने

संस्थेच्या वतीने उपयुक्त ग्रंथ प्रकाशित करण्यात येतात. येत्या वर्षात प्रकाशित करण्यात येणारी काही प्रकाशने पुढीलप्रमाणे आहेत.

दलित ग्रामीण साहित्य शब्दकोश आणि साहित्यसूची : दलित साहित्य आणि ग्रामीण साहित्य हे मराठी साहित्यातील दोन सशक्त प्रवाह असून ह्या साहित्यातून येणाऱ्या शब्दांचा कोश तयार करण्याचा प्रकल्प संस्थेने हाती घेतला आहे. या प्रकल्पांतर्गत शब्दकोशाच्या प्रथम खंडाचे (अ ते घ) प्रकाशन २७ फेब्रुवारी २०१२ रोजी मराठी भाषा दिनी मुख्यमंत्र्यांच्या हस्ते करण्यात आले होते. येत्या वर्षात या कोशाच्या दुसऱ्या खंडाचे (च ते न) प्रकाशन करण्यात येणार आहे.

'दलित-ग्रामीण साहित्य : रूढी, प्रथा परंपरा, विधिकोशाचे प्रकाशन २७ फेब्रुवारी २०१३ रोजी मराठी भाषा दिनी करण्यात आले.

पाठ्यपुस्तकांचे भाषांतर

राष्ट्रीय शिक्षण संशोधन आणि प्रशिक्षण मंडळाने (एनसीईआरटी) या संस्थेने प्रकाशित पाठ्यपुस्तकांपैकी मानव्यविद्याविषयक पाठ्यपुस्तकांचा मराठी अनुवाद प्रकाशित करण्याचा प्रकल्प संस्था राबवत आहे. ह्या प्रकल्पांतर्गत, 'स्वातंत्र्यापासूनचे भारताचे राजकारण' या पुस्तकाच्या अनुवादाचे काम पूर्ण झाले आहे.

मराठीतील उत्तम पुस्तकांची श्राव्य पुस्तके (ऑडिओ सीडी) प्रकल्प या प्रकल्पांतर्गत मराठीतील निवडक संतसाहित्य, ज्ञानपीठ

मोडी हस्तलिखितांचे मराठीकरण

शिवछत्रपतींचे सावत्र भाऊ व्यंकोजीराजे भोसले ह्यांनी १६७६ मध्ये तमिळनाडूमधील तंजावूर येथे राज्य स्थापन केले. या प्रांतावर दीर्घकाळ मराठी शासकांचे राज्य होते. तंजावूर येथील सरस्वती महाल ग्रंथालय व तमिळ विद्यापीठ येथे अनेक अतिमहत्त्वाची मोडी हस्तलिखित कागदपत्रे उपलब्ध आहेत. त्यांची दुरुस्ती, जतन, संरक्षण व त्यांचे मराठीकरण करून ते प्रकाशित करण्याचा प्रकल्प संस्थेने हाती घेतला आहे. या कागदपत्रांवरून तेथील मराठी भाषा, संस्कृती, तसेच त्यांचे सांस्कृतिक, शैक्षणिक, आर्थिक, सामाजिक आणि राजकीय धोरण यावर प्रकाश पडू शकेल. या प्रकल्पासाठी तज्ज्ञांची एक समिती नेमली असून त्यांच्या सल्ल्याने या कागदपत्रांचे जतन व्हावे यासाठी त्यांचे संगणकीकरण (डिजिटायझेशन) करण्यात येत आहे.

पारितोषिक विजेते साहित्य, साहित्य अकादमी पारितोषिक विजेते साहित्य व महाराष्ट्र शासन पारितोषिके विजेते निवडक साहित्यांची श्राव्य पुस्तके तयार करण्यात येणार आहेत. आजपर्यंत श्री समर्थ रामदास यांचे श्री दासबोध, कुसुमाग्रज यांचे प्रवासी पक्षी व रसयात्रा, विंदा करंदीकर यांची संहिता व आदिमाया, यशवंतराव चव्हाण यांचे कृष्णाकाठ ही पुस्तके श्राव्य स्वरूपात करण्यात आली असून संस्थेच्या संकेतस्थळावर ती विनामूल्य उपलब्ध करून देण्यात आली आहेत. श्री दासबोध व कृष्णाकाठ यांच्या ध्वनीफिती (सीडी) काढल्या असून त्या विक्रीसाठी संस्थेच्या कार्यालयात उपलब्ध आहेत.

ई-पुस्तके

बदलत्या तंत्रज्ञानाचा वेध घेऊन संस्थेने आपली काही निवडक प्रकाशने ई-पुस्तकांच्या स्वरूपात प्रकाशित करायचे ठरवले आहे. वस्त्रनिर्मिती माहितीकोशाचे खंड १, २ आणि ३, मराठी ग्रंथसूचीचे खंड १ ते ५ आणि यंत्रालयाचा ज्ञानकोश या संस्थेच्या एकूण ९ प्रकाशनांची ई-पुस्तके तयार करण्याचे काम सीडॅक, पुणे यांच्याकडे सोपवण्यात आले आहे.

भविष्यकालीन योजना

अमराठी भाषिकांसाठी व्यवहारोपयोगी मराठीचे प्रशिक्षण

या प्रकल्पांतर्गत व्यावहारिक मराठीचे प्रशिक्षण देणाऱ्या कार्यशाळांचे, प्रशिक्षणवर्गांचे आयोजन, तसेच बोलकी पुस्तके (टॉक-बुक), खिशात बाळगता येण्याजोगी पुस्तके तयार करणे अभिप्रेत आहे. ह्या दृष्टीने महाराष्ट्र राज्य अल्पसंख्याक आयोगाच्या सहकार्याने भाषिक अल्पसंख्याकांसाठी कोणते उपक्रम राबवता येतील या दृष्टीने विचार सुरु आहे. या दृष्टीने महाराष्ट्र राज्य अल्पसंख्याक आयोग आणि राज्य मराठी विकास संस्था ह्यांनी एक तज्ज्ञ समिती गठित केली असून त्या समितीच्या मार्गदर्शानुसार या संदर्भातील विविध उपक्रम आखण्यात येतील.

बृहन्महाराष्ट्र मंडळाविषयीची माहितीपुस्तिका

नोकरी व व्यवसायाच्या निमित्ताने मराठी माणसांनी राज्याबरोबरच देशाच्याही सीमा ओलांडल्या. परक्या ठिकाणी मराठी भाषा, संस्कृतीशी असलेली नाळ कायम राहावी, या उद्देशाने मराठी जनांनी महाराष्ट्र मंडळाची स्थापना केली. मात्र या मंडळांची संख्या, त्यांची उद्दिष्टे, उपक्रम यांची अद्ययावत आणि एकत्रित माहिती उपलब्ध नाही. त्यामुळेच जगभरातील महाराष्ट्र मंडळे एकमेकांशी जोडली जावीत, यासाठी राज्य मराठी विकास संस्थेमार्फत जगभरातील मराठी मंडळांची माहिती संकलित करण्यात येणार असून, माहिती पुस्तिका व ध्वनीफितीरूपात (सीडी) ती उपलब्ध होणार आहे.

अनुवाद प्रशिक्षण प्रकल्प

सध्याच्या काळात अनुवादाची गरज प्रशासकीय, शैक्षणिक, तांत्रिक, साहित्यिक, आर्थिक अशा सर्वच क्षेत्रात प्रकर्षाने जाणवत आहे. अनुवादाचे शास्त्रशुद्ध प्रशिक्षण दिले तर या क्षेत्रात काम करणाऱ्या संबंधितांच्या कामाच्या दर्जात सुधारणा होईल. हा प्रकल्प पूर्णवेळ भाषांतराचे काम करणारे भाषांतरकार, पत्रकार, विद्यार्थी, भाषा अभ्यासक, संशोधन, साहित्यिक, व्यावसायिक व सर्वसामान्य नागरिकांसाठीही असेल. हा अभ्यासक्रम पूर्ण केल्यानंतर ते आपापल्या क्षेत्रात अधिक उत्तमप्रकारे काम करू

वैज्ञानिक पुस्तकांचा अनुवाद

या प्रकल्पांतर्गत दिल्ली येथील विज्ञानप्रसार ह्या संस्थेने प्रकाशित केलेल्या एकूण पाच विज्ञानविषयक इंग्रजी पुस्तकांची मराठी भाषांतरे करण्याचे काम मराठी विज्ञान-परिषद ह्यांच्या सहकार्याने सुरु आहे. ह्यांपैकी, 'का? आणि कसे?' ह्या पुस्तकाचे प्रकाशन करण्यात आले. तारकांचे अद्भुत विश्व आणि कुशाग्र बुद्धीचा डीएनए या दोन पुस्तकांचे काम अंतिम टप्प्यात आहे.

वस्त्रनिर्मिती माहितीकोश

वस्त्रनिर्मितीची प्रक्रिया मराठीतून समजावून देणारा माहितीकोश तयार करण्याचे काम दत्ताजीराव-कदम-तांत्रिक-शिक्षण-संस्थेच्या टेक्स्टाइल-आणि-इंजिनियरिंग-इन्स्टिट्यूटच्या सहकार्याने सुरु आहे. वस्त्रनिर्मिती माहितीकोशाचे एकूण नऊ खंड संकल्पित आहेत. त्यापैकी तीन खंड प्रकाशित झालेले असून या प्रकल्पांतर्गत या माहितीकोशाच्या चौथ्या खंडाचे काम पूर्ण झाले आहे.

शकतील. हा प्रकल्प प्रायोगिक तत्वावर पुणे आणि मुंबई येथे सुरु करण्यात येईल व आवश्यकतेप्रमाणे महाराष्ट्रातील इतर शहरांमध्येही सुरु केला जाईल.

- डॉ. अशोक सोलनकर
संपर्क : ९८५०८५८७२०

साहित्य संस्कृती मंडळ

इं. ग्लंडमध्ये जन्मलेल्या आणि भारतात येऊन अवघ्या दीडदोन वर्षात मराठी भाषा आत्मसात केलेल्या फादर थॉमस स्टिफन्स ह्यांनी १६१६ साली क्रिस्तपुराणात वर्णिलेल्या 'चोखळा, साजिन्या आणि थोरू' अशा मराठी भाषेचा उत्सव कविवर्य कुसुमाग्रज ह्यांच्या जन्मदिनी २७ फेब्रुवारी रोजी मराठी बांधव सर्वत्र साजरा करतात. साहित्य व संस्कृती मंडळाकडून ह्या दिवसाला मराठी भाषा गौरवदिन मानून मानाचे काही पुरस्कार मुख्यमंत्र्यांच्या हस्ते प्रदान केले जातात.

मराठी साहित्याला भरभरून देणाऱ्या विंदा करंदीकर ह्यांच्या नावाने ज्येष्ठ साहित्यिकास जीवनगौरव पुरस्कार देऊन मंडळाने ज्ञानपीठ पुरस्कारप्राप्त विंदांना जणू मानवंदनाच दिली आहे.

ज्येष्ठ कथाकार प्रा.के.ज. पुरोहित यांना विंदा करंदीकर ह्यांच्या

नावाने दिला जाणारा जीवनगौरव पुरस्कार ता.२७ फेब्रुवारी २०१३ रोजी मंडळातर्फे प्रदान करण्यात आला. पाच लाख रुपये रोख, मानचिन्ह व मानपत्र असे ह्या पुरस्काराचे स्वरूप आहे.

मौज प्रकाशनतर्फे अनेक लेखक घडवणाऱ्या आणि त्यांची विविध विषयांवरची उत्तमोत्तम मराठी पुस्तके छपाईचा दर्जा कायम राखत प्रकाशित करणाऱ्या, मराठीतील साक्षेपी संपादक म्हणून ख्यातनाम असलेल्या श्री.पु.भागवत ह्यांच्या नावाचा पुरस्कार नवचैतन्य प्रकाशन संस्थेस देण्यात आला. ह्या पुरस्काराचे स्वरूप तीन लाख रुपये रोख, मानचिन्ह व मानपत्र असे आहे. विविध वाङ्मयप्रकारातील उत्कृष्ट साहित्यकर्तींना मंडळाकडून दरवर्षी पुरस्कार दिले जातात. बालवाङ्मय, प्रथम प्रकाशन, प्रौढ वाङ्मय, विशेष पुरस्कार ह्या विभागातील ८१ साहित्यिकांना ह्याच समारंभात सन २०११-१२ ह्या

वर्षातील पुरस्कार देण्यात आले.

श्रीमती सुशीला मोहनलाल संकेलचा (काव्य), श्री.रत्नाकर श्रीनिवास कौलगुड (कथा), श्री. दादा किसन डोंगरे (कादंबरी), श्रीमती पुष्पा जोशी (ललित गद्य), श्री.हेमंत रघुनाथ चव्हाण (बालकथा) ह्या पाच लेखकांना मंडळाकडून दिल्या जाणाऱ्या यशवंतराव चव्हाण वाङ्मय पुरस्काराने आणि अक्षर मानव प्रकाशन संस्थेस सरफोजी राजे भोसले पुरस्काराने सन्मानित करण्यात आले.

याच समारंभात 'मराठी शब्दकोश खंड ५', 'मराठी जर्मन शब्दकोश', 'महाराष्ट्राचे शिल्पकार : र.धों. कर्वे', 'महाराष्ट्राचे शिल्पकार: अनंत भालेराव', 'महाराष्ट्राचे शिल्पकार: लोकमान्य टिळक' व 'कृषिसंवादक: महात्मा फुले' अशा एकूण सहा ग्रंथांचे प्रकाशन मुख्यमंत्र्यांच्या हस्ते झाले.

मंडळाच्या वतीने ४ जुलै २०१३ रोजी उत्कृष्ट वाङ्मय निर्मितीसाठी दिल्या जाणाऱ्या पुरस्कारांच्या कार्यक्रमाचे आयोजन करण्यात आले. त्यावेळी विंदा करंदीकर जीवनगौरव पुरस्कार, पुण्यात झालेल्या अखिल भारतीय मराठी साहित्य संमेलनाचे अध्यक्ष कविवर्य श्री.ना.धों. महानोर ह्यांना व श्री. पु. भागवत पुरस्कार मॅजेस्टिक या प्रकाशन संस्थेस मुख्यमंत्र्यांच्या हस्ते प्रदान करण्यात आला. तसेच ४४ साहित्यिकांना राज्य पुरस्कार प्रदान करण्यात आले. विशेष म्हणजे राज्य वाङ्मय पुरस्कारांच्या रकमेत आता प्रत्येक वाङ्मय प्रकारातील पुरस्कारांच्या रकमेत घसघशीत वाढ करण्यात आली आहे.

अर्थसाहाय्य

मंडळाच्या वतीने अखिल भारतीय मराठी साहित्य महामंडळ (पुणे), महाराष्ट्र साहित्य परिषद (पुणे), मराठवाडा साहित्य परिषद (औरंगाबाद), विदर्भ साहित्य संघ (नागपूर), मुंबई मराठी साहित्य संघ (मुंबई), दक्षिण महाराष्ट्र साहित्य सभा (कोल्हापूर) व कोकण मराठी साहित्य सभा (रत्नागिरी) ह्या सात साहित्य संस्थांना मराठी भाषा साहित्यविषयक उपक्रम करण्यासाठी प्रत्येकी ५ लाख रुपयेप्रमाणे एकूण ३५ लाख रु. अनुदान देण्यात येते.

महाराष्ट्राचे शिल्पकार

वाचाल तर वाचाल असे म्हटले जात असले तरी नेमके काय वाचावे म्हणजे आपले जीवन समृद्ध होईल. याचा विचार साहित्य संस्कृती मंडळ करत आले आहे. त्या दृष्टीने अलीकडेच मंडळाने काही महत्त्वाच्या व्यक्तींची अल्पचरित्रे महाराष्ट्राचे शिल्पकार या मालिकेत सिद्धहस्त लेखकांकडून लिहवून प्रकाशित केली आहेत.

सांस्कृतिक इतिहासाचा दस्तऐवज

वाचनाने ज्ञानात भर पडते आणि एकूणच आयुष्य समृद्ध होते, हे खरे आहे. परंतु इतक्यापुरतेच वाचन मर्यादित ठेवून चालत नाही. हे ज्ञान जपले तर गेले पाहिजेच शिवाय पुढच्या अनेक पिढ्यांना मार्गदर्शक व्हायला हवे. ह्यासाठी नाट्य, खाद्य, अलंकार अशा काही कोशांची निर्मिती साहित्य संस्कृती मंडळ करित आहे. हे सर्व कोश म्हणजे महाराष्ट्राच्या सांस्कृतिक इतिहासाचा महत्त्वाचा दस्तऐवज ठरतील, यात शंका नाही.

महाराष्ट्र राज्य सांस्कृतिक धोरणांतर्गत अंतर्भूत असलेल्या आणि मंडळाच्या वतीने दरवर्षी आयोजित केल्या जाणाऱ्या ग्रंथोत्सव या उपक्रमाला ग्रंथप्रेमींकडून महाराष्ट्रभर उत्तम प्रतिसाद लाभत आलेला आहे. सन २०१३-१४ ह्या आर्थिक वर्षासाठी सर्व जिल्हा माहिती अधिकारी आणि महाराष्ट्र परिचय केंद्र नवी दिल्ली व पणजी (गोवा) ह्यांना प्रत्येकी एक लाख पन्नास हजार रु. याप्रमाणे एकूण रु.५२.५०

लाख एवढा निधी मंडळाच्या वतीने ग्रंथोत्सव आयोजनासाठी देण्यात आला आहे.

महाराष्ट्र राज्य साहित्य व संस्कृती मंडळातर्फे राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांचे समग्र साहित्य संपादित करून प्रकाशित करण्याचा निर्णय घेण्यात आला असून या प्रकल्पासाठी डॉ. अक्षयकुमार काळे (नागपूर), डॉ.मधुकर वाकोडे (अमरावती) व डॉ.विलास खोले (पुणे) ह्या तीन

तज्ज्ञांची समिती नेमण्यात आली आहे.

सीमा भागातील मराठी भाषा व संस्कृती समृद्धीसाठी अर्थसाहाय्य

महाराष्ट्र कर्नाटक सीमा भागामध्ये मराठी भाषा व संस्कृतीचा वारसा टिकविण्यासाठी तसेच समृद्ध करण्यासाठी झटत असलेल्या मराठी भाषिक संस्थांना आर्थिक पाठबळ देऊन त्या संस्थांमार्फत काही योजना राबवण्याकरिता महाराष्ट्र कर्नाटक सीमा भागातील मराठी भाषा व संस्कृती समृद्धीसाठी अर्थसाहाय्य देण्याची विशेष योजना राज्य शासनाने सन २०११-१२ पासून हाती घेतली आहे

महाराष्ट्र राज्य साहित्य व संस्कृती मंडळाची वाटचाल ही भूतकाळाशी कृतज्ञ राहून समकालीन घडामोडींशी जुळते घेत प्रगतिपथाच्या दिशेने चालणारी आहे, यात शंका नाही.

- डॉ. अनुपमा उजगरे
संपर्क : ९९२०१०२०८९

गेली पंचवीस वर्षे सी-डॅक भारतीय भाषा तंत्रज्ञान क्षेत्रात संशोधन आणि विकासकार्य करत आहे आणि भारतीय भाषेचा वापर संगणकावर सुलभ होण्याकरिता काम करीत आहे. या कार्यक्रमाची दखल घेऊन मराठी विश्वकोश संपूर्ण विश्वात सर्वसामान्यांपर्यंत पोहोचवण्याचे शिवधनुष्य सी-डॅकने उचलले. हे पन्नास वर्षांचे काम महाजालावर टाकण्यास सी-डॅकने कुशल तंत्रज्ञ आणि ध्येयाने प्रेरित असणाऱ्या ४०-४५ जणांचा गट तयार केला.

सुमारे २५००० पाने, प्रत्येक पानावरील मजकूर अंदाजे ७५० शब्दांचा, त्यातील चित्रे, चिन्हे, हे महाजालावर टाकणे मोठे जिकिरीचे व कठीण काम होते. प्रथम कामाचे नीट नियोजन करण्यात आले. हा सर्व मजकूर युनिकोडमध्ये टाकणे आवश्यक होते. जगभरातील सर्व भाषा यामध्ये समाविष्ट आहेत. जगातील कुठल्याही कान्याकोपऱ्यातून कोणीही युनिकोड मानकाचा वापर के ल्यामुळे विश्वकोशाचे संकेतस्थळ पाहू शकते. त्यामुळे आता

महेश कुलकर्णी

महेश कुलकर्णी हे प्रगत संशोधन विकास केंद्रात (सी-डॅक) सहसंचालक व विभागाप्रमुख म्हणून कार्यरत आहेत. त्यांनी अतिमूळम यंत्रणा व दूरसंचालक यंत्रणा या क्षेत्रात व्यापक कार्य केले आहे. ऑफिस ऑफ इंटरनेशनल बेसट क्रिप्ट टेक्नॉलॉजी हा विभाग भारतीय भाषांना आधुनिक तंत्रज्ञानांना पूर्वक करण्यासाठी कार्यरत आहे. आधुनिक तंत्रज्ञानाचे व्यापक मंडळीला उपलब्ध व्हावे, यासाठी ते प्रयत्नशील आहेत.

विश्वकोश: कुठेही आणि कधीही

अ मृताते पैजा जिंकणाऱ्या आपल्या मराठीचा विश्वकोश सर्वांना सुपरिचित आहेच. यशवंतरावजी चव्हाण यांनी १९६० साली मराठी विश्वकोशाची स्थापना केली व विश्वकोश निर्मिती ह्या एका महत्वाकांक्षी प्रकल्पाचे स्वप्न पाहिले. ते साकार करण्यासाठी तर्क तीर्थ लक्ष्मणशास्त्री जोशी यांच्या मार्गदर्शनाखाली विश्वकोशाचे २० खंड तयार करावेत, प्रत्येक खंड हा १००० पानांचा असावा, असे ठरवण्यात आले. श्री. तर्कतीर्थ लक्ष्मणशास्त्री जोशी यांच्या कारकिर्दीत १ ते १६ खंडांचे प्रकाशन करण्यात आले (अंक ते विज्ञान शिक्षण) व १७ ते १९ खंड हे अध्यक्षा डॉ. विजया वाड यांच्या मार्गदर्शनाखाली प्रसिद्ध करण्यात आले. (विज्ञानाचे तत्त्वज्ञान ते सृष्टी व मानव) २० व्या खंडाच्या नोंदीच्या संकलनाचे काम सध्या सुरु आहे.

विश्वकोश खंड २ रा : (आतुर निदान ते एफ्टाइन, जेकब)

या विश्वकोशामध्ये जगातील सर्व घडामोडींचा परामर्श घेतला गेला असून साहित्य, पर्यावरण, जीवशास्त्र, रसायनशास्त्र, भौतिकशास्त्र, भाषा तंत्रज्ञान अशा अनेक विषयांचा समावेश केला गेला आहे. मुद्रित विश्वकोशाचे प्रत्येक खंड हे जवळपास १००० पानांचे असल्याने तो हाताळण्यास कठीण जात असे. सर्वांसाठी उपयुक्त असूनही त्याचा आकारमान, किंमत यामुळे त्याचा वापर मर्यादित होत होता. त्यातील माहिती अक्षराक्रमानुसार दिली असल्याने विशिष्ट विषयाची नोंद शोधणे त्रासदायक होत असे. अशा अनेक अडचणींवर मात करण्यासाठी संपूर्ण मराठी विश्वकोश स्कॅनिंगचे तंत्रज्ञान वापरून सहा सीडीच्या स्वरूपात तयार केला गेला. त्यामुळे २०१८२ पाने व ९५२ चित्रपृष्ठे सीडीवर पाहाता येणे शक्य झाले खरे, पण स्कॅन प्रतिमा असल्याने त्यात काही ठिकाणी सुस्पष्टता नव्हती. नोंद किंवा खंडातला मजकूर शोधणेदेखील शक्य नव्हते. प्रत्येक पानाचा मोठा आकार व तो प्रतिमा प्रारूपामध्ये असल्याने महाजालावर टाकण्यास सर्वसामान्यांना तो नेटवर्कच्या कमी गतीमुळे ऑनलाइन पाहण्यासाठी कठीण झाले असते.

गेली पंचवीस वर्षे मी सी-डॅक भारतीय भाषा तंत्रज्ञान क्षेत्रात संशोधन आणि विकास कार्य करत आहे आणि भारतीय भाषेचा वापर संगणकावर सुलभ होण्याकरिता काम करीत आहे. या कामाची दखल घेऊन जेव्हा मराठी विश्वकोशाच्या अध्यक्षा डॉ. विजया वाड माझ्याकडे आल्या, तेव्हा हा प्रचंड ज्ञानाचा खजिना संपूर्ण विश्वात सर्वसामान्यांपर्यंत पोहोचलाच पाहिजे, या जिद्दीने मी कामास प्रवृत्त झालो. हे पन्नास वर्षांचे काम महाजालावर टाकण्यास किती कालावधी लागेल हा प्रश्न मला पडला. हे शिवधनुष्य पेलण्यासाठी सी-डॅकने कुशल तंत्रज्ञ आणि ध्येयाने प्रेरित असणाऱ्या ४०-४५ जणांचा गट तयार केला आणि कामास सुरुवात झाली.

सुमारे २५००० पाने, प्रत्येक पानावरील मजकूर अंदाजे ७५० शब्दांचा, त्यातील चित्रे, चिन्हे, हे महाजालावर टाकणे मोठे जिकिरीचे व कठीण काम होते. प्रथम कामाचे नीट नियोजन करण्यात आले. हा सर्व मजकूर युनिकोडमध्ये टाकणे आवश्यक होते (युनिकोड जगातील सर्व भाषांसाठी एक सार्वत्रिक मानक आहे.). जगभरातील सर्व भाषा यामध्ये समाविष्ट आहेत. जगातील कुठल्याही कोन्याकोपऱ्यातून कोणीही युनिकोड मानकाचा वापर के ल्यामुळे आपले संकेतस्थळ पाहू शकते. त्यामुळे आता संकेतस्थळ बघण्यासाठी फॉन्ट डाउनलोडची गरज राहिली नाही.

विश्वकोशातील माहिती टंकलेखन करण्याकरिता तांत्रिकदृष्ट्या परिपूर्ण असा प्रगत इंस्क्रिप्ट कळफलक वापरण्यात आला. डेटा प्रविष्ट करण्यापूर्वी काही चिन्हे स्कॅन करण्यात आली व काही नवीन चिन्हे फॉन्टमध्ये समाविष्ट करण्यात आली. विश्वकोशाच्या मांडणीप्रमाणे सरस्वती नावाचा फॉन्ट तयार करून वापरण्यात आला. गणित, जीवशास्त्र, रसायनशास्त्र, भौतिकशास्त्र इत्यादींची काही सांकेतिक चिन्हे यांचा अभ्यास करून काही प्रतिमा घेण्यात आल्या तर काही नव्याने बनविण्यात आल्या. स्कॅन प्रतिमांमधील नॉइज (मागील पानांवरचा मजकूर त्यात मिसळत असल्याने ते धूसर, अस्पष्ट दिसत असे) काढणे आणि प्रतिमा सुधारणा तंत्र वापरून प्रतिमा

सुस्पष्ट करण्यात आल्या. वेब माध्यमांमध्ये पाहण्यासाठी, पानांचे योग्य स्वरूपण करणे आवश्यक होते. त्यामध्ये मजकुराचे योग्य स्वरूपण, प्रतिमा, सारणी, प्रतीके योग्य त्या ठिकाणी स्थित करणे आवश्यक होते. हेदेखील एक आव्हानात्मक काम होते आणि त्यासाठी अत्यंत कुशल मनुष्यबळ असलेला वेगळा गट तयार करण्यात आला.

नियोजनाचा एक भाग म्हणून, टंकलेखक, मजकूर तपासनीस, स्वरूपण करणारा गट, वेब अपलोड, शोधतंत्र गट व इतर तज्ज्ञांना एकाचवेळी विश्वकोशावर काम करता यावे याकरिता सामग्री व्यवस्थापन प्रणाली उभारण्यात आली. या सर्व गोष्टींसाठी सर्व सहभागी असलेल्यांना प्रशिक्षण देण्यात आले. अनेक कामे समांतर पाठव्यांवर सुरु होती. सर्व माहिती, चित्रे, सांकेतिक चिन्हे एकत्र करून प्रत्येक पान अचूक व सुस्पष्ट महाजालक वर टाकणे शक्य झाले ते सर्वांच्या मेहनतीमुळेच.

तंत्रज्ञानाचा एक भाग म्हणून <http://marathivishwakosh.in> या संकेतस्थळावर स्थानिक सर्च इंजिन देण्यात आले आहे. याच्या मदतीने विश्वकोशातील कुठलीही माहिती आपण शोधू शकतो. तसेच प्रगत कळफलक दिला आहे. तसेच स्वयंसूचित (Auto suggest) ही सोयही दिलेली आहे. संगणकावर विश्वकोश टाकण्याचा आणखी एक फायदा म्हणजे त्यातील काही मजकूर आपल्यास आवडला व कोणालाही ती नोंद पाठवावी असे वाटल्यास ईमेलद्वारे ती तेथूनच आपण पाठवू शकतो.

भविष्यात अनेक सुधारणा व नवीन कल्पना आकारात येणार आहेत. वाचनप्रणाली (टेक्स्ट टु स्पीच) वापरून हा विश्वकोश बोलका करता येऊ शकेल जेणेकरून विशेष लोकांना त्याचा आनंद घेता येईल. इंग्रजी- मराठी शब्दकोश (परिभाषा कोश) सर्च इंजिनमध्ये टाकण्यात येणार असल्याने सर्च इंजिनमध्ये इंग्रजीतून शोध घेतल्यास वापरकर्त्याला मराठी भाषेत परिणाम मिळतील. तसेच विश्वकोश ई-बुक स्वरूपात आणणे, तो मोबाइल, टॅब्लेट पीसीवर उपलब्ध करणे (विशेषतः आकाश टॅब्लेट), मजकूर क्लस्टरिंग तंत्रज्ञानाचा वापर करून विषयानुरूप माहितीचे एकत्रीकरण करणे म्हणजे समजा एखाद्याला फक्त जीवशास्त्राची माहिती हवी असेल तर ती संपूर्ण विश्वकोशातील त्या संदर्भातील

मराठी विश्वकोशाचा पहिला खंड महाजालावर २५ ऑक्टोबर २०११ रोजी मुख्यमंत्री पृथ्वीराज चव्हाण, यांच्या हस्ते प्रकाशित करण्यात आला. सर्व खंड जनमानसापर्यंत लवकरात लवकर पोहोचावे व त्यास प्रसिद्धी मिळावी या हेतूने वेगवेगळ्या क्षेत्रातील मान्यवर जसे, महाराष्ट्राचे राज्यपाल शंकर नारायणन, पर्यावरण व सांस्कृतिक मंत्री संजय देवतळे, डॉ. विजय भटकर, डॉ. रघुनाथ माशेलकर, डॉ. अनिल काकोडकर, प्रा. रा. ग. जाधव, डॉ. नरेंद्र जाधव, डॉ. विजया राज्याध्यक्ष, डॉ. नेहा राजपाल, डॉ. स्नेहलता देशमुख, डॉ. राजन वेळकर, डॉ. माधवी पेठे, आदींच्या हस्ते प्रत्येक खंडाचे प्रकाशन करण्यात आले व वर्षभरात सर्वसामान्यांना ते संकेतस्थळावर उपलब्ध करून देण्यात आले.

विश्वकोशाच्या या लोकप्रिय संकेतस्थळाला महाराष्ट्र शासनाने प्लॅटिनम पुरस्कार देऊन गौरविले तर कॉम्प्युटर सोसायटी ऑफ इंडियाने राष्ट्रीय द्वितीय पारितोषिक देऊन या संकेतस्थळाचा गौरव केला. आयटी एक्सलन्सच्या कॉम्प्युटर सोसायटी ऑफ इंडियाच्या विश्वकोशाच्या राष्ट्रीय पुरस्कारासाठी डॉ. विजया वाड, श्रीयुत महेश कुलकर्णी, डॉ. शोभा शिंदे व श्री. चंद्रकांत धुतडमल यांनी प्रथम मुंबई व नंतर विशाखापट्टणम येथे विश्वकोशाचे प्रतिनिधित्व केले.

सर्व नोंदींचे संकलन करून ती एकत्रित पाहता येणे शक्य होईल. लहान मुलांना विश्वकोशाची आवड निर्माण व्हावी म्हणून विश्वकोशावर आधारित नवीन खेळ, कोडी तयार करण्यात येणार आहेत.

अत्याधुनिक तंत्रज्ञान वापरल्यामुळे गुगल व इतर सर्च इंजिनवर सर्च केल्यावर सर्वप्रथम <http://marathivishwakosh.in> हे संकेतस्थळ दिसते. आतापर्यंत या संकेतस्थळाला ४२ देशांतून जवळपास १० लाख लोकांनी भेट दिली असून अनेकांनी आपल्या प्रतिक्रियाही पाठवल्या आहेत. विश्वकोशामध्ये काळानुरूप नोंदी अद्ययावत करणे हे तर नित्यनियमाचे काम आहेच पण एखाद्या नोंदीमध्ये असलेल्या चित्रावर (किल्ला, मंदिर, इ) क्लिक केल्यास आजच्या घडीला असलेली तेथील परिस्थिती पाहता यावी यासाठी आम्ही प्रयत्न करणार आहोत. तसेच एखाद्या महापुरुषाच्या चित्राबरोबर त्यांचा आवाज (भाषणे - वगैरे) उपलब्ध असेल तर आभासी वास्तव (Virtual Reality) उभारता येईल.

इंटरनेटवर विश्वकोशाची उपलब्धता हे सर्व स्तरातील लोकांसाठी एक मोठे वरदान आहे.

इंटरनेटवरील मराठी विश्वकोश इतर राज्यांनाही प्रेरणादायी ठरेल यात शंकाच नाही.

बोलका विश्वकोश

बोलका विश्वकोश ही संकल्पना आगळी वेगळी आहे. नॅबमध्ये त्याचे ध्वनिमुद्रण करण्यात आले. डॉ. विजया वाड, डॉ. हेमचंद्र प्रधान, डॉ. स्नेहलता देशमुख, डॉ. रविन थत्ते, डॉ. अभिजित आणि डॉ. प्राजक्ता देशपांडे, डॉ. संजय देशमुख यांनी हा कुमार विश्वकोश बोलका केला. तो marathivishwakosh.in या संकेतस्थळावर उपलब्ध आहे. डॉ. अनिल काकोडकर यांनी बीजांकुरण ही नोंद वाचून त्यांचा शुभारंभ केला. किशोरांसाठी असे वेगळे योगदान भारतीय भाषांमधील विश्वकोशात प्रथमच आले आहे. या बोलक्या विश्वकोशाचे उद्घाटन हा अनन्यसाधारण योग होता. बालमोहन विद्यामंदिराचे संचालक श्रीयुत गिरीश रेगे यांनी हा योग जुळवून आणला. ख्यातनाम अभिनेते विक्रम गोखले, अभिनेते सचिन खेडेकर आणि ज्येष्ठ अभिनेत्री सुलभा देशपांडे या कार्यक्रमाचे प्रमुख पाहुणे म्हणून उपस्थित होते.

संपर्क : ९८२२०५३७७९

भाषा आणि बोली

भाषा ही महत्वाची गोष्ट आहे, जिच्यामुळे माणूस निर्सगापासून, इतर प्राण्यांपासून वेगळा ठरला आहे. सांस्कृतिक भांडवलामधला भाषा हा महत्त्वाचा घटक आहे. वा महत्वपूर्ण भांडवलाच्या निर्मितीची प्रक्रिया गेली पाच लाख वर्षे सातत्याने सुरू आहे. आता मात्र हे भांडवल गमावण्याच्या टप्प्यावर आपण येऊन पोहोचलो आहोत. भाषातज्ज्ञांच्या अंदाजानुसार अस्तित्वात असलेल्या जवळजवळ सहा हजार भाषांपैकी २२व्या शतकापर्यंत ३०० भाषादेखील टिकणार नाहीत. वा भाषांचं नीट सर्वेक्षण केलं नाही तर आज खरोखरच किती भाषा अस्तित्वात आहेत हे समजणं कठीण आहे. वा अस्तित्वात असलेल्या भाषांपैकी कोणत्या भाषा टिकतील आणि किती भाषा टिकतील, हे सांगणं तर अधिक कठीण आहे.

डॉ. अणेश देवी

भारतीय भाषा लोक सर्वेक्षण संस्थेचे अध्यक्ष असलेले डॉ. अणेश देवी हे बोलीभाषेच्या संशोधन कार्याला वाहून घेतलेले आपल्या देशातील अग्रणी अभ्यासक आहेत. त्यांनी भारत सरकारच्या विविध संस्थांवर काम केले आहे. वर्तमान भारतातील सर्वात मोठे भाषिक सर्वेक्षण, पिपल्स लिटिगिस्टिक सर्वे ऑफ इंडिया त्यांनी नुकतेच ३००० क्षेत्रांवर/अभ्यासकांच्या माध्यमातून पूर्ण केले. या सर्वेक्षणाचा अहवाल ३५ हजांर पृष्ठांचा असून तो ५० खंडांत प्रकाशित केला जाईल. त्यांना कॉमनवेल्थ, फुलब्राईट, टीएचडी किमन्स, जवाहरलाल नेहरू फेलोशिप प्राप्त झाल्या आहेत. 'आपटव अन्वेषिका' या ग्रंथास साहित्य अकादमीचा पुरस्कार प्राप्त झाला आहे. 'दानप्रस्थ' या ग्रंथास दुर्गा भागवत कर्माती पुरस्कार आणि महावाष्ट्र फंडेशन पुरस्कारांसह सहा पुरस्कार प्राप्त झाले आहेत.

गे

ल्या दोन दशकात काही गणिती प्रारूपांचा वापर करत अभ्यासकांना एखादी भाषा किती काळ टिकू शकेल याचा अंदाज बांधणं शक्य झालं आहे. आपल्या भाषिक वारशाचा फार मोठा हिस्सा माणूस वेगाने गमावत चालला आहे, हे या अंदाजामधून लक्षात येतं. हे नेमकं कधी घडेल हे ते अंदाजे सांगू शकत नाहीत. पण त्यांची या मुद्यावर सहमती आहे की एक तृतीयांश किंवा जवळपास आज अस्तित्वात असलेल्या सगळ्या भाषा संकटात आहेत. दुसरीकडे भाषिक जागतिकीकरणाच्या तथाकथित पुरस्कर्त्यांना संपूर्ण जगभरात मिळून अगदी मोजक्या, खर तर एकच भाषा असायला हवी आहे. त्यामुळे देशादेशांमधला संवाद अगदी सोपा होईल असं त्यांना वाटतं. अर्थात, भाषिक वारसा नष्ट होण्यामुळे मानवी संस्कृती, बौद्धिक संपदा यांच्या जागतिक ठेव्याचं जे नुकसान होणार आहे, त्याचा परिणाम ज्या देशांमध्ये किंवा समाजात एकच भाषा अस्तित्वात आहे, ज्यांचं रोजचं जगणं त्यांच्या स्वतःच्या भाषेवर अवलंबून नाही, ज्यांची ज्ञानव्यवस्था त्यांच्याच भाषेत आहे, त्यांच्यावरही अप्रत्यक्षरीत्या होणारच आहे. पण एखादी भाषा नष्ट होण्याचा ताण काय असतो, ते त्यांना ताबडतोबीने जाणवणार नाही, एवढंच.

सांस्कृतिक भांडवलामधला भाषा महत्त्वाचा घटक

प्रत्येक भाषेच्या इतिहासात आश्चर्यकारक आणि कधीकधी अत्यंत अनपेक्षित वळण आली आहेत. भिल्लीसारख्या भारतातल्या आदिवासी भाषेचं उदाहरण या संदर्भात देता येईल. हा समाज आर्थिक, सामाजिक पातळीवर तुलनेत वरच्या थरात असलेल्या समाजाच्या पातळीवर पोहोचून त्या समाजांप्रमाणेच वागायचा, राहायचा प्रयत्न करण्याच्या प्रयत्नांमुळे त्यांच्या भाषेवर त्याचा परिणाम झाला आहे. त्या समाजाच्या या वृत्तीला सगळी भाषा-सामाजिक गृहितकं लागू पडतात. इतिहासात असंही पाहायला मिळतं की, राजाश्रय असलेल्या काही भाषा नष्ट पावल्या आणि त्यांच्यामधून सत्तेच्या परिघावरच्या भाषेच्या प्रभावातून एखादी नवीन भाषा उदयाला आली. अशी काही आश्चर्यजनक उदाहरणं अस्तित्वात आहेत आणि भविष्यात अशी आणखी उदाहरणं पाहायला मिळणं शक्य आहे. नायजेरिया, मेक्सिको, पापुआ न्यू गिना, इंडोनेशिया आणि भारतामधले लोक त्यांच्या भाषांमध्ये शब्दांचा साठा वेगाने कमी होत असल्याचे अनुभवत आहेत. स्थानिक भाषकांची गुंतागुंतीच्या संकल्पना त्यांच्याच भाषेतून व्यक्त करण्याची क्षमता दिवसेंदिवस कमी होत चालली आहे आणि बहुतेक भाषांमध्ये शब्दांचे वेगवेगळे अर्थ निर्माण करण्याची क्षमता वेगाने कमी होत चालली आहे.

भाषिक वैविध्यावर परिणाम

साधारणपणे सात ते आठ हजार वर्षांपूर्वी अगदी अशीच्या अशीच नाही, पण याच प्रकारची परिस्थिती उद्भवली होती, असं इतिहासकारांचं म्हणणं आहे. माणसाला निसर्गात बिया रुजून झाड उगवतं, या निसर्गातल्या कौतुकाचा शोध लागला तो हा काळ आहे. त्यानंतर शिकारीच्या अवस्थेतून मानवी संस्कृती शेतीच्या प्राथमिक अवस्थेकडे वळली. म्हणजेच शिकार ते शेती असं माणसाच्या उत्पादन व्यवस्थेत जे स्थित्यंतर झालं, त्याचा मानवी भाषिक वैविध्यावर परिणाम झाला असं मानलं जातं. त्यामुळेच जगातल्या पूर्व, पश्चिम, उत्तर दक्षिण या चारही टोकांवर सध्याच्या आर्थिक बदलांचा जो मूलभूत परिणाम झाला आहे, त्याचा भाषिकव्यवस्थेवरही परिणाम होतो आहे आणि भाषा

संघर्षाच्या टप्प्यातून जात आहेत, असं मानायलाही जागा आहे. अर्थात यावेळच्या संघर्षाला एक वेगळी झालर आहे, ती म्हणजे परिस्थितीपेक्षाही मानवी जगण्यावर तंत्रज्ञानाचा जास्त प्रभाव आहे. तंत्रज्ञान मानवी जीवनातल्या भाषाव्यवहारावर मोठ्या प्रमाणावर अवलंबून आहे. माणसाचा मेंदू आणि त्याची मानसिकता यांच्यावर आधारित यंत्रांचा वापर अजून फारसा रुळलेला नाही. वेगवेगळ्या मानवी समूहांना जोडणारं भाषाधारित तंत्रज्ञान आता जगामध्ये वापरलं जात आहे. त्यामुळे आता या जगाची (की विश्वाची) पुनर्रचना, पुनर्बांधणी होत आहे. अशा परिस्थितीची सामाजिक सूत्रे किंवा तत्त्वज्ञानाच्या संकल्पनांच्या पातळीवर मांडणी करता येईल. अनेक समाजांवर याचा परिणाम होतो आहे. त्यात अशा समूहांचा समावेश आहे, जे बदलांच्या अशा टोकाला आहेत की, ज्यांचा आवाजही ऐकला जाऊ शकत नाही, ऐकू येत नाही. तुमची स्वतःची भाषा असते, पण तिला स्वतःचं व्याकरण नसतं, ती लोढणं बनते, ती विकासाच्या प्रक्रियेत अडथळा ठरते, आणि ती मागासलेपणाचं लक्षण समजली जाते. या भाषांमध्ये असलेला ज्ञानाचं संचित हे 'न-ज्ञान' म्हणून टाकाऊ ठरवलं जात आहे. वर ज्यांचा उल्लेख केला आहे त्या देशांमध्ये शतकानुशतकांच्या प्रक्रियेतून अनेक भाषा विकसित झाल्या आहेत. पापुआ न्यू गिनामध्ये ९०० भाषा आहेत. भारतामध्ये ७०० भाषा आहेत. नायजेरियामध्ये ४०० भाषा आहेत. मेक्सिकोमध्ये ३०० भाषा आहेत. वेगवेगळ्या अभ्यासातून असं पुढे येत आहे की, हे देश इथले समाज हे भाषिक वैविध्य म्हणजे त्यांचं सांस्कृतिक भांडवल आहे, हेच विसरत चालले आहेत.

मी ग्रीअर्सनचा सर्व्हे १९७० च्या दरम्यान वाचला. भारतातल्या भाषिक परिस्थितीबाबतचं त्याचं विस्मयचकित करणारं ज्ञान, अनेक आव्हानं समोर असतानाही हे काम पूर्ण करण्याचा त्याचा निर्धार या सगळ्यापेक्षाही एक तरुण वाचक म्हणून माझ्या मनाला भिडल्या त्या त्याच्या त्या सर्व्हेमधल्या काही मूक जागा. अगदी एकविसाव्या शतकाच्या प्रारंभापासूनही ग्रीअर्सननं नोंदवलेल्या १७९ भाषांपैकी १६५ भाषा हळूहळू मृत्यूला सामोऱ्या जात आहेत. ग्रीअर्सनच्या लिंक्विस्टिक थिअरी ऑफ इंडिया आणि त्याचा महत्त्वाचा वारस असलेला सर जॉन विल्यम जोन्स याची ग्रीअर्सनच्याच तोडीची मांडणी यांचा काही तुलनात्मक अभ्यास झाला असेल तर मला माहीत नाही. जोन्सच्या काळात भारतात नेमक्या किती भाषा अस्तित्वात होत्या, हे समजून घेणं त्याला शक्य नसलं तरी भारतातलं भाषिक वैविध्य बघून तो थक्क झाला होता. दुसरीकडे ग्रीअर्सनने सर्व्हेक्षण करून जी मांडणी केली, त्यात हे वैविध्य बघून आश्चर्यचकित झाल्याची, जाणीव नव्हती. त्यामुळे ग्रीअर्सनचे खंड हाताळणाऱ्याला असं वाटत राहतं की हे ग्रामीण भाषेचे विविध प्रकार आहेत, ही घराघरात गायली जाणारी बाळबोध गाणी आहेत, मानववंशशास्त्राच्या अभ्यासाला पूरक लोकांच्या चालीरीतींची, जगण्याची वर्णनं आहेत. त्याने २०० च्या आसपास भाषा नोंदवल्या आहेत, ५०० बोलींचा उल्लेख केला आहे. इतकं मोठं काम करूनही त्यातून त्याचा पक्षपातच नजरेसमोर येतो. त्याउलट विल्यम जोन्सच्या लिखाणाच्या सुरुवातीलाच त्याने भारतात एक अज्ञात संस्कृतीचा शोध लागल्याचा अत्यानंद अतिशय थेटपणे व्यक्त

केला आहे.

जैव सांस्कृतिक वैविध्याची वेगळी नोंद

सर विल्यम जोन्सच्या काळापासून भारतातल्या ज्ञान परंपरेची आणि जैव सांस्कृतिक वैविध्याची जाणीवपूर्वक वेगळी नोंद घ्यायला सुरुवात झाली. वसाहती संपुष्टात आल्या त्यानंतरच्या काळातही पारंपरिक ज्ञानव्यवस्था आणि वसाहतीच्या काळात सुरू झालेली ज्ञानव्यवस्था यांचा पाश्चात्य आधुनिकतेसंदर्भात मेळ घालण्याचा प्रयत्न सुरू झाला होता. इथे घडपणे रुजून असलेली मौखिक पद्धतीने ज्ञान देण्याची परंपरा आणि पाश्चात्य पद्धतीची ज्ञानव्यवस्था यांच्यातील संघर्ष तसेच परस्पर सहकार्य यातून एक सुसंगत अशी व्यवस्था घडत होती. शाळा, विद्यापीठं, रुग्णालये, न्यायालये अशा मुख्य प्रवाहातल्या ज्ञानप्रसार करणाऱ्या संस्थांनी भारतीय उपखंडात सांस्कृतिक देवाणघेवाणीतून निर्माण झालेली गुंतागुंत कधीही फारशी विचारात घेतली नाही.

एकविसाव्या शतकातील विचारवंतांना यातून निर्माण झालेल्या बौद्धिक आव्हानांचा सामना करावा लागणार आहे. या संस्कृती

आपल्या देशात १९७१ च्या जनगणनेनंतर जनगणना अधिकाऱ्यांनी असं ठरवलं की जी भाषा दहा हजारांहून कमी लोकांपुरतीच उरली आहे, तिची नोंद करण्याची गरज नाही. इतिहासकाळापासून भाषांचं प्रजासत्ताक असलेल्या भारतात त्यामुळे या भाषांचं स्थानच नाकारण्यात आलं. अर्थात १९७१ च्या जनगणनेमधला हा निर्णय अचानक घेतला गेलेला नव्हता. वसाहतीच्या काळात जेव्हा भारतातल्या एकूण भाषांपैकी जेमतेम दोन टक्के भाषांमधून ठपई होत असे तेव्हापासून ही प्रक्रिया सुरू झाली होती. वास्तविक भाषानिर्मिती ही जवळजवळ दोन शतकं सुरू असलेला बौद्धिक इतिहास आहे आणि त्याने वैभवाचं शिखर गाठलेलं आहे.

संघर्षाचा सगळ्यात जास्त ताण भाषा आणि भाषिक अभिव्यक्ती असलेल्या क्षेत्रांवर पडला. वसाहती संपुष्टात आल्यानंतरच्या काळातलं भारतीय सौंदर्यशास्त्र, भाषाशास्त्र असो इतिहासाकडे पूर्ण पाठ फिरवून पुढे जाणं, हे भारतीय बुद्धिमंतांसमोरचं मोठं आव्हान आहे. अलीकडच्या काळात भाषा आणि मौखिकता यांच्या परस्परसंबंधाची वेगळी नोंद घेण्यासंदर्भात हालचाली सुरू आहेत.

गेल्या दोन शतकांमध्ये भाषाशास्त्राने एक अभ्यासक्षेत्र म्हणून खूप प्रगती केली असली तरी वेगवेगळ्या गुंतागुंतीच्या, अमूर्त व्यवहारांसाठी माणूस जी मौखिक चिन्हे वापरतो, त्या सगळ्या चिन्हांचा अर्थ लावणे या शास्त्राला अजून शक्य झालेले नाही त्या अर्थाने या शास्त्राला अजून खूप मोठा पल्ला गाठायचा आहे. बोलींचा प्रश्नसुद्धा अजून असाच गुंतागुंतीचा आहे.

भाषा आणि वास्तव

मानवी उत्क्रांतीच्या प्रक्रियेत अनेक रहस्ये दडलेली आहेत. आपण या प्रक्रियेबद्दल फक्त काही शास्त्रीय गृहीतकं मांडू शकतो कारण या प्रक्रियेबद्दल आपल्याला असलेली माहिती खूपच अपुरी आहे. ही गृहीतकंही अशी आहेत की एखादं अगदी विरोधी गृहीतकही तेवढचं प्रभावी वाटू शकतं. मानवी उत्क्रांतीच्या महान प्रक्रियेमध्ये भाषा ही सामाजिक संस्था, तिचं स्वरूप, तिची निर्मिती प्रक्रिया या सगळ्यामुळे एक रहस्यच बनून राहिली आहे.

हे विश्व जेव्हा अस्तित्वात आलं तेव्हा एखादा ध्वनी अस्तित्वात

होता का.. पाण्याच्या आवाजाचे आकलन होण्याच्या क्षमतेच्या आधीपासून ध्वनी अस्तित्वात होता का.. अंतस्थ आवाज म्हणजेच अनाहत ध्वनी आणि स्वरयंत्रातून बाहेर पडणारा आवाज यांचे स्वरूप सारखेच आहे काय.. अर्थाची देवाणघेवाण अर्थात संवाद साधण्यासाठी डोळे किंवा मधमाशांप्रमाणे शरीराच्या अवयवांची हालचाल करून तेवढ्याच प्रभावीपणे संवाद साधणे शक्य असताना माणसाने स्वरयंत्रावर ध्यासाने नियंत्रण मिळवून निर्माण होणारे ध्वनी हेच साधन म्हणून का निवडले.. संवादाची ही इतर साधनं माणूस तेवढ्याच आत्मीयतेने वापरत का नाही.. या सगळ्या प्रश्नांची उत्तर सैद्धांतिक पातळीवर देता येतील पण तात्त्विक पातळीवर त्यांचं पूर्णपणे समाधानकारक उत्तर देता येत नाही.

उत्क्रांतीच्या प्रक्रियेत केव्हातरी स्वरयंत्राच्या माध्यमातून हवेवर नियंत्रण ठेवून ध्वनी निर्माण करणे आणि त्या ध्वनीच्या माध्यमातून संवाद साधणे हे गोष्ट मध्यवर्ती ठरली. त्याचप्रमाणे अक्षरं आणि अंक ही ध्वनीसाठीची चिन्हं तयार झाली. मग या लिखित भाषेने मौखिक भाषेचे पूर्ण उच्चाटन का केले नाही..

मूल जन्माला येते तेव्हा भाषेचे ग्रहण करण्याची त्याच्यामध्ये क्षमता जन्मतः असते अशी सैद्धांतिक मांडणी केली जाते, मग चिन्हांच्या स्वरूपात असलेली अक्षरं आणि मानवी ध्वनी यांच्यातील साम्य ग्रहण करण्याची नैसर्गिक क्षमताही सिद्धांताच्या पातळीवर गृहीत का धरण्यात आलेली नाही..

हावभाव, ध्वनी नियंत्रण, चिन्हरूपी लिपी या तिन्हीपलीकडे मौन तसेच स्तब्धता या सगळ्यातून व्यक्त होणाऱ्या भावभावनांच्या अर्थाचा अर्थ या संकल्पनेत समावेश केला जातो. त्यामुळे अर्थ या

संकल्पनेचा नेमका अर्थ काय याच्या निष्कर्षापर्यंत आपण अजून येऊन पोहोचलेलो नाहीत. त्यामुळे अर्थासंदर्भातले सिद्धांत अजूनही अर्थ या संकल्पनेचा तात्त्विक अंदाजच व्यक्त करतात. त्यापुढे जात नाहीत. त्यामुळे अजूनही अर्थ म्हणजेच भाषा असं निःसंदिग्धपणे म्हणता येत नाही किंवा अर्थ ही संकल्पना भाषेच्या आधीपासून अस्तित्वात होती का.. की ती मौखिक भाषेपेक्षा उत्कृष्ट, पूर्णपणे स्वतंत्र अशी तात्त्विक किंवा सामाजिक व्यवस्था आहे..

मौखिक भाषेची क्षमता

भाषा ही सतत बदलती, प्रवाही, प्रयोगशील असली तरी ती मानवी आवाक्यातली आहे. पण त्याचबरोबर जगाचं आकलन करण्याची माणसाची क्षमता मौखिक भाषेवर आधारित आहे. त्यामुळे ती

त्यानुसारच नियंत्रित, निश्चित झालेली आहे, हेही लक्षात घेतले पाहिजे. त्यामुळेच आपल्याला असे म्हणता येईल की, भाषा ही एक सामाजिक संस्था आहे.

पण भाषा म्हणजेच अर्थ आहे का.. की भाषा ही एक भौतिक वस्तू आहे.. ती एक उत्कृष्ट अशी ऊर्जा आहे की ती फक्त एक सामाजिक संस्था आहे.. की उत्क्रांतीच्या प्रक्रियेत माणसाच्या मन तसेच शरीराला मिळालेले ते निव्वळ एक जैविक कार्य आहे.. की हे सगळेच घटक एकत्र मिळून ती बनलेली आहे.. की भाषा या अपूर्व घटकाचे हे सगळे वेगवेगळे पैलू आहेत.. इतर शास्त्रांच्या तुलनेत भाषाशास्त्र हे अधिक विकसित असल्यामुळे हे सगळे प्रश्न पूर्णपणे सोडवले जाणं आवश्यक आहे.

संस्कृती आणि भाषा

संस्कृतीची भाषा हीच एकमेव अभिव्यक्ती आहे, एवढंच नाही तर संस्कृती आणि भाषा या दोन वेगवेगळ्या गोष्टी नाहीत तर त्या एकच आहेत आणि सारख्याच आहे, असा एक सर्वमान्य दृष्टिकोन आहे.

असंही मानलं जातं की जाणीव या गोष्टीला देखील भाषेमुळेच अस्तित्त्व आहे. अर्थ या संकल्पनेबाबत ही अशीच मांडणी केली जाते. दुसऱ्या शब्दात सांगायचं तर मानवी बुद्धिमत्तेच्या प्रत्येक व्यवहाराच्या सर्व बाह्य गोष्टींसाठी भाषा हाच पर्यायवाचक शब्द आहे.

माणसाला पडणाऱ्या स्वप्नांची रचना भाषेवर आधारित नसली तरी तिची संकल्पनेच्या पातळीवर मांडणी करताना भाषेच्या रचनेचाच आधार घ्यावा लागतो. स्वप्नांचं मूळ माणसाच्या स्मरणशक्तीमध्ये, लक्षात ठेवण्याच्या क्षमतेमध्ये आहे. दुसऱ्या शब्दात सांगायचं तर भाषा नसेल तर स्मरणशक्तीही असू शकत नाही, हे आजतागायत ठसवलं गेलेलं आहे. त्याचबरोबर प्रेरणा, कल्पनाशक्ती या गोष्टीदेखील भाषेशिवाय अस्तित्वात असूच शकत नाहीत, हेही सतत पटवून दिलं गेलेलं आहे.

ही गृहीतकं अपवादात्मक आहेत असं मानलं तरी, माणूस हा प्राणी इतर प्राण्यांशी जे व्यवहार करतो, तेथे

ध्वनीनियंत्रित भाषेचा अभाव असतो. भोवळ येणे, पडण्याची भीती, प्रेम, आकर्षण ही अशा अनुभवांची महत्त्वाची उदाहरणं आहेत.

मानवी वर्तनाचं शास्त्र असं सांगतं की मानवी मन जसजसं विकसित होतं तशीच त्याच्याबरोबर त्याची भाषाही विकसित होत जाते. याउलट असंही म्हटलं जातं की भाषेचा आवाका जसजसा वाढत जातो, तसतशी मानवी ग्रहणक्षमताही वाढत जाते. त्यामुळे अनुभव आणि भाषा या वेगवेगळ्या काढता येत नाहीत. त्याचबरोबर अनुभव हे भाषेच्या परिघाबाहेरचं, वेगळं क्षेत्र असण्याची शक्यता नाकारताही येत नाही.

त्याचबरोबर लिपी, व्याकरण, संस्कृती हे मौखिक किंवा अर्धमौखिक घटक म्हणजेच भाषा हे स्वीकारले जात नसेल तर मग भाषा म्हणून काही अस्तित्वात आहे की नाही, असा गुंतागुंतीचा प्रश्न

आपल्या भाषेबद्दल अभिमान वाटत असेल तोवरच माणूस तिचा उपयोग करेल. त्याला त्याची भाषा लोढणं वाटणार नाही. त्यामुळे भाषा टिकविण्यासाठी भाषेला व्यक्तिमत्त्व असलेच पाहिजे.

उरतोच. मग त्यांना फक्त बोली किंवा स्थानिक वैशिष्ट्यापुरतेच महत्त्व उरते.

वस्तुतः मूळ ध्वनी, त्याचा मानवी जीवनावर झालेला दीर्घ परिणाम हा सगळा अर्थ या संकल्पनेचा एकूण विस्तार लक्षात घेतला तर भाषा या मूळ ध्वनीच्या बोलीही असू शकतात.

त्याचबरोबर अर्थ या संकल्पनेची एकूण व्याप्ती लक्षात घेता प्रतीकात्मक ध्वनी तसेच चिन्हांवर आधारित भाषा हीसुद्धा अर्थ या संकल्पनेची बोलीच समजली गेली पाहिजे. ही शक्यताही नाकारता येत नाही की अंतिमतः मानवी संवेदनांना आज ना उद्या ज्ञान होऊ शकणाऱ्या अर्थाच्या जाणिवांचा आज आपल्याला माहीत असलेली भाषा हा एक भाग किंवा तुकडा असू शकते. त्यामुळे भाषा ही आपल्या एकूण अनुभवाचा भाग असते, बोली असते. शब्द, लिपी यातून बनलेली भाषा हीसुद्धा आपल्या अनुभवाची बोली म्हणूनच बघितली गेली पाहिजे. त्याचबरोबर सर्व ध्वनी, शब्दांना असलेले अर्थ यांच्याकडे स्वतंत्र घटक म्हणूनच पाहिलं गेलं पाहिजे. त्यामुळे बोली म्हणजे दुर्लक्षित घटक न मानता तो आद्य घटकही असू शकतो.

बोली-महत्त्वाचा घटक

सर्वसाधारणपणे असं दिसतं की, समाजातल्या वरचढ अशा वर्गाच्या बोलीभाषेला प्रमाणभाषेचा दर्जा मिळतो आणि फारशा प्रभावी नसलेल्या वर्गाच्या भाषेला बोलीचा दर्जा मिळतो. इंग्लंडमध्ये इंग्रजी भाषेचं जे काही ज्ञानं, त्या इतिहासावर प्रमाणभाषा आणि बोलीभाषेकडे बघण्याचा हा दृष्टिकोन आधारलेला आहे. पण हे तर्कशास्त्र गृहीत धरलं तर एवढाना राजकीयदृष्ट्या वरचढ अशा हिंदी भाषकांची हिंदी ही हिंदीच्या विविध बोलींमधली प्रमाणभाषा व्हायला हवी होती. तसंच महाराष्ट्रातही सत्ताधारी मराठ्यांची मराठी ही मराठीतल्या विविध बोलींमधली प्रमाणभाषा व्हायला हवी होती. पण तसं घडलेलं नाही. भारतातला अनुभव हेच दर्शवतो की इंग्लंडमधला इंग्रजीचा इतिहास जगभरातल्या बोलीभाषांच्या संदर्भातल्या सैद्धांतिकरणाला पुरेसा शास्त्रीय आधार देऊ शकत नाही.

नेहमीच असंही घडत आलं आहे की, राजकीयदृष्ट्या प्रभावी असलेला वर्ग एकमेकांमधल्या संवादासाठी सर्वसामान्यांना परकी वाटेल अशी भाषा वापरत असतो. तर सांस्कृतिकदृष्ट्या वरचढ असलेला वर्ग एकापेक्षा अनेक भाषांचा वापर करत असतो. त्यामुळे

बोलींचा पुन्हा एकदा नीट खोलवर विचार करायची गरज आहे.

आपण हा प्रश्न तूर्त बाजूला ठेवला आणि भाषा म्हणजे अनुभवांना मानवी जाणिवांच्या आवाक्यात आणण्याचे साधन आहे असे गृहीत धरले तर मग संबंधित भाषेच्या व्यवस्थेत बोलींना फारसे महत्त्व उरत नाही.

या प्रक्रियेमध्ये नव्या जाणिवांचे जुन्या संवेदनशीलतेशी अर्थपूर्ण एकीकरण होणे आवश्यक ठरते. हे एकीकरण करताना प्रमाणभाषेला व्यक्त होण्यासाठी, ती संवेदनशीलता दाखवण्यासाठी बोलीभाषा आपले अस्तित्व, ओळख पणाला लावतात.

बोलीभाषेशिवायची भाषा म्हणजे नावीन्य हरपलेल्या शब्दांचा निरर्थक ढिगारा होईल. अशा परिस्थितीत शब्द हे व्यक्तिवहीन, चेहरा नसलेले घटक बनतील. अशा भाषेचं व्याकरण शुद्ध असेल, तिच्यामध्ये गणिताइतकीच अचूकता असेल, पण त्यातले शब्द इतके व्यक्तिवहीन असतील की त्यांच्यामध्ये जिवंतपणाच उरणार नाही.

गेली अनेक शतकं युरोपीयन भाषातज्ज्ञांनी सगळ्या भाषांचं मूळ ठरेल अशी भाषा कोणती याचा शोध घेण्याचे प्रयत्न चालवले आहेत. त्यामागे सर्व मानवांचं मूळ एकच होतं आणि नंतर ते सर्व दिशांना पांगले ही बाबेलच्या काळापासूनची दंतकथा आहे.

आजच्या बोलीभाषा या त्या कथित मूळ शुद्धभाषेपासून बनलेल्या आहेत, असं मानलं गेलं आहे. त्या मूळ भाषांच्या अस्तित्वाचं आणि वाढीचं मूळ आहेत. बोली, उपभाषा, भाषिक वैविध्य या सगळ्यांनी मिळून भारतीय भाषांचा प्रवाह वाहता ठेवला आहे. या प्रवाहाच्या रूपकाच्याच भाषेत बोलायचं तर तथाकथित मुख्य भाषा काठ आहेत आणि बोलीभाषा त्या अंतर्गतचा प्रवाह आहेत. हा प्रवाह वाहता राहिल हे पाहणं एवढंच आपण करू शकतो.

भाषिक वैविध्य- जीवनातील वास्तव

वसाहतपूर्व काळात भाषांमध्ये प्रमाणभाषा आणि बोलीभाषा अशी सहज वर्गवारी नव्हती. भाषिक वैविध्याचा जीवनातील वास्तव म्हणून स्वीकार केला गेला होता. साहित्यिक एकाच रचनेत अनेक भाषांचा वापर करत आणि सर्वसामान्य रसिकही त्याचा सहज स्वीकार करत. जवळजवळ विसाव्या शतकाच्या सुरुवातीपर्यंत महाभारतासारखी महाकाव्यं वेगवेगळ्या भाषांमध्ये हस्तांतरित होत असत. समीक्षक एखादा सिद्धांत मांडतांना अनेक भाषांमधलं साहित्य विचारात घेत. मध्ययुगीन काळातली म्हणजे ११०० ते १५०० या काळातली मातंगरचित बृहत् देशी ही रचना त्या काळात

भाषेच्या संवादाचे साधन

बोलींचा न्हास होतो आहे, त्या भाषेचा निव्वळ अवशेष आहेत, असं न मानता बोली हा एक महत्त्वाचा घटक आहे, हे मान्य केलं तर त्या अर्थाच्या आजवर न अजमावल्या गेलेल्या शक्यता अजमावून पाहणारा महत्त्वाचा घटक ठरू शकतात. भाषेचा इतिहास हेच दाखवतो की, त्यांना बोलीचा स्वीकार करावाच लागलेला आहे. बोली भाषांना त्या राजकीय तसेच ऐतिहासिकदृष्ट्या ज्या प्रमाण भाषेशी जोडल्या गेल्या आहेत त्या भाषेतल्या अर्थाच्या नवनवीन शक्यता चिकाटीने तसेच अपरिहार्यपणे धुंडाळाव्या लागल्या आहेत. त्या अर्थांनं बोली भाषा या चलनी नाणं आहेत पण त्यांना सातत्याने नकली मानणं गेलं आहे. रूपकाच्याच भाषेत बोलायचं तर बोली भाषा म्हणजे नव्यानेच जन्माला आलेल्या ग्रहावरच्या आकारहीन घटकासारख्या आहेत ज्याचं भवितव्य अजून ठरायचं आहे. भाषेचं पर्यावरण तिच्या बोलीवर ठरतं. बोलीच्याच माध्यमातून भाषा बाहेरच्या जगाशी अस्मंड संवाद साधत असतात.

समीक्षेमध्ये भाषिक वैविध्य ही एक सामान्य गोष्ट होती.

याचं उत्तम उदाहरण आहे. वसाहतीच्या काळात अनेक भारतीय भाषांचं मुद्रण व्हायला सुरुवात झाली. मात्र त्यापूर्वी इथे लेखनकला ज्ञात होती आणि वेगवेगळ्या भाषा लिहिण्यासाठी वेगवेगळ्या लिपींचा वापर होत होता. लिखित भाषा इतरांपर्यंत पोहोचवण्यासाठी कागदाचाही वापर होत होता. अर्थात लिहिण्यापेक्षाही मौखिक परंपरेतून ज्ञान दुसऱ्यापर्यंत पोहोचवलं जात होतं. मुद्रणकलेच्या शोधामुळे मौखिक परंपरा लोप पावली. लिखित साहित्यासाठी नवे निकष अस्तित्वात आले. लिखित भाषेने मौखिक परंपरेला छेद दिला. एवढंच नाही तर लिखित साहित्य एकाच भाषेत असायला पाहिजे ही गरज निर्माण झाली. या नव्या कल्पना आणि वसाहतीच्या संदर्भातील सत्तेची गणितं यांचा भारतातल्या भाषांच्या वैविध्यावर परिणाम झाला. मुद्रणकलेच्या कक्षेत न येणारी भाषा कमी दर्जाची ठरवली गेली. स्वातंत्र्यानंतर भाषेच्या निकषावर राज्यनिर्मिती झाली आणि भाषक राज्य निर्माण झाली. ज्या भाषांना लिपी होती आणि ज्या भाषा मुद्रणकलेच्या कक्षेत येत होत्या, ज्या भाषांमध्ये मुद्रित साहित्य होते, त्या भाषांना भारतीय संघराज्यात भौगोलिकदृष्ट्या स्वतंत्र राज्याचे स्थान देण्यात आले. ज्या भाषांना समृद्ध अशी मौखिक साहित्याची परंपरा होती, पण ज्यांच्यामध्ये मुद्रित साहित्य नव्हते त्या भाषांना हा दर्जा मिळाला नाही. पुढे प्राथमिक, माध्यमिक तसेच उच्च माध्यमिक शिक्षणासाठीचे माध्यम म्हणून त्या राज्याच्या अधिकृत भाषेचा वापर सुरु झाला. त्याचबरोबर राज्यघटनेमध्ये भाषांसाठीचे एक विशेष कलम (आठवे कलम) निर्माण करण्यात आले. सुरवातीला त्यात १४ भाषांचा समावेश होता. नंतर त्यात भर पडून आता त्यात एकूण २२ भाषा आहेत. या कलमानुसार सरकारला या भाषांच्या शिक्षणावर सर्व खर्च करणे बंधनकारक आहे. १९६१ च्या देशाच्या जनगणनेनुसार ही संख्या रोडावली. जी भाषा दहा हजारांपेक्षा जास्त संख्येच्या समूहाकडून बोलली जात असेल, त्याच भाषेचा जनगणनेत मातृभाषा म्हणून समावेश करण्यात आल्यामुळे १९७१ च्या जनगणनेत १०८ भाषांचीच नोंद झाली. त्यामुळे जवळजवळ १५०० पेक्षा अधिक मातृभाषा या कायमच्या मूक झाल्या.

यातल्या बऱ्याच भाषा या भटक्या विमुक्त समाजाकडून, आदिवासींकडून बोलल्या जातात. यातल्या बऱ्याच भाषा आजपर्यंत संपून गेल्या नसतील, थोड्याबहुत प्रमाणात शिल्लक असतील तरी त्या वेगाने नष्ट होण्याच्या मार्गावर आहेत. त्यांना त्यांच्या भाषाच वापरता येऊ नयेत ही परिस्थिती त्यांच्यावर व्यवस्थितपणे लादली गेली आहे. त्यामुळे भारतीय भाषांच्या विस्तृत पटावरच्या आदिवासी, भटके विमुक्त या अल्पसंख्यांच्या भाषा वेगाने अल्पसंख्य होत चालल्या आहेत. पीपल्स लिंग्विस्टिक सर्व्हे ऑफ इंडिया हा

भारतातल्या या लोकांना त्यांचा आवाज नोंदवता यावा यासाठीचा जाणीवपूर्वक चाललेला प्रयत्न आहे. ग्रिअर्सनसारख्यांच्या सर्व्हेक्षणाचा हा पुन्हा केलेला प्रयत्न नाही की त्याऐवजीचा सर्व्हेक्षण नाही की त्याला पर्यायी सर्व्हेक्षण नाही. या सर्व्हेक्षणाचे निकष वेगळे आहेत. भारतातील भाषिक विविधता जगाच्या नजरेस आणून देणे, उर्वरित जगात तिचा प्रसार करणे, ही विविधता जिवंत ठेवण्याचा प्रयत्न आहे आणि इतक्या प्रदीर्घ संघर्षानंतर भारताने ही जी भाषिक लोकशाही निर्माण केली आहे, ती जतन करण्यासाठी प्रयत्न करणे यासाठीचा पीपल्स लिंग्विस्टिक सर्व्हे ऑफ इंडिया हा एक अनौपचारिक प्रयत्न आहे.

कोणत्या भाषा नष्ट होऊ घातल्या आहेत, कोणत्या त्या दिशेने प्रवास करत आहेत, आणि कोणत्या भाषा नष्ट होण्याऐवजी नैसर्गिकरीत्या दुसऱ्या भाषेमध्ये रूपांतरित होत आहेत, हे ठरवणे तसे जिकिरीचे काम आहे. ते ठरवण्यासाठी आपल्याकडे असलेला भाषासंबंधीचा तपशील अपुरा आहे, असं म्हणणं अयोग्य ठरणार नाही.

सर जॉर्ज ग्रिअर्सन्स लिंग्विस्टिक सर्व्हे ऑफ इंडिया (१९०३-१९२३)ने १९ व्या शतकाच्या शेवटच्या दशकात भारतातील जी माहिती गोळा केली, त्यानुसार भारतात त्या काळात १७९ भाषा आणि ५४४ बोली अस्तित्वात होत्या. तर १९२१ च्या जनगणनेनुसार तेव्हाच्या भारतात १८८ भाषा आणि ४९ बोली अस्तित्वात होत्या.

१९७१ च्या जनगणनेत जो भाषिक तपशील उपलब्ध झाला, तो दोन स्तरांमध्ये विभागला गेला. एक म्हणजे घटनेच्या आठव्या कलमानुसार अधिकृत ठरवल्या गेलेल्या भाषा आणि दुसरा स्तर म्हणजे, दहा हजारांपेक्षा जास्त लोक बोलतात अशा भाषा. साहजिकच दहा हजारांपेक्षा कमी लोकांकडून बोलल्या जाणाऱ्या सर्व भाषा एका फटक्यात इतर या सदरात घातल्या गेल्या.

ज्या देशात स्थलांतराचं प्रमाण मोठं आहे, तिथे जनगणनेच काम किती गुंतागुंतीचं असते. जनगणनेच्या कामात अचूकतेसाठी साक्षरतेची गरज असते. त्यामुळे जनगणनेतून मिळालेली माहिती अपुरी तसंच अंतिम स्पष्टतेकडे नेणारी नसू शकते हे समजण्यासारखं आहे. पण हे आश्चर्याचं आहे की पाचपेक्षाही कमी लोक बोलतात अशा २६३, आणि एक हजारापेक्षाही कमी लोक बोलतात अशा ४७ अशा मिळून ३१० भाषा संकटात आहेत. १९६१ च्या जनगणनेनुसार ज्या

१६५२ भाषा या मातृभाषा म्हणून गणल्या गेल्या होत्या, त्यांच्यापैकी ३१० भाषा आज संकटात आहेत. असं असेल तर त्या जनगणनेमध्ये कोणती गणनपद्धत वापरली गेली होती, हा वादाचा खरा मुद्दा आहे. दुसऱ्या भाषेत सांगावचं तर केवळ अर्धशतकातच भारतातल्या भाषिक वारशाचा पाचवा हिस्सा नष्टचर्वाच्या टोकावर आहे.

दुसरीकडे गेल्या तीन जनगणनांमध्ये मोजणी करण्याची जी पद्धत वापरली गेली आहे, तिच्यामध्ये संख्या कमी करण्यावरच भर आहे. ही कोणत्याही एकाच देशातील परिस्थिती असेल असं नाही तर जगात सर्वत्रच असं घडलेलं असू शकतं.

एखाद्या देशात आधुनिकता हा घटक भाषांच्या न्हासाला कारणीभूत ठरला असेल तर इतर देशांमध्येही तसंच घडलं असेल ही शक्यता नाकारता येत नाही.

भाषिक न्हास

भारतात होत असलेला भाषिक न्हास हा फक्त अल्पसंख्य तसेच बोली भाषांबाबतच घडतो आहे असं नाही. हीच गोष्ट ज्या भाषांना मोठी साहित्यिक परंपरा आहे, ज्यांना तात्विक तसंच सृजनशील लिखाणाचा मोठा वारसा लाभला आहे, अशा भाषांबाबतही हे घडतं आहे. मराठी, गुजराती, कन्नड, ओरिया या समृद्ध साहित्याची परंपरा असलेल्या भाषा आपल्या मातृभाषा आहेत, असा दावा करणारे जे समाज आहेत, त्यांच्यातील तरुण वर्गाला त्यांच्या भाषेतील या समृद्ध वारशाची फारच थोडी ओळख आहे, किंवा जवळजवळ नाहीच असे म्हटले तरी चालेल. ते त्यांची स्वतःची भाषा एखाद्या परभाषकाइतपतच बोलू शकतात. शिक्षणातली उच्च पदवी असलेली सुशिक्षित व्यक्ती, आपल्या मातृभाषेशिवाय दुसरी भाषा वाचू, लिहू शकते, तिच्यामधून बोलू शकते, पण आपली मातृभाषा फक्त बोलू शकते, लिहू शकत नाही. (ते त्यांच्या भाषेच्या ठेव्याचा लाभ अल्प प्रमाणातच घेऊ शकतात.)

भाषेचा नाश, लोक दुसऱ्या भाषेकडे वळणे, आणि भाषिक ठेव्याचा न्हास यासाठी फक्त रचनात्मक घटकांना दोष देऊन चालणार नाही. त्यासाठी घटनेच्या ३४७ व्या कलमात म्हटले आहे की एखाद्या राज्यातल्या लोकसंख्येतल्या मोठ्या घटकाने अशी इच्छा व्यक्त केली की ते बोलत असलेल्या विशिष्ट भाषेला राज्यभाषेचा दर्जा मिळावा, तर राष्ट्रपती त्या भाषेला त्या राज्यात अधिकृत भाषेचा दर्जा मिळावा या साठीची तजवीज करावी यासाठीचे आदेश देऊ शकतात.

वेगाने जागतिकीकरण होत असलेल्या जगात विकासाच्या मुद्यावरून होत असलेला संघर्ष हा देखील भाषिक न्हासाला कारणीभूत ठरणारा महत्त्वाचा घटक आहे. भारतातच नव्हे, तर आशियात तसंच आफ्रिकी देशातही पालकांना असं वाटतं की त्यांनी त्यांच्या मुलांना इंग्रजी, फ्रेंच किंवा स्पॅनिश माध्यमातून शिक्षण दिलं तर ती मुलं मोठेपणी आंतरराष्ट्रीय बाजारपेठेत चलनी नाणं ठरतील. थोडक्यात ती चांगला रोजगार मिळवतील. त्यांच्या या इच्छेमुळे त्या परिसारत यापूर्वी कधीही बोलल्या न गेलेल्या आंतरराष्ट्रीय भाषेतून शिक्षणाला सुरुवात होऊन त्याचा शिक्षणपद्धतीवर मोठा परिणाम झाला आहे.

शिक्षणासाठी मातृभाषाच

भारतात एकोणिसाव्या शतकाच्या सुरुवातीला, म्हणजेच सामाजिक सुधारणा मोठ्या प्रमाणावर सुरू होत्या, त्या काळात एक मोठा वाद सुरू होता. बंगालमधल्या बुद्धिजीवी वर्गाचं म्हणणं होतं की इंग्रजी भाषेत शिक्षण दिलं जावं, तर माऊंट स्टुअर्ट एल्फिन्स्टनसारख्या इंग्लिश अधिकाऱ्यांचं म्हणणं होतं की भारतातल्या शाळांमध्ये भारतीय भाषांमध्ये शिक्षण दिलं जाणं हेच योग्य ठरेल. १८३५ मध्ये लॉर्ड मेकॅलेच्या मिनिस ऑन एज्युकेशन मध्ये भारतात सर्व महत्त्वाचे शिक्षण हे इंग्रजी माध्यमातूनच दिले जावे असे नमूद करण्यात आले, हाच दृष्टिकोन नंतर वुडसाहेबाच्या हुकुमनाम्यातून मांडला गेला, तेव्हा हा वाद संपुष्टात आला. दख्खनमध्ये गोष्ट म्हणजे तेव्हापासून आधुनिक भारतीय भाषांमधले साहित्य अधिकाधिक सृजनशील होत गेले. तरुण विद्यार्थ्यांना शिक्षणासाठी मातृभाषाच सर्वात योग्य आहे, या दृष्टिकोनाला पाठबळ देण्याच्या हेतूने हा बुक्तिवाद केलेला नाही. तर मला फक्त एवढंच सांगायचं आहे की मातृभाषेच्या शिक्षणाच्या अभावामुळे जी सांस्कृतिक परिस्थिती निर्माण होते त्यातूनच, मानवी सृजनशीलतेचा न्हास होतो, असं नाही. त्याहीपेक्षा धोकादायक म्हणजे त्या समाजाच्या अस्तित्वापुढेच प्रश्नचिन्ह उभे राहते.

जेव्हा एखाद्या समाजालाच असं वाटायला लागतं की त्याला उदरनिर्वाहासाठी दुसऱ्या भाषेत शिक्षण घेणं गरजेचं आहे, तेव्हा तो समाज नवीन भाषिक परिस्थिती स्वीकारायचा निर्णय घेतो. म्हणूनच सध्याच्या जगातल्या विकासाच्या प्रक्रियेत जन्मताच असे काही आहे का, की ज्यामुळे जगातल्या भाषिक वारशाचा न्हास होतो आहे. ही प्रक्रियाच भाषिक संहाराला चालना देते आहे का याचा विचार आत्ताच करणे प्रसंगोचित ठरेल. तशीच परिस्थिती असेल तर मानवी भाषांचे भवितव्य संकटात आहे, हे मान्य करावे लागेल. सांस्कृतिक पातळीवर जे समाज आधीच अल्पसंख्य आहेत, स्थानिक तसेच राष्ट्रीय पातळीवर जे समाज अल्पसंख्य ठरले आहेत, ज्या समाजांचा आवाज आधीच क्षीण झाला आहे, ते भाषासंहाराला सगळ्यात आधी बळी पडणार हे उघड आहे.

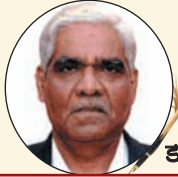
भारतात मुलांना प्राथमिक शिक्षण देणे पालकांना बंधनकारक आहे आणि मुलांचा तो हक्क आहे. सरकारपुरस्कृत शाळा या जवळपास विनामूल्य आणि सर्वात वंचितांनाही परवडण्याजोग्या आहेत. मुलांना शाळेत दुपारचं जेवण दिलं जातं. त्यामुळे भुकेमुळे ती वर्गाबाहेर राहतील अशी परिस्थिती नाही. केंद्र तसेच राज्य सरकार हे शालेय शिक्षण देणे ही आपली मूलभूत जबाबदारी मानतात. बालमजुरी ही आपल्याकडे बेकायदेशीर मानली गेली आहे. अनेक राज्यांमध्ये खिन्न्यांना उच्च शिक्षणही विनामूल्य दिलं जातं. अनुसूचित जाती तसंच अनुसूचित जमातींमधल्या तसंच इतर मागासवर्गातल्या मुलांसाठी शिक्षणामध्ये आरक्षण ठेवण्यात आले आहे. भारत सरकारने जवळजवळ ५० भारतीय भाषांमध्ये तसंच काही परकीय भाषांमध्ये प्राथमिक शिक्षणाची सुविधा उपलब्ध करून दिली आहे. प्रौढ शिक्षण तसंच अनौपचारिक शिक्षणालाही सतत प्रोत्साहन दिलं जातं. राज्यघटनेत ज्यांचा समावेश केला आहे, त्या सगळ्या भाषांमध्ये शिक्षण मिळण्याची घटनेनेच हमी दिलेली आहे.

मुख्य भाषा अस्तित्वाबद्दल उदासीन का?

या सगळ्या प्रयत्नानंतरही अनेक अल्पसंख्य तसेच काही मुख्य भाषा आपल्या अस्तित्वाबद्दल, प्रगतीबद्दल इतक्या उदासीन का आहेत, हे एक गूढच आहे. जबर फी भरून बहुसंख्य मुलं इंग्रजी माध्यमाच्या शाळेत जाताना दिसतात. एखाद मूल भारतीय माध्यमाच्या शाळेत जायला लागलं की त्याकडे सामाजिक नुकसान म्हणूनच बघितलं जातं. अशा परिस्थितीत त्यांच्यासाठी मोठ्या पातळीवरील सामाजिक

(पान ३४ वर)

आज जगभर ज्ञाननिर्मितीला वेग आला आहे. नव्या नव्या ज्ञानशाखांचा आणि विविध ज्ञानशाखांच्या संमिश्रणामधून नव्या ज्ञानाचा व ज्ञानशाखांचा उदय होतो आहे. नॅनो टेक्नॉलाजीपासून अँट्रोइकॉनॉमिक्सपर्यंत ज्ञानशाखांचा विस्तार होतो आहे. यात कोठे तरी मराठी माणूस थोडासा का होईना आहे याचा आनंद आणि अभिमान वाढतो. परंतु या प्रक्रियेत मराठी भाषा कोठेच नाही. भाषेत ज्ञान वाढले नाही तर ती क्रमाने चैतन्यविहीन होऊन जाते. मराठीत ज्ञाननिर्मिती होण्याच्या दृष्टीने प्रयत्न करणे ही शासनासह साऱ्यांची जबाबदारी आहे. अन्यथा आपल्या विकासाला खीळ बसू शकते. एकंदरीत शिक्षणाच्या माध्यमाचा प्रश्न सोडल्यास आपल्या मातृभाषेची स्थिती ' बरी ' आहे असे तूर्ततरी म्हणता येते. परंतु आपण सजग राहिलो नाही तर आज ' बरी ' असलेली स्थिती चिंताजनक होऊ शकते यात मात्र शंका नाही.

डॉ. मन्मथ कोतापल्ले

कथालेखक, कादंबरीकार, कवी आणि कमीक्षक म्हणून प्रसिद्ध. मराठवाडा विद्यापीठातून एम. ए. आणि १९८१ साली पीएच. डी. ची पदवी मिळविली. १९९६ पर्यंत मराठवाडा विद्यापीठात मराठी भाषेचे प्राध्यापक. १९९६ नंतर पुणे विद्यापीठात मराठीचे प्राध्यापक. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर मराठवाडा विद्यापीठाचे कुलगुरू. उत्कृष्ट वक्तू म्हणून महाराष्ट्राला परिचयाचे आहेत. अर्थकंपदा : मूडम् हा कविताकंठ १९७६ साली प्रसिद्ध. कपर्णु आणि इतर कथा, संदर्भ हे दोन कथाकंठ. कवीची ओष्ट आणि काव्येची कर्णय हे दीर्घकथाकंठ. मांथाकीचे डोळे, मध्यरात्र या कादंबऱ्या. काव्याचा अन्वयार्थ, आधुनिक मराठी कविता, नवकथाकारांक पाठील, ग्रामीण काव्य : नवकथा आणि बौध्द इत्यादी विषयांवर केलेले कमीक्षा लेखनही अर्थकंपाने प्रसिद्ध.

मराठीची स्थिती

ज गभरातील कुठलाही मानवसमूह घेतला तरी त्याची स्वतःची मातृभाषा असते. मातृभाषा म्हणजे केवळ आदानप्रदान नव्हे. भाषेद्वारा त्या-त्या मानवसमूहाला त्यांची संस्कृती, रूढी, परंपरा, परंपरेने साठत आलेले ज्ञान, नातेसंबंध आणि एकूण समाज व्यवस्था लक्षात येत असते. किंबहुना त्याचे जगणे आणि त्याची भाषा यामध्ये एक आंतरिक नाते असते. हे नाते इतके एकरूप असते की माणूस आणि भाषा या दोन गोष्टी वेगळ्या करताच येणार नाहीत. म्हणजे मातृभाषा बाजूला काढली तर माणूस एकाकी होत जातो. निराधार होत जातो. हे निराधारपण एकूण समाजाला कुठल्याही विनाशाकडे नेऊ शकते. इतके मातृभाषेचे महत्त्व असते.

मातृभाषेचे महत्त्व

मातृभाषेचे हे महत्त्व मान्य करूनही माणसाला वेगवेगळ्या कारणांमुळे वेगवेगळ्या भाषा शिकव्या लागतात. तो त्या शिकतोही किंबहुना असे म्हणता येईल की माणसाला अनेक भाषा शिकण्याचे बौद्धिक सामर्थ्य निसर्गतः प्राप्त झाले असते. म्हणून काही माणसे किमान तीन चार भाषा सहजतेने बोलू शकतात. उदा. सीमा प्रदेशातल्या लोकांना मातृभाषेबरोबरच शेजारच्या प्रदेशातील एक-दोन भाषा येतात. म्हणजे महाराष्ट्राभोवती हिंदी, गुजराथी, कन्नड आणि तेलगू भाषा बोलणारे प्रदेश आहेत. त्या-त्या राज्याच्या सीमारेषांवरील लोक आपल्या मातृभाषेबरोबर इतर प्रदेशातील भाषा बोलतात, वाचतात आणि क्वचित लिहितातही. याशिवाय अनेक लोकांना भारतातच जन्मलेली उर्दूभाषा येते. इंग्रजांच्या गुलामगिरीचा अवशेष म्हणून इंग्रजीही येते. ती अधिक लोकांना यावी यासाठी सध्या अटीतटीचे प्रयत्न होत आहेत. कारण तिच्यामुळे रोजगार मिळून आपले 'कल्याण' होईल अशी भावडी अफवा आपल्या देशात सर्वत्र पसरलेली आहे.

बौद्धिक सामर्थ्य

एकंदरीत काय की, माणसाला अनेक भाषा येऊ शकतात. ते बौद्धिक सामर्थ्य त्याच्याजवळ नैसर्गिकरीत्याच असते हे खरे असले तरी मातृभाषेची जागा इतर कुठलीही भाषा घेऊ शकत नाही, ही वस्तुस्थिती आहे. कारण ती नुसती आदानप्रदानाची भाषा असत नाही. तर ती संस्कृतीची आणि विचार करण्याची भाषा असते. तेव्हा महत्त्वाचा प्रश्न असा की, काही विचार - नवा विचार करावयाचा आहे की नाही हाच आहे. संस्कृतीची नवी जडणघडण करावयाची की नाही हाच आहे.

चंद्रावर पहिल्यांदा माणूस पाठविणारा रशिया, जगभरातील बाजार ताब्यात घेणारे जपान, अमेरिकेलाही कर्ज देणारे चीन, तत्त्वज्ञानाच्या क्षेत्रात मोलाची भर टाकणारे जर्मनी आणि स्वयंततेजाने स्वतःचे स्थान निर्माण करणारे इस्त्राइल (इस्त्राइलने हिब्रूचा स्वीकार केला आहे.) ही राष्ट्रं आज जागतिक पातळीवर घोडदौड करीत आहेत. या राष्ट्रंनी आपल्या मातृभाषेचा त्याग न करता जगात सर्वोच्च स्थान प्राप्त केले आहे. इतरही पुष्कळ छोटी राष्ट्रं अशी आहेत. जी संशोधनामध्ये मोठी झेप घेत आहेत. ही जी झेप आहे, त्यात मातृभाषेचा मोठाच वाटा आहे, हे उघड आहे. कारण माणूस मातृभाषेतूनच समर्थ आणि नवा विचार करू शकतो.

जगाचा हा अनुभव आपल्या देशातल्या लोकांसाठी महत्त्वाचा आहे. तरीही आम्ही आमच्या मातृभाषेच्या संवर्धनासंबंधी उदासीन आहोत असे म्हणावे लागते. भारतभरामध्ये कमी अधिक प्रमाणात हीच अवस्था आहे. आपल्या ' मराठी 'चे संवर्धन करण्यासाठी आपण थोडे उणे पडतो आहोत की काय असे वाटते आहे.

भाषेची विविध कार्ये असतात. त्याची वर्गवारी स्थूलपणे पुढीलप्रमाणे करता येईल.

- १) दैनंदिन व्यवहार २) राज्यकारभार ३) शैक्षणिक व्यवहार ४) उद्योग-व्यवसाय ५) नवनिर्मिती ६) नवज्ञान निर्मिती आता भाषेच्या या विविध क्षेत्रात काय परिस्थिती आहे ते आपण क्रमाने पाहू.

दैनंदिन व्यवहार

आर्थिक आणि सांस्कृतिक दृष्टीने विचार करताना आपल्या देशाचे सरळ सरळ विभाजन

झालेले दिसते. 'ग्रामीण भारत' आणि 'नागरी भारत' असे हे विभाजनाचे स्वरूप आहे. ग्रामीण भारतातील ९५ टक्के दैनंदिन व्यवहार मातृभाषेतून होत आहेत असे दिसेल. बहुसंख्य शिक्षणही मराठीतून होताना दिसेल. परंतु शहरी भारतामध्ये मात्र हे चित्र काहीसे चिंता करण्यासारखे आहे. नगरांमध्ये विविध भाषिक प्रदेशातील लोक काही प्रमाणात राहत असल्यामुळे इतर भाषांचे गट तेथे असणे स्वाभाविक आहे. परंतु एकूणच शहरी भागांमधील लोकांचा ओढा इंग्रजीकडे वाढला आहे असे दिसते. पुष्कळांदा दोन मराठी माणसे समोरासमोर आली, की ती इंग्रजीत बोलायला लागतात. नागपूरकडे हिंदीमध्ये बोलतात. मराठी प्रश्नांची चर्चा करतानाही ती इंग्रजीमधून होताना दिसते.

शहरातील इंग्रजी शाळांच्या दबावाबद्दल तर बोलायलाच नको. आता ग्रामीण भागातील लोकही याबाबतीत शहरांचे अनुकरण करीत आहेत.

राज्यकारभार

या बाबतीत मात्र महाराष्ट्र अग्रेसर आहे. ग्रामीण भाग असो किंवा शहरी भाग- सर्वत्र मातृभाषेतून अधिकाधिक व्यवहार होत आहेत. क्वचित काही ठिकाणी अपवाद असेल- परंतु राज्यकारभाराच्या बाबतीत मातृभाषेला महत्त्व दिले जाते असे नक्कीच म्हणता येते.

शैक्षणिक व्यवहार

सध्या तरी अनेक

बाबतीत मराठी शाळांची पिछेहाट होताना दिसते. भाषेच्या संवर्धनामध्ये, संशोधनामध्ये, नवज्ञाननिर्मितीमध्ये आणि सर्जनशील साहित्याच्या निर्मितीमध्ये शिक्षणाचे माध्यम फार महत्त्वाचे असते. या संदर्भात याआधी काही जागतिक पातळीवरील नोंदी केल्या आहेत.

सध्या शालेय शिक्षणामध्ये आणि विद्यापीठीय शिक्षणामध्ये इंग्रजी माध्यमाचा वरचष्मा दिसतो. जगभरातील ज्ञान द्यायचे असेल तर ते इंग्रजीतूनच देता येते अशी भूमिका काही लोक घेतात. परंतु निजामाने अशी सगळी सोय उर्दूतून केली होती. रशिया, चीन,

जपान, जर्मनी, फ्रान्स अशा राष्ट्रांना आपले शिक्षणाचे माध्यम इंग्रजी असावे असे वाटत नाही. (त्यामुळे त्यांची प्रगतीच झाली.) परंतु आपण मात्र नको त्या दिशेने निघालो आहोत. यात काही आर्थिक दबावही आहेतच.

मातृभाषेतून शिक्षण ही महत्त्वाची आणि जागतिक पातळीवर स्वीकारली गेलेली गोष्ट आहे. तरीही सामूहिकरीतीने आपण त्याकडे दुर्लक्ष करीत आहोत. याचा दुष्परिणाम झाल्याशिवाय राहणार नाही.

उद्योग व्यवसाय

खरे म्हणजे

भारताबाबतीत बोलायचे तर कृषी आणि उद्योग व्यवसाय असे म्हटले पाहिजे. परकीय व्यापारी कंपन्यामधून सर्व पत्रव्यवहार आणि इतरही बहुसंख्य व्यवहार इंग्रजीतून होतो. (अशा कंपन्यांची संख्याही भरपूर आहे.) अशा कंपन्या सोडल्या तर कृषी आणि उद्योग व्यवसायामधून मराठीचाच वापर होताना दिसतो आणि ती समाधानाची गोष्ट आहे.

यात प्रामुख्याने ललित साहित्य आणि विविध कलांचा विचार करावा लागतो. भारतीय भाषांमध्ये आणि मराठीमध्ये चांगले साहित्य निश्चितच निर्माण होत आहे. भारत सासणे, किरण नगरकर, प्रवीण बांदेकर, राजन गवस, नीरजा, अनुराधा पाटील, आसाराम लोमटे, इंद्रजित भालेराव, श्रीकांत देशमुख, यांच्यासारखे

असंख्य लेखक कवी चांगल्या दर्जाचे साहित्य निर्माण करीत आहे. नारायण सुर्वे, नामदेव ढसाळ, अशी असंख्य नावे या यादीत वाढवता येऊ शकतात. एकंदरीत नवनिर्मितीच्या दृष्टीने आपल्या भाषेची म्हणजे मराठीची परिस्थिती निश्चितच चांगली आहे. परंतु शिक्षणामधून जसजशी मातृभाषा कमी होत आहे जाईल तसतसे हे चित्र बदलत जाईल अशी साधार भीती मात्र वाटते.

संपर्क : ८८०५७७०८८८

ज्ञान-विज्ञानासाठी आज मराठी पुरेशी विकसित नाहीच, ही वस्तुस्थिती आहे. मात्र अकरावी-बारावीपर्यंत विज्ञान आणि गणित शिकण्यासाठी ती पुरेशी विकसित आहे. मूलभूत संकल्पना एकदा नीट कळल्या, त्यांचे आंतरिकीकरण झाले की, पुढच्या शिक्षणासाठी गरज आहे म्हणून भाषा बदलता वेईल. इंग्रजी हे एक साधन म्हणून वापरता वेईल. भाषा म्हणून ते आधीपासून अभ्यासात आहेच. खरे तर सर्व शिक्षण मराठीत उपलब्ध हवे. तो मुलांचा मूलभूत अधिकार आहे. त्यासाठीचे काम आपण केलेले नाहीच. तसे करण्यासाठी जाणीवपूर्वक प्रयत्न करणे गरजेचे आहे. अन्यथा वा भाषेतून संशोधक, शास्त्रज्ञ निर्माण होण्याच्या शक्यता आपण संपवून टाकत आहोत.

वंमनाथ पठावे

कादंबरीकार. वंमनाथ पठावे यांनी कथा, कादंबरी लेखनात क्वतंत्र ठेवता उमटवता आहे. आपल्या कथा, कादंबऱ्यांमधून त्यांनी प्रस्थापित सामाजिक, राजकीय, सांस्कृतिक परिवर्तनांचे विश्लेषण केले आहे. विविध सामाजिक प्रश्न, कठी, पंचपत्र, यातून निर्माण होणाऱ्या गुंतागुंतांचे प्रत्ययकावी वर्णन त्यांच्या लेखनातून येते. विज्ञानाचे प्राध्यापक असतांनाही त्यांची साहित्यातील झेप थक कवणावी आहे. साहित्य अकादमी पुर्वकार-१९९९.

ग्रंथसंपदा : भव चौकातील अख्यकंदन, ताळपट (कादंबरी), आक्थेचे प्रश्न (सिंध माला), शंभरातला माणूस (कथासंग्रह), टोकदार कादंबरीचे वर्तमान (कादंबरी), ईश्वर मृताच्यास श्रांती देतो!, दिवे ठेलेले दिवस इत्यादी.

ज्ञानसंचिताची हानी टाळावी म्हणून...

डॉ. प्रमोद तलगेरी यांनी म्हटलंय,भारतातील लोहार, सुतार, चांभार, शेतकरी, सोनार यांच्यासारख्या परंपरागत कारागिरांच्या व्यवसायातील विशिष्ट शब्दभांडाराला आपल्या कॉर्पस मध्ये सामील करून घेऊन कौशल्यपूर्ण रीतीने आपल्या भाषेला सर्वसमावेशक आणि व्यापक बनवले नाही आणि अशा प्रकारे तिचा विकास आणि प्रसार करण्याचा आपण कधी प्रयत्नच केला नाही. त्याचे मुख्य कारण म्हणजे भारताची जातीनिहाय दुभंगलेली समाजरचना. त्यामुळेच भारत आमजनतेसाठी आधुनिक विद्यापीठे, जी सर्वांना प्रवेश देऊ शकतील, उभी करू शकला नाही. त्याऐवजी फक्त निवडक उच्चभू लोकांनाच प्रवेश देणारी आणि विज्ञान आणि तंत्रज्ञानाकडे दुर्लक्ष करणारी गुरुकुल पद्धतीच भारतात रुजली....(समाज, भाषा आणि तंत्रज्ञान: भाषा आणि जीवन, वर्ष ३१, अंक ४, दिवाळी २०१३ : डॉ. प्रमोद तलेगिरी यांच्या निलिमा गुंडी यांनी घेतलेल्या मुलाखतीतून) एमकेसीएल च्या विवेक सावंत यांनीही अशाच प्रकारची मांडणी अलीकडे केलेल्या एका भाषणात मराठी भाषेविषयी बोलताना केली होती. भाषा टिकायची आणि वाढायची असेल तर ती ज्ञानभाषा व्हायला हवी. आपल्या भद्रजनांनी ते होऊ दिले नाही. उच्च आणि मध्यम वर्गातील मुले बद्दंशी आंग्ल माध्यमांच्या खासगी शाळात शिकतात. परवडणाऱ्या फीनुसार त्या निवडल्या जातात. हल्ली गोरगरीब लोकसुद्धा पोटांना चिमटे घेऊन आपल्या मुलांना आंग्ल माध्यमांच्या खासगी शाळात घालण्याची इच्छा बाळगतात. त्यासाठी त्यांना परवडणाऱ्या शाळांचा धंदा सारीकडे तेजीत आहे. शिक्षणाच्या दर्जाचा, शिक्षकांच्या गुणवत्तेचा विचार केला जात नाही. याच्या थोडे आणखी पुढे जाऊन पहिलीपासून आंग्ल माध्यम किंवा सेमीआंग्ल माध्यम असे शासकीय शाळात सुरु केले आहे. किमान गणित आणि विज्ञान तरी इंग्रजीत हवे असे सांगितले जाते. हे म्हणजे सर्वश्रेष्ठ दर्जाचे वाटोळे करणे होय. कारण संकल्पना फक्त मातृभाषेतच सर्वोत्तम प्रकारे, मुख्य म्हणजे सहज समजावून घेता येतात, हे जगन्मान्य तत्त्व आहे. गणित आणि विज्ञान हे संकल्पनांवर उभे असते. त्यांच्यात भाषा अशी मुळापासून अडसर म्हणून उभी राहिल्यावर ज्ञानाचे दिवे कसे पेटणार?

मराठीची गरज

आजच्या या स्थितीत मराठीची गरज आंग्लमाध्यमात शिकणाऱ्या मुलांना कशी भासते याचे उदाहरण म्हणून एक बातमी बघा: मुळात १० वी, १२वी साठी छापलेली भौतिकशास्त्र या विषयाची पुस्तके दूरसंचार, हवामान आणि इतर तांत्रिक खात्यांमधील परीक्षांसाठी उपयोगी पडतात. आयआयटी-जेईई, एनडीए, यूपीएससी, एमपीएससी आणि इतर अनेक स्पर्धा परीक्षांसाठीही याच पुस्तकांचा विषय बारकाईने समजण्यासाठी उपयोग होतो. हे लक्षात आल्याने, अचानक मोठी मागणी येऊन मागील आठवड्यात ही पुस्तके बाजारातून संपली. शिक्षित कुटुंबातील पालकांनी मुले इंग्रजी माध्यमात घातली असली तरी इंग्रजीतून न कळणारा भाग कसा समजावून घ्यावा ही समस्या गेली साठ वर्षे कायम होती. आता या पुस्तकांनी त्यावर मार्ग दाखवला आहे. असो, ही पुस्तके आता संपली असली तरी लवकरच पुन्हा छापली जातील. मी १४ डिसेंबर २०१३ रोजी फेसबुकवर मराठीकाका, अनिल गोरे यांनी दिलेली ही बातमी वाचली. अर्थात ती इतरांपर्यंत पोहोचवली.

अनिल गोरे हे गणिताचे उत्तम शिक्षक आहेत असे वाचले. आपले वास्तव कोणत्या प्रकारचे आहे यावर या बातमीने उत्तम प्रकाश पडतो. पहिलीपासून बारावीपर्यंत आंग्लभाषेत गणित आणि विज्ञान शिकलेल्या मुलांना संकल्पना समजण्यासाठी

मराठीतली पुस्तके आवश्यक ठरतात याचा वेगळा काय अर्थ आहे? या मुलांसाठी आपण पदवीपर्यंतच्या आणि पदव्युत्तर शिक्षणासाठी मराठीत पुस्तके दिली तर ते मराठीत का शिकणार नाहीत? त्यांना ते अधिक चांगले समजेल. ते अधिक नीट विचार करू शकतील. त्यांच्यातून संशोधक तयार होतील. डॉ. हिंमतराव बावस्कर, ज्यांनी विंचवाच्या दंशावर इलाज शोधून काढला, ते काही आंग्लभाषेत शिकलेले नव्हते. त्यांच्या आंग्लभाषेच्या अडाणीपणाच्या गोष्टींची टिंगलटवाळी करणारे लोक आपल्याकडे कमी का होते? पण विदेशी ज्ञानी लोकांनी त्यांच्या कामास मान्यता दिल्यावर, त्यांची वाहव्या केल्यावर आपल्याकडील लोकांनी त्यांचे कौतुक करायला सुरुवात केली.

कोणतेही ज्ञान मुळातच भाषेच्या अतीत असते. भाषा हा तिथपर्यंत पोहोचण्याचा एक रस्ता, एक हत्यार फक्त असते. हा रस्ता मातृभाषेतून सगळ्यात सुलभपणे जातो. दुसरी कोणतीही भाषा त्यात अडथळेच आणते. मी सुमारे ४० वर्षे भौतिकशास्त्र शिकवले आहे. आंग्लभाषेचा वापर करूनच ते केले आहे. प्रसंगी, विशेषतः

विद्यार्थ्यांना आपण सांगतो ते समजत नाहीय असे लक्षात आले की मी अनेकदा मराठी भाषा, आपली संकेतव्यवस्था, आपले प्राचीन ज्ञानसंचित यांचा वापर केला आहे. मुलांना आंग्लभाषेत लिहावे लागत असल्याने त्या भाषेत बोलणे हे केवळ नाईलाज म्हणून करावे लागत असे. त्यामुळे ती भाषा गरजेपुरती उत्तम आत्मसात करणे मला बिलकुलही कठीण गेले नाही. दीड हजार वस्तीच्या गावात माझे अकरावीपर्यंतचे शिक्षण झाले. इंग्रजी भाषा आठव्या इयत्तेपासून शिक्षणात आली. तरीही माझे काही अडले नाही. माझी मुले दहावीपर्यंत मराठी माध्यमातच शिकली. त्यातला एक नेत्ररोग-तज्ज्ञ आहे. दुसरा संगणक क्षेत्रात असल्याने कायम आंग्लपर्यावरणात असतो. त्यांना त्यात काहीही अडचणी आलेल्या नाहीत.

विज्ञानाची पाठ्यपुस्तके

मराठीत विज्ञानाची पाठ्यपुस्तके लिहून घेणे, ती अगदी पदव्युत्तर पातळीपर्यंत लिहून घेणे आवश्यक आहे. त्यासाठी मराठी विज्ञान परिषद आणि मराठी भाषा सल्लागार समिती यांनी एकत्र यावे. मराठीत विविध पातळ्यांवर पाठ्यपुस्तके लिहू शकतील अशा लोकांना हुडकून काढून त्यांच्याकडून ते काम परिश्रमपूर्वक करून घ्यावे लागेल. हा दीर्घकालीन ज्ञानयज्ञ असेल. पुस्तके पुन्हा पुन्हा तपासून घ्यावी लागतील. ती तयार झाली की त्यांचे उपयोजन करता येईल. या पुस्तकांमधील भाषा सोपी आणि व्यवहारात वापरल्या जाणाऱ्या भाषेच्या जास्तीत जास्त जवळची हवी. तरच ती पुस्तके लोक वापरतील. महाराष्ट्राचे पहिले मुख्यमंत्री यशवंतराव चव्हाण यांनी असा उपक्रम विद्यापीठ ग्रंथ निर्मिती मंडळ स्थापन सुरू केलेला होता. विज्ञानासकट सगळ्या ज्ञानक्षेत्रातील पुस्तके

मराठीत विज्ञानाची पाठ्यपुस्तके पदव्युत्तर पातळीपर्यंत लिहून घेणे आवश्यक आहे. त्यासाठी मराठी विज्ञान परिषद आणि मराठी भाषा सल्लागार समिती यांनी एकत्र यावे. विविध पातळ्यांवर मराठीत पाठ्यपुस्तके लिहू शकतील अशा लोकांना हुडकून काढून त्यांच्याकडून ते काम परिश्रमपूर्वक करून घ्यावे लागेल. हा दीर्घकालीन ज्ञानयज्ञ असेल. या पुस्तकांमधील भाषा सोपी आणि व्यवहारात वापरल्या जाणाऱ्या भाषेच्या जवळची हवी. तरच ती पुस्तके लोक वापरतील. महाराष्ट्राचे पहिले मुख्यमंत्री यशवंतराव चव्हाण यांनी असा उपक्रम विद्यापीठ ग्रंथ निर्मिती मंडळ स्थापन सुरू केला होता. विज्ञानासकट सगळ्या ज्ञानक्षेत्रातील पुस्तके मराठीत यायला सुरुवात झाली होती. ते काम पुढे चालू राहिले नाही. आपण त्यात कमी पडलो.

मराठीत यायला सुरुवात झाली होती. ते काम पुढे चालू राहिले नाही. आपण त्यात कमी पडलो. राज्यकर्त्यांना दोष देऊन सुरक्षित राहणे ठीक नाही. बाकी घोषणाबाजी करण्यापेक्षा मौलिक काम करणे, त्यासाठीचा सामाजिक दबाव उभा करणे, कृती करणे ही आपल्या शिक्षित मध्यमवर्गाची जबाबदारी आहे. या भाषेत ज्ञानकोशाची एकहाती रचना करणारा श्रीधर व्यंकटेश केतकर नावाचा महापुरुष होऊन गेलेला आहे. मराठीकाका अनिल गोरे यांच्यासारखे आणखी कितीतरी मराठीप्रेमी आहेत. ते शोधून काढावे लागतील. अनेकजण एकत्र येऊन हे शिवधनुष्य नक्कीच पेलू शकतात. नैसर्गिक विज्ञानासकट सर्व प्रकारची शास्त्रे आणि तत्त्वज्ञाने मराठीत येऊन ही भाषा ज्ञानभाषा होण्याचे, तिला तशी करण्याचे उत्तुंग स्वप्न आपण एक समाज म्हणून पाहिले पाहिजे. नुसत्या घोषणांनी किंवा ऊर बडवण्याने ते होणार नाही. मराठी संस्कृतीचा झेंडा कृतिशील होऊन मिरवण्याचा प्रत्येक मराठी माणसाला हक्क आहे. पण तो कृतिशील असावा. त्यातून ठोस काही निर्माण करण्याची आस असावी. एकदा का पदव्युत्तरपर्यंतचे ज्ञान

मराठीत आले की संशोधन सुद्धा मराठीत करणे शक्य होईल. विदेशात जाऊन काम करायचे तर एक गरज म्हणून जितकी इंग्रजी आपण शिकतो तितकी पुरेशी आहे. रशिया, कोरिया, चीन, इराण किंवा अगदी युरोपातले बाकी प्रगत देश आपापल्या भाषेतच सारे करतात. गरजेपुरती इंग्रजी त्यांना पुरते. आपणही तेच केले पाहिजे. ती भाषा फक्त एक साधन आहे याचे भान ठेवावे लागेल. अन्यथा एक भाषिक समाज म्हणून संपण्याखेरीज आपल्या हाती काही उरणार नाही. आपण

आपल्याला त्या रस्त्यावर आणून ठेवलेच आहे. आपण त्या कड्यावरच उभे आहोत. पण अजून कोसळून गेलेलो नाही. टिकण्याचा रस्ता शिल्लक आहे. हा फक्त मातृभाषेच्या प्रेमाचा प्रश्न नाहीय. एका प्रचंड मोठ्या ज्ञानसंचिताच्या नाहीसे होण्याचा आहे. ही भाषा केवळ बोली म्हणून उरणे आणि नंतर तीही अस्ताला जाणे यात मानवी ज्ञानसंचिताची फार मोठी हानी आहे. जगात जिथे जिथे वेगळे काही ज्ञान आहे ते आंग्लभाषी लोकांनी त्यांच्या भाषेत नेऊन तिला बलिष्ठ करून ठेवले आहे. ही प्रक्रिया सतत त्यांनी चालू ठेवली आहे. हे असे इतर आणखी प्रबळ भाषासुद्धा करत असतात. जर्मन, फ्रेंच, रशियन लोक असे सतत करत असतात. आपणही एक मोठी भाषा आहोत. अकरा कोटी लोक ही भाषा बोलतात. आपण ते का करू नये? ते करणे ही आपली जबाबदारीच आहे. आपण ती टाळणार असू तर आपण मानवजातीच्या दृष्टीने एका फार मोठ्या पापकर्माचे भागीदार होऊ. आपल्याला तसे व्हायचे की नाही याचा निर्णय तातडीने घेण्याची गरज आहे.

संपर्क : ९८५०९२९५९५

जगातील कित्येक भाषांचे (मराठीही) शब्द पोटात घेऊन आधुनिक इंग्रजी समृद्ध झाली. मात्र तसे करतांना इंग्रजीने आपला स्वभाव, व्याकरण, क्रियापदे, विशेषणे कायम ठेवली. हिंदी, बंगाली, फ्रेंच, जर्मन सर्वच भाषा आपली वैशिष्ट्ये राखून संक्रमणाला स्वीकारतात. मराठीबद्दल खंत ही की मराठी लोक मातृभाषेचा स्वभाव, तिची सुंदर विशेषणे, क्रियाविशेषणे, व्याकरण, वाकप्रचार एवढेच नव्हे तर साधीसुधी क्रियापदे वांनाही तिलांजली घायला निघाले आहेत. प्रवाही, जिवंत भाषा बदलत असतातच. मात्र बदलतांना आपले संचित व वैशिष्ट्ये कटाक्षाने जोपासतात. दुर्दैवाने मराठी भाषक अंमळ बेफिकीर. या आणि डिजिटल युगाच्या आव्हानांना तोंड देण्यासाठी मराठीतील जागृत समाज गट, साहित्य व भाषेला वाहिलेल्या संघटना, विद्यापीठांचे मराठी विभाग व शासन वांच्या समन्वयाने जे संघटित प्रयत्न व्हायला हवेत तसे होतांना दिसत नाहीत.

अंकुश काधू

प्रकृत्यात लेखक, पत्रकार तसेच आंतरराष्ट्रीय सामाजिक निरीक्षक व समीक्षक आहेत. त्यांनी बऱ्याच तसेच भावनातील सामाजिक व्यवस्थेवर विवेक लेखन केले आहे. ऐंशीच्या अखेरला भारतीय मराठी साहित्य संमेलनाचे ते अध्यक्ष होते. कादंबऱ्या : मुंबई दिनांक, मिहामसन, बहिष्कृत, क्षापित, स्फोट, विप्लवा, त्रिशंकू, शोधयात्रा, तडजोड, झिपच्या, मुंबईवटा कथासंग्रह : एक माणूस उडतो त्याची ओप्ट, बिनपावसाचा दिवस, मुक्ती, मंत्रजातक, बेचका, ग्लामिर्भवति भावत नाटक : पडघम, ललित लेखन : तिसरी क्रांती, संमकालीन इतिहास : जेव्हा डॅमन जागा होते, आणि डॅमन जागा झाला, फिडेल चे आणि क्रांती, तिसरी क्रांती भाषांतर : शुभमंगल (कादंबरी)

मराठी बोलती ठेवली पाहिजे

म राठी भाषा उर्जितावस्थेस येत असल्याचे उत्साही वातावरण असतांना ती मरणासन्न असल्याचे सूर निघत असतात त्याला कारण आहे. आज ग्रांथिक मराठीचे सौष्ठव आणि विषयांची उपलब्धी वाढते आहे. पण वापरातील वाचिक-लिखित मराठी दिवसेंदिवस खंगते आहे. मराठी माणसाचे मातृभाषेवर अपार प्रेम आहे. पण भाषेच्या बोलघेवड्या भक्तीने भागत नाही. कोशवाड्. मयाचे ग्रंथ छापून, साहित्य संमेलनांमध्ये आरत्या ओवाळीत भाषा वृद्धिंगत होते असे नाही. भाषा मूलतः संवाद साधण्यासाठी, बोलण्यासाठी निर्माण होते. व्यावहारिक क्रिया व मूर्त-अमूर्त संकल्पना यांचे ध्वनीत रूपांतर करणे ही मनुष्यप्राण्याच्या बौद्धिक विकासातील मोठी प्रगती होती. हे प्रातिनिधिक ध्वनी चिन्हांकित करून लिपीबद्ध करणे ही त्यापुढची क्रांतिकारक झेप. तेव्हा, मौखिक आदानप्रदान ही कोणत्याही भाषेची पायाभूत प्राथमिक पायरी आहे, हे विसरता कामा नये. संस्कृतसारखी समृद्ध, प्रगल्भ, कोणत्याही विषयाला, विचारांना आविष्कृत करू शकणारी, डझनावारी आधुनिक भाषांना सामर्थ्य देण्याची क्षमता असणारी अभिजात भाषा मौखिक माध्यमातूनच विकास पावली. लोकांच्या बोलण्यातून गेल्याने ती ग्रंथ, विद्वत्तर्चा, कर्मकांडे यांच्यात संकोचली. भाषेचा प्रमुख जीवनरस लोकांच्या वापरावर अवलंबून असतो. रस्त्यावर, बाजारात, कचेऱ्यात, घरात माणसे कशी बोलतात, यावर भाषेचा टिकाऊपणा, सामर्थ्य, भवितव्य, सौंदर्य अवलंबून असते. तेथेच मराठी माणूस कच खातो.

वरवर उत्साही परीस्थिती

तशी वरवर उत्साही परीस्थिती दिसते. मराठीत १२५ च्या वर दैनिके, पाचशेवर नियतकालिके, अगणित दिवाळी अंक, वर्षभरात शैक्षणिक पाठ्यपुस्तके धरून दहा हजार पुस्तके प्रसिध्द होतात. गावपातळीपासून, जातीय, अ.भा. व वैश्विक साहित्य संमेलने, वर्षाला तीन-साडेतीनशे संमेलनांची झुंबड. शासकीय, कामगार, शालेय, महाविद्यालयीन नाट्यस्पर्धा अशी हौशी नाटकांची धमाल. रोजची व्यावसायिक नाटके... नाट्यप्रेमी कोलकत्यात देखील रोज व्यावसायिक प्रयोग होत नाहीत. फार काय एवढ्या प्रचंड संख्येने हौशी नाट्यप्रयोग जगात कोणत्याच भाषेत होत नाहीत. वर्षाला २०-२२ नवे चित्रपट ! तपापूर्वी सायंकाळी मराठी मंडळी चित्रवाणीवर हिंदी मालिकांत गर्क दिसायची. आता मराठी मालिकांशिवाय बात नाही. सध्या डझनभर मराठी चित्रवाहिन्या आहेत. संख्या वाढते आहे.

मराठीतील कोश वाङ्मय समृद्ध होत आहे. शिवाय अमृताशी स्पर्धा करणारी आपली प्रिय मराठी बोलणाऱ्यांची संख्या आहे नऊ कोटींवर. जगात दहावा क्रमांक अशी तुफान घोडदौड असताना भवितव्याची चिंता कशाला?

भाषेचा न्हास

मात्र भाषापंडित म्हणतात बोलणे, वाचणे शिकवणे यात शिस्त नसेल तर मराठीचे ग्रांथिक संचित वाया जाऊन भाषेचा न्हास होत ती मृत्युपंथास लागेल. रस्त्यावर, बाजारात, व्यापार-उदिमांमध्ये न रुळणाऱ्या भाषेचे कोश-वाङ्मय समृद्ध झाले तरी भवितव्य अनिश्चित असते. मराठीला अभिजात दर्जा देण्याचे प्रयत्न स्तुत्यच. पण तेवढ्याने भाषेचे भवितव्य उजळणार नाही. तेथे पाहिजेत बाजारात बोलणारे. भारतातील इतर भाषक मातृभाषेच्या प्रेमाचे पोकळ डिंडीम न वाजवता तिला व्यवहारात खेळती ठेवतात. मराठीप्रेमी मायभाषेला कसे वागवतात?

भाषाभिमानाचा अभाव

विदर्भ-मराठवाडा, पूर्व-खानदेश आणि मुंबई येथील बाजारांची भाषा हिंदीच आहे. हळूहळू पुण्यातही ती शिरते आहे. पुण्याच्या उपनगरी वर्तुळातील रिक्शाचालक किंवा इंद्रायणी एक्सप्रेसमधील सेवक धमकावून सांगतात, 'हिंदीमे बात करो, मराठी समजता नय...' 'चेन्नईत हे चालेल? पुण्याची आपली सुसंस्कृत, समजूतदार मराठी माणसे दबूनच आज्ञा पाळतात, 'हां भाऊ, तुळशीबाग जानेका हय...'. केवढा हा समजूतदारपणा... (सच्च्या भाषाभिमानाचा अभाव?) सर्वत्र अशी गोड मराठी माणसे. येथील नेते, कार्यकर्तेदेखील महाराष्ट्रात महाराष्ट्रीयानी सार्वजनिक ठिकाणी मराठीत बोलण्याचा आग्रह धरत नाहीत. मराठी वृत्तपत्रांतील बातम्यांच्या, लेखांच्या मथळ्या-उप-मथळ्यांपासून स्तंभांच्या शीर्षकांपर्यंत इंग्रजी, हिंदी शब्दांची बेसुमार पेरणी, कधी संपूर्ण शीर्षकच इंग्रजी वा हिंदीत. पुरवण्यांची नावे चक्रे इंग्रजीत. मजकूरातही बेपर्वाई.

अक्षय्य बेपर्वाई

तेच सिनेमा-नाटकांतील भाषेचे. चित्रवाणीवरील खाद्यपदार्थ कार्यक्रमत एकलेले एक वाक्य मराठी-प्रेमिकाने हृदयावर कोरून ठेवण्यासारखे - '...चिप्स मीडियम फ्राय करून लाइट रेड कलर आला की त्यात ग्रीन चिलीचे बारीक पिसेस मिक्स करायचे, कोरियान्डर किंवा दुसऱ्या कोणत्याही ग्रीन व्हेजिटेबलचे टेंडर लीव्ज टॉपवर डेकोरेशन साठी जेन्टली स्प्रेड करायचे आणि थोडा- म्हणजे हाफ-स्पून फुल- लाइम ज्यूस रिप्रॅकल करून सव्हिंग बाउल मधून सर्व्ही करायचे.....' एक भाषाप्रेमी म्हणाले, या लोकांनी मराठी भाषेला मानहानी/अपमानित करण्याचा कट केला आहे की काय... वाचक-प्रेक्षकांची तक्रार नाही. कारण सुसंस्कृत मध्यमवर्गीय घरांमध्ये अशीच 'मराठी' फॅशनेबल आहे. खेळांच्या एसटी स्टॅंडवरील संवादात हायब्रीड, फर्टिलायझर, लोन, क्रेडिट, इरिगेशन, एसटीची स्पीड, एक्सप्रेस, फॅमिली प्लॅनिंग, इलेक्शन, वोटिंग, करप्शन इत्यादी विषयांचे शेकडो शब्द व क्रियापदे सर्रास इंग्रजीतच.

भाषेचे हायब्रीडीकरण

आज भाषेचे हायब्रीडीकरण अपरिहार्य आहे हेही खरे. दोष मराठी

समाजाच्या कचखाऊ स्वभावात असला तरी भाषा-पर्यावरणाचे जागतिक परिमाणही लक्षात घेतले पाहिजेत. पूर्वी वेगवेगळ्या भाषिकांचा संपर्क मर्यादित असे. पंधराव्या शतकांपासून दर्यावर्दी व्यापारी जगभर फिरू लागले. रेलरस्ते आले. संपर्क वाढला. भाषांमधील परस्पर घर्षण वाढले. बलिष्ठ, हुन्नरी भाषा इतरांवर प्रभाव टाकू लागल्या. अशा भाषा ज्ञानसंपन्न व जेत्याही असतील तर त्यांचा प्रभाव जित गुलामांच्या भाषांवर पडणारच. शिवाजी महाराजांची दूरदृष्टी कशी बहुपरिमित्युक्त होती ते त्यांच्या भाषा धोरणावरून दिसते. साडे-तीनशे वर्षांपूर्वी मराठीवरील फार्सी-अरबी भाषांची मगरमिठी सोडवण्यासाठी मराठी राज्यव्यवहार कोश करवून घेणे हा त्यांच्या स्वातंत्र्य युद्धाचाच भाग होता. मुख्यमंत्री यशवंतराव चव्हाणांनी मराठीसाठी उत्कृष्ट शासनव्यवहार कोश करविले. अग्रणी लोकप्रिय साहित्यिकांनी कोशांची यथेच्छ टवाळी केली. ही मराठी वृत्ती.

तेव्हा आज अंतरे आक्रसून असंख्य भाषांचे घर्षण चालू असल्याने हायब्रीडीकरण घडते आहे. भारतीय भाषांची समस्या आहे इंग्रजीच्या वर्चस्वाची. इंग्रजीशिवाय उच्च करिअर कठीण. नोकरी, उच्च विद्याभ्यास असो की व्यापार-उद्योग, जगाच्या बाजारात इंग्रजीशिवाय गत्यंतर नाही. जागतिक राजनीती, लष्कर, व्यापारी नौकानयन, यांच्यातील संवाद, शास्त्र-तंत्र-विज्ञान यांची जागतिक देवाणघेवाण यांचे माध्यम इंग्रजीच. आंतरराष्ट्रीय करारांचे मसुदे इंग्रजीत. जगात महत्त्वाचा शास्त्रीय शोधनिबंध कोणत्याही भाषेत प्रसिद्ध झाला की तो लगेचच इंग्रजीतील जागतिक विज्ञान पत्रिकेत प्रसिद्ध झालाच पाहिजे. या पार्श्वभूमीवर मारून मुटकून मराठी प्रेमिकांनी अज्ञाहासाने स्वभाषेला ज्ञानभाषा, अभिजात भाषा करतो म्हटले तरी इंग्रजीची बरोबरी करणे अवघड आहे. स्वभाषांचा कडवा अभिमान बाळगणारे चिनी, फ्रेंच, जर्मन वगैरे लोकही आता मोठ्या प्रमाणावर इंग्रजी शिकू लागले आहेत.

सकारात्मक नोंदी

मराठी भाषकाबद्दल सकारात्मक नोंदीही (कडू-गोड) केल्या पाहिजेत. अर्वाचीन इतिहासातील काही विचित्र राजकीय व सांस्कृतिक प्रकरणांमुळे राज्याबाहेर मराठी भाषकांची प्रतिमा कशी झाली आहे? मराठी लोक भांडखोर, असहिष्णू, आपली भाषा व संस्कृती इतरांवर लादणारे, परभाषकांचा द्वेष करीत त्यांना दुय्यम वागणूक देणारे वगैरे. वस्तुनिष्ठपणे पाहिले तरी वास्तव उलट दिसते. महाराष्ट्राने परभाषकांना ज्या संख्येने आणि प्रेमादराने सामावून घेतले तसे जगात क्वचितच कोणत्या भाषक समूहाने केले असेल. गुजरात-मारवाड, राजस्थान, तेलंगण कर्नाटक, पंजाब, उत्तर प्रदेश, बिहार, महाकोशल-माळवा, सिंध, सरहद्द प्रांत, अफगाणिस्तान... कित्येक शतकांपासून या प्रांतांतून आलेले विविध व्यावसायिकांचे समूह महाराष्ट्रात येऊन गुण्या-गोविंदाने उद्यम-व्यवसाय चालवीत आहेत. काही व्यापारी समूहांनी मराठी अवगत केली. पण गावा-शहरांमध्ये पिढ्यान्पिढ्या राहणाऱ्या परभाषकांना मराठी शिकण्याची गरज भासत नाही. सहवासाने भाषा आली तर बरेच. मराठी माणूस एवढा समजूतदार की, त्यांना वाईट वाटू नये म्हणून प्रेमाने त्यांच्याशी हिंदीत बोलतो. स्वातंत्र्योत्तर काळात तर केरळ-तामीळनाडू पासून तो अरुणाचल-नागालँड, आसाम वगैरे भागातून असंख्य लोक

शिक्षणासाठी किंवा उदरनिर्वाहासाठी महाराष्ट्राच्या आश्रयास आले. केवळ मुंबई-पुण्यात नव्हे, तर राज्यात सर्वत्र विखुरले. त्यांच्यावर कधीही मराठीची सक्ती झाली नाही.

मराठी माणसाचे भाषा सौहार्द

विदर्भ-मराठवाड्यातील परभाषिक दिसणाऱ्यांशी हिंदीत बोलण्याच्या उदार प्रथेचे आता पश्चिम महाराष्ट्रदेखील अनुकरण करतोय. घरी आलेला परभाषक मराठीत बोलण्याचा प्रयत्न करतो आहे आणि तुम्ही मात्र हल्ले हिंदीत, असे विनोदी दृष्य महाराष्ट्रातच दिसू शकते. अशा सहिष्णुतेला परभाषक बावळटपणा समजतात. बहुभाषक उच्चभ्रू मेळाव्यामध्ये मराठी माणसांना एकमेकांशी मायबोलीत बोलायची शरम वाटते. बंगाली, गुजराथी, तामीळी वगैरे मात्र बिनधास्त आपापल्या भाषांमध्ये अभिमानाने संवाद करतात.

याला मराठ्यांचे भाषिक औदार्य, समजूतदारपणा (एटिकेट्स) म्हणावे की फाजील भिडस्तपणा, न्यूनगंड, की कचखाऊप्रणा? कोलकता, अहमदाबाद, चेन्नई अशा नगरांमध्ये किंवा त्या-त्या राज्यांच्या जिल्हा-तालुका ठिकाणी महिना-पंधरा दिवस राहिलात की तुम्ही आपोआप स्थानिक भाषा शिकता. महाराष्ट्रात परभाषक मुंबई-नाशिक सोडा, अगदी खेडें(खुर्द)ला राहिला तरी आपण त्याला मराठी शिकण्याची संधी देत नाही. किंबहुना त्यांनी मराठी शिकूच नये अशी आपण व्यवस्था करून ठेवतो. भारतातील

इतर भाषकांसारखा कणखरपणा, मातृभाषेचे सच्चे प्रेम मराठी बांधवांमध्ये सापडत नाही हेच खरे. त्यांचे मातृभाषाप्रेम ढोंगी-पोकळ वाटावाशी परिस्थिती. ज्या भाषेत ज्ञानेश्वर-तुकारामांसारख्या महा-प्रतिभाशाली कवींनी शेकडो वर्षांपासून अक्षरवाडू मयाची परंपरा निर्माण करून ठेवली ती भाषा परक्यांसमोर बोलण्यात शरम वाटणाऱ्या कर्मदरिद्रींना दुसरे काय म्हणायचे? शरमेची दोन स्पष्टीकरणे संभावतात. फाटक्या वस्त्रातील अडाणी आईची शिष्ट जनांमध्ये ओळख देण्याने आपली इज्जत जायची असा मूर्ख विचार. किंवा मराठी माणूस आपल्या भाषेला इतकी मौल्यवान मानतो की, बाहेर काढली तर कोणी चोरून न्यायची भीती. मराठी माणसाचे भाषा सौहार्द हे समूह स्वभाव म्हणून इतके टोकाला जाते की, तेच त्याचे न्यून ठरते. भाषेला हानीकारक होते.

महाराष्ट्राच्या अपार औदार्याचे आणखी उदाहरण. जेवढे परभाषिक येथील विधीमंडळांवर, नगर-महानगरपालिकांवर, जिल्हा परिषदा, ग्रामपंचायतींवर निवडून जातात, मंत्री बनतात, तेवढे दुसऱ्या कोणत्याच राज्यात नाही. भाषा, संस्कृती आणि सत्तेची भागीदारी या बाबतीत एवढे औदार्य जगात कोठे सापडेल? असे

असूनही महाराष्ट्राबाहेर मराठी माणसाची वर दिल्याप्रमाणे विकृत प्रतिमा का आहे याचा गंभीर शोध मराठी समाजाने घेतला नाही, हाही बेफिकिरीचा कळस. मात्र ही मराठी भाषकांची कलंकित प्रतिमा फक्त देशातील राजकीय व प्रस्थापित सांस्कृतिक वर्तुळांमध्ये. भारताच्या सामान्य नागरिकांना मनोमन माहीत असते की मराठी माणूस व महाराष्ट्र शासन उदार असून भाषा व संस्कृती याबाबतीत अनाग्रही व सहिष्णू आहे. म्हणून तर देशाच्या सर्व भागातून दरवर्षी लक्षावधी लोक पोटापाण्यासाठी, घर करून राहण्यासाठी निःशंक मनाने महाराष्ट्रात धाव घेतात.

बोलण्या-लिहिण्यामध्ये ढिसाळपणा

केवळ इंग्रजी-शिक्षित नव्हे तर सर्वसाधारण लोकांच्या बोलण्या-लिहिण्यामध्ये किती ढिसाळपणा असतो हे आपण पाहिले. नवे शब्द शोधून वापरणे राहिले बाजूला. नेहमीच्या वापरातील सहजसुंदर शब्द, क्रियापदे सोडून तिथे इंग्रजी-हिंदी वापरण्याची आपली हौस वाढत चालली आहे. साधारणतः अर्धशतकापूर्वी मराठी वृत्तपत्रातील उपसंपादक, वार्ताहर विज्ञान-तंत्रज्ञानासंबंधी बातम्या भाषांतरित करतांना इंग्रजीला प्रतिशब्द शोधण्यासाठी आटापिटा करीत, शब्दकोश पालथे घालीत, एकमेकांशी, भाषा-तज्ज्ञांशी विचारविनिमय करीत. ते टिळक-आगरकरांसारखे विद्वान नव्हते. पण चांगली मराठी वापरण्याची, चपखल प्रतिशब्द शोधून काढण्याची, नवे शब्द घडविण्याची त्यांना जिद्द होती. आधुनिक मराठी भाषेला त्यांचे

भरीव योगदान आहे. तो चौकसपणा आता उरला नाही. पत्रकारच नव्हे तर सर्व मराठी लोक बेपर्वा आहेत. प्राथमिक-माध्यमिक शाळांमधील विद्यार्थ्यांच्या लेखन-वाचन क्षमतेच्या पाहण्यांचे अहवाल धक्कादायक असतात. विद्यापीठांमधून मराठी भाषेत पीएचडी करणाऱ्यांचे थिन्नर विषय पाहिले की रडू येते.

अडाणी भाषाप्रेम

कूपमंडूक राजकारण करीत ऐश्वर्यसंपन्न वैश्विक साहित्य संमेलनांचा माहोल उडवला, की झालीच मराठी जागतिक भाषा हा भ्रम अनिष्ट. असे अडाणी भाषाप्रेम काय कामाचे? मुद्दा असा की ज्या भाषा आधुनिक पर्वाची आव्हाने पेलण्यात कमी पडतात त्या अधिकाधिक आक्रसून घरापुरत्या उरतील. झेक, हंगेरियन, पोलिश, स्वीडीश अशा छोट्या युरोपियन देशांच्या भाषा प्रगल्भ असूनही या मार्गावर आहेत. म्हणूनच मराठीला ज्ञानभाषा, अभिजात भाषा वगैरे पदाला नेण्याचे ध्येय न सोडता मराठी जनांनी मातृभाषेला सर्व प्रकारच्या व्यवहारात निःसंकोच बोलली ठेवली पाहिजे.

संपर्क : ९८६९४२९८९३

मराठी भाषेला वरची कवणावे नकावात्मक घटक

- मराठी संभाषांचा न्यूनगंड - आपल्याच वाज्यात कार्वजमिक ठिकाणी मातृभाषेत बोलण्याचा संकोच
- अतिविकृत भाषिक सहिष्णुता, फाजील आत्मविश्वास
- व्यापाक- उद्योग व संपत्ती काधनेतिषयी उदासीनता
- परभाषक व्यावसायिकांचे महाराष्ट्रात मोठ्या प्रमाणात व्थलांतव... त्यांच्याशी मराठीत बोलण्यात होत असलेली कुचबर्झ
- इंग्रजी माध्यमातून शिक्षण देण्याचा वाढता कल
- जागतिकीकरणची वेगवान प्रक्रिया, डिजीटल तंत्रज्ञान, महजालातील जागतिक संगणकीय संवाद. इतक इलेक्ट्रॉनिक मॅजेटांमध्ये इंग्रजीचा दापक
- निर्मोठ मराठी दापकणे, आधुनिक तिषयांसाठी मराठीची शब्दसंपदा वाढवणे यातिषयीची अक्षम्य बेपर्वाई व आळस

कोणतीही भाषा एका रात्रीत जन्माला येत नाही. मानवसमूहांच्या हजारो पिढ्या त्यासाठी स्त्रपलेल्या असतात. आधी माणूस बोलण्याची भाषा शोधतो. अनेक स्वर, व्यंजनं शोधतो. ती स्वर, व्यंजनं बोलीभाषेत तयार होत राहतात. पिढ्यान्पिढ्यांचा प्रवास करत बोलीतलेच हवेतले आकार घेत राहतात. त्यांचे नेमके अर्थ प्रचलित होण्यासाठी अनेक पिढ्या स्त्रपतात. त्या अर्थचे शब्द तयार होऊन ते रुजतात. पुढच्या पिढ्या स्वर, व्यंजनांचा लेखी आकार रचण्यासाठी स्त्रपतात. त्यानंतरच्या पिढ्या लेखी शब्दांची रचना करतात. लेखी शब्द रुढण्यासाठी काही पिढ्या राबतात. अशा रीतीने भाषा आकाराला येते. मराठीसारखी भाषा रचावला अजूनच मेहनत लागते. ही भाषा इंग्रजीसारखी नुसती अक्षरांची नाही, तर वा भाषेत शब्द नेमकेपणानं उच्चारले जाणं आणि दुसऱ्यापर्यंत पोहोचवता येणं यासाठी काना, मात्रा, उकार, वेलांढ्या, विसर्ग, अवतरणं चिन्हं, स्त्रुणा, संकेत यांचा अवाढव्य स्त्रेळ आहे. त्यासाठी आपल्या पूर्वजांच्या कितीतरी पिढ्या राबल्या असतील. त्याचं ते राबणं वावा जाऊ द्यावं का? भाषा हीच या जगातली आपली आणि आपल्या परंपरेची ओळख असते. ती ओळख होळ्यांदेखत मिटत चालली तर दुःस्त्र बाळगायवं नाही असं कसं होईल?

व्यंजनं व्द्वानं

नांवांजलेले कथा आणि कादंबरीकार. कथासंस्त्रह, कादंबऱ्या, ललित / वैचारिक लेखसंस्त्रह, ललित आणि सदेव लेखन अन्ने मुबलक लेखन व्यंजनं व्द्वानं यांनी केले आहे. त्यांनी ग्रामीण भागातील दलित आणि मुक्तीसं संभाजांचे (मुबलकतः स्त्रिज्यांचे) प्रश्न, व व्द्वार्थी व्यंजनकावणी लोकांनी त्यांचा घेतलेला सैवफायदा यांचे विद्वानक पण वान्तव चित्र कादंबऱ्यांद्वारे मांडले. ककणा, माणुसकी आणि सामाजिक भास ही त्यांच्या लिखनाची बलव्द्वाने आहेत. सामाजिक - साहित्यविषयक चळवळींमध्ये सक्रिय संहभास अस्त्रतो.

भाषेचा खेळ आणि घोळ

ज्या भाषेमुळं माणसाचं मन चालतं, मेंदु चालतो आणि पोट चालतं, ती भाषा माणसाला आपली वाटते. त्यात मन, मेंदु चालण्यासाठी पुन्हा आधी पोट चालणं आवश्यक असतं. म्हणजे मुख्यतः माणसाचं पोट भरू शकणारीच भाषा, ही त्याची आणि त्याच्या समाजाची भाषा असते. कोणत्याही प्रदेशातल्या समाजाचं पोटचं मुख्य साधन असतं ते, तिथली शेती. तिथली कृषिव्यवस्था. प्रदेशातल्या शेतीची जी भाषा असेल, तीच तिथल्या समाजाची भाषा असते. महाराष्ट्र प्रदेशाची भाषा मराठी आहे, कारण ती इथल्या शेतीची, शेतीवर आधारलेल्या तमाम उद्यमांची भाषा आहे. कोणत्याही प्रदेशातील शेतीच ठरवते, आपल्या प्रदेशातली भाषा जगू द्यायची, वाढू द्यायची की मरू द्यायची ते. शेती तरली, जगली तरच त्या प्रदेशाची भाषाही जगते, तरते हेच खरं कोणत्याही भाषेचं ऐतिहासिक सत्य असतं. शेती खपली की त्या प्रदेशाची भाषाही मरते.

आणखी एक सत्य सांगायचं तर, आजचा जगभरातला मानवी समाज हा मुख्यतः शेतीवरच जगू शकतो. शेती हेच माणसाचं जगण्याचं मुख्य साधन आहे न् ते तसंच राहणार आहे. कारखानदारी आणि शेतीशिवायचे उद्योगधंदे हा माणसाच्या जगण्याचा दुय्यम मार्ग आहे न् तो भाषा टिकवणं, मारणं किंवा भाषेत फार मोठ्या उलथापालथी करणं असे प्रकार करू शकत नाही. ज्या प्रदेशातली शेती मरते त्या प्रदेशाची भाषाही मरते. आपण जगातल्या लुप्त झालेल्या भाषांचा इतिहास तपासून पाहिला तर हेच सत्य आढळून येईल. भारत हा शेतीवरच जगणारा देश आहे आणि शेंसव्द्वाशे वर्षापूर्वीपर्यंत या देशातल्या माणसांच्या जगण्याचा मुख्य आधार शेती हाच होता. आज आपण जी भीती बाळगतो आहोत, मराठी भाषा मरेल की काय, त्या भीतीलाही सुरुवात शेंसव्द्वाशे वर्षापूर्वी झालेली आहे. मराठी साहित्याची संमेलनं, मेळावे, आधिवेशनं घेण्याची पध्दतही नेमकी शेंसव्द्वाशे वर्षापूर्वीच सुरू झाली आणि आजवर या संमेलनांचे जेवढे अध्यक्ष झाले, त्यातल्या बहुतेकांनी मराठी भाषा वाचवली पाहिजे, टिकवली पाहिजे असा सूर लावलेला आपल्याला दिसून येतो. त्याआधीच्या काळात महाराष्ट्रात किंवा मराठी भाषिक प्रांतात अरबी, फार्सी, उर्दु, हिंदु या राजकीय भाषा नांदून गेल्या. त्यांचा हजार-पंधराशे वर्षांचा काळ गेला, पण त्या काळात कुणीही मराठी भाषा मरतेय, तिला

वाचवलं पाहिजे असा हुंकारही काढलेला आढळत नाही. याचं कारण असं की, त्या काळात या प्रांताचा जगण्याचा मुख्य आणि पहिला आधार शेती हाच होता न् उद्योगांची क्रांती तोवर झालेली नव्हती. साक्षरांचं प्रमाण तेव्हा कमी असेल पण भाषा भक्कम होती. मग इंग्रज आले. त्यांच्या नख्या या देशात नीट रोवून होईपर्यंतही मराठी भाषेला काही डग नव्हता. पण त्यांनी नख्या रोवल्या आणि इथं कारखानदारी आणली, कारकुनांच्या न् नोकरदारांच्या फौजा तयार होतील अशी शिक्षणपध्दती आणली. हळूहळू इथल्या समाजाला शेतीचा कंटाळा करण्याची सवय लागत गेली. त्याच वेळेपासून मराठी भाषा वाचवली पाहिजे अशी हाकाटी सुरू झाली. इंग्रज आल्यानंतर आणि त्यांनी सुधारणेच्या नावाखाली आणलेल्या गोष्टींनंतर मराठी प्रांतातली शेती मोडत निघाली. शेतीचा विकास होण्याऐवजी मागास होत निघाली. मग इंग्रज गेले आणि आपल्या लोकांच्या हातात सत्ता आली, मग तर शेती

आणखीनच खालावत निघाली. उद्योगधंदे, नोकऱ्याचाकऱ्या, राजकीय व्यवस्था, देवधर्म यांना बहर आला. माणसं जमिनीत राबण्याऐवजी कामगार, नोकरदार, शारीरिक कष्टांची तोशिस नसलेली राजकारणी आणि देवाधर्माच्या नावानं फुकट जगणारी झाली आणि जगण्याचं मुख्य साधन असलेली शेती दुय्यम झाली. गेल्या शेंसव्वाशे वर्षांच्या काळात तिचं अधिकाधिक वाटोळं झालं आणि जी भाषा टिकवून धरते, सकस करते, तीही खालावत गेली. महाराष्ट्रातली शेती आणि तिच्यातलं मनुष्यबळ जसजसं संपत जाईल, तसतशी मराठी भाषाही संपत जाईल.

मराठी भाषा संपण्याचं दुःख बाळगावं का?

या प्रश्नाला आजच्या घडीला दोन्ही उत्तरं देता येतील. बाळगावं आणि बाळगू नयेसुध्दा. बाळगू नये, यासाठी की, कसं का होईना माणसं जगतायंत ना, मग त्यात भाषेची फिकीर कशाला करायची? भाषा मरणारच असेल तर मरेल. जी भाषा माणसांना जगवू शकत नसेल, ती मेली काय न् जगली काय माणसं जगवण्याचा मराठी भाषेचा दम हळूहळू संपत चाललाय, हे तर आपण पाहतोच आहोत. माणसांची पोटं भरायला, मनं चालवायला, मेंदु चालवायला मराठी भाषा कमकुवत पडू लागली आहे, तर मग ती जगणार कशी? तर मग खुशाल तिला मरू द्यावं. तिची काळजी करू नये.

माणसं जगणं महत्वाचं, भाषा नव्हे. माणसांच्या पिढ्या नांदणं महत्वाचं. त्या कोणत्या भाषेच्या जिवावर नांदतायंत हे महत्वाचं नाही. पण थोडं भावनाशील होऊन बोलायचं, तर, मराठी भाषा मरणं ही माझ्या पिढीला तरी दुःख वाटावं अशीच बाब आहे.

भाषेपासून फारकत

कोणताही समाज स्वतःच्या भाषेपासून मुद्दाम फारकत घेतो असं मला वाटत नाही. एका भाषेतली त्याची जगण्याची व्यवस्था बिघडली, समाजाच्या मनाची, मेंदुची न् पोटाची व्यवहारी गणितं बिघडू लागली की समाज त्या भाषेचा तिटकारा करायला लागतो न् जी भाषा पोटाचा आधार होईल तिकडं वळायला लागतो. कुठल्याही समाजाच्या भाषेची ठेकेदारी ही त्या समाजाच्या राजसत्तेकडं किंवा साहित्याकडं नसते. भाषेची ठेकेदारी ही त्या समाजाकडंच असते. साहित्य त्या समाजाकडंच ती भाषा उचलतं. राजसत्ता जर परकी असेल तर ती त्या समाजाचीच भाषा घेईल याची खात्री नसते, पण राजसत्ता त्याच समाजातून निर्माण झाली असेल तर आपसूकच त्याच समाजाची भाषा अंगीकारते. भारतावर रोमन, अरबी, फार्सी, या भाषेतल्या राजसत्तांनी दीर्घ काळ राज्य केलं. पण त्यांच्या काळात भारतातल्या प्रादेशिक भाषा मेल्याचं किंवा खचल्याचं अजिबात दिसत नाही. उलट अरबी, फार्सी राजसत्तांच्या काळात भारतातल्या प्रादेशिक वाङ्मयीन परंपरांना सुरुवात झाल्याचं न् बहराचंच चित्र दिसतं. प्रादेशिक भाषांना नेमका आकारउकार आल्याचंच दिसून येतं. दुसऱ्या बाजूला अरबी, फार्सी आणि भारतातल्या प्रादेशिक भाषा यांच्या समन्वयातून संपूर्ण देशात पसरलेली एकमेव आणि सुंदर अशी उर्दु नावाची नवीनच भाषा तयार झाल्याचं दिसून येतं. याच गेल्या हजारभर वर्षांत मराठी कशी कशी वळणं घेत तयार होत आली याचे लेखी पुरावेसुध्दा मिळतात. त्या राजसत्तांच्या काळात भारतातल्या प्रदेशांचा जगण्याचा, पोट भरण्याचा मुख्य उद्योग शेती आणि शेतीशी संबंधित असाच राहिला न् शेतीमुळंच प्रादेशिक भाषा टिकून राहिल्या, विकसित होत राहिल्या. इंग्रजांच्या काळात मात्र भारतातल्या भाषांवर परिणाम होऊ

लागला. मराठीही त्यास अपवाद राहिली नाही. इंग्रजांनी अनेक सुधारणा आणल्या असं म्हटलं जातं. (ते किती खरं कुणास ठाऊक. कारण इंग्रज नसते तर कधी ना कधी त्या सुधारणा भारतात आल्याच असल्या.) त्या सुधारणांनी स्वतःचीच भाषा इथं आणली. सुधारणा काही भाषांतरित होऊन भारतातल्या प्रदेशांमध्ये आल्या नाहीत. सुधारणांनी नोकऱ्याचाकऱ्या वाढल्या न् त्यांची मुख्य भाषा इंग्रजी राहिली. माणसं शेती सोडून त्या सुधारणांमध्ये सामील होऊ लागली. मग आपोआपच इथल्या समाजाचंही भाषांतर होऊ लागलं. महत्वाचं म्हणजे या सुधारणांबरोबर शेतीही टिकवून धरली पाहिजे, विकसित केली पाहिजे याकडं समाज आणि राजसत्ता यांचं दुर्लक्ष होत गेलं. भाषेचा बाटगेपणा वाढत निघाला. समाज शेतीतनं उखडला जाऊ लागला. त्यामुळे मातीची मूळ भाषाही खिळखिळी होऊ लागली.

यात साहित्यसृष्टीच्या बाबतीतली एक गंमतीची गोष्ट मला सापडली. १९४७ साली इंग्रज या देशाला पिळण्यासारखं काही राहिलं नाही, हे लक्षात आल्यावर निघून गेले. त्याच्या साठसत्तर वर्ष

भारतावर रोमन, अरबी, फार्सी, या भाषेतल्या राजसत्तांनी दीर्घ काळ राज्य केलं. त्यांच्या काळात भारतातल्या प्रादेशिक वाङ्मयीन परंपरांना सुरुवात झाली. प्रादेशिक भाषांना नेमका आकारउकार वेळू लागला. दुसऱ्या बाजूला अरबी, फार्सी आणि भारतातल्या प्रादेशिक भाषा यांच्या समन्वयातून संपूर्ण देशात पसरलेली एकमेव आणि सुंदर अशी उर्दु नावाची नवीन भाषा तयार झाली. याच कालावधीत मराठी कशी कशी वळणं घेत तयार झाली याचे लेखी पुरावेसुध्दा मिळतात. त्या राजसत्तांच्या काळात भारतातल्या प्रदेशांचा जगण्याचा, मुख्य उद्योग शेती आणि शेतीशी संबंधित राहिला आणि शेतीमुळंच प्रादेशिक भाषा टिकल्या आणि विकसित झाल्या.

आधीपासूनच मराठी साहित्यसृष्टीत संमेलनं, परिषदा, मेळावे, अधिवेशनं अशा गोष्टी सुरू झाल्या. साहित्याच्या संस्थासुद्धा निघत चालल्या. या सर्वांचे अध्यक्ष आणि वक्ते, मराठी भाषा वाचवली पाहिजे असं सांगू लागले. ती चांगलीच गोष्ट झाली. पण गेल्या शतकभरात मराठीत जी पुस्तकं आली ती पाहिल्यावर एक गंमत लक्षात येते की, इंग्रज असेपर्यंत मराठीतले लेखक मराठी पुस्तकांमध्ये फक्त मराठी भाषेचाच वापर करत. पण इंग्रज इथून गेले आणि असंख्य मराठी लेखकांमध्ये इंग्रजीचा कली संचारला. मराठी लेखक आपल्या पुस्तकांमध्ये इंग्रजी भाषेचा मुक्तहस्तानं वापर करू लागले. इंग्रजी शब्दांची तर भरमारच, पण परिच्छेदच्या परिच्छेद इंग्रजीत. तेही पुन्हा इंग्रजी परिच्छेद देवनागरी मराठीत नाही, तर सरळ सरळ इंग्रजी लिपीतच. इंग्रज जाऊन जसजसा काळ उलटू लागला, तसतसं मराठीत इंग्रजी वापरण्याचा हा रोग जास्तच बळावत चालला. गेल्या पंचवीस-तीस वर्षांत तर मराठी लेखक म्हणून मिरवणारांमध्ये अशा लोकांचा भरणा विपुल झालेला दिसून येतो. आज अवस्था अशी आहे की, फक्त मराठी भाषा वापरून मराठी पुस्तकं लिहिणारा लेखक सापडणं वाळूत मोहरीचा दाणा सापडण्याइतकं दुर्मीळ आहे. अशी मंडळी आपल्या मराठी अधिक इंग्रजी अशा संकरित भाषेच असं समर्थन करू लागली आहेत की, असं लिहिणं ही सध्याच्या काळाची गरज आहे. जेव्हा आपलं अपयश

झाकायची पाळी येते, तेव्हा त्याचा दोष काळाला द्यायची जुनीच प्रथा आहे. हे सर्व लेखक त्या प्रथेचं उत्पादन आहेत.

पुस्तकांमधूनच भाषा सुरक्षित

कोणतीही भाषा सुरक्षित राहते, रुजते, वाढते, विकसित होत जाते ती तिच्यातल्या पुस्तकांमधूनच. पुस्तकं जेव्हा स्वतःच्या भाषेशी बेइमानी करू लागतात, तेव्हा त्या भाषेची संस्कृती गोत्यात येते. गेल्या पन्नाससाठ वर्षांत अशा बेइमान पुस्तकांचं रान मराठी प्रांतात अफाट वाढलेलं आहे. हेच लोक मराठी भाषेचे मारेकरी आहेत. लेखकांवर आणि मराठी साहित्यावर जबाबदारी असते ती, आपली भाषा टिकवून धरण्याची आणि तिची वृद्धी करण्याची.

भाषिक आणि बौद्धिक बाजूनं समाजाचं नेतृत्व करण्याची. पण ही गोष्ट आता विसरली गेली आहे. अखिल भारतीय मराठी साहित्य संमेलनात तर मराठी वाचवण्याचा विषय हमखास चर्चिला जातो. तिथं लेखक मराठी भाषेबद्दलची भाषणं करतात. मात्र प्रत्यक्षात मराठी लेखक, प्रकाशक संपादक मराठी भाषेबद्दल दुतोंडी वागतात असं दिसून येतं. शेती उखडल्यामुळं मराठी भाषा उखडली जातेय असं आपण म्हणालो, तसंच आजच्या मराठी साहित्यसृष्टीमुळं सुद्धा मराठी भाषा जातेय, हे उघडपणे दिसतं.

भाषेबद्दल वृथा बडबड

आपण भाषेबद्दल वृथा बडबड करणारे लोक आहोत. प्रत्यक्षात भाषेबद्दल आपण कृतिशून्य लोक आहोत, हे गेल्या पन्नास वर्षांत सिद्ध झालं आहे. जी भाषा पोट भरू शकते तीच टिकते आणि तीच माणसाचं मन आणि मेंदु चालवते हे नैसर्गिक सत्य असूनही आपण त्यादृष्टीनं आजवर काहीच केलं नाही. आपण काळ आणि भाषेवरच तिचा भार सोपवून आळशी झालो आहोत. भाषेबद्दल निव्वळ गळा काढून रडत बसतो. पोट भरायचं ज्ञान माणसाला मराठी भाषेतून देण्याची तजवीज गेल्या पन्नास वर्षांत केली नाही. ते काही फार अवघड काम होतं, त्यासाठीची बुद्धी, पैसा आपल्याकडं नव्हता असं अजिबात नाही. पण आपल्याला प्रत्यक्ष काम करण्यापेक्षा गप्पा मारण्याचा छंद आहे. आज आपल्या शेतीची भाषा नुसती मराठी राहिलेली नाही. कारखानदारी, व्यापारउदीम, उद्योगधंदे यांची भाषा मराठी राहिलेली नाही. जगण्याचं ज्ञान आणि कौशल्य शिकवणाऱ्या जेवढ्या ज्ञानशाखा आहेत, त्यांची भाषा तर अजिबातच मराठी राहिलेली नाही. कला व्यवस्थापन, वास्तुरचना, वैद्यकीय, अभियांत्रिकी, कायदा, संगणक, अवकाश, विज्ञान अशा कोणत्याही ज्ञानशाखेची भाषा मराठी नाहीच. ते सर्व ज्ञान आपण गेल्या पन्नास

वर्षांत मराठीत आणू शकलो नसतो का? का आणलं नाही? आजतरी आपण त्यासाठी काय करतो आहोत? काहीच नाही. नुसती भाषा मंडळं तयार करून आणि साहित्य संमेलनं घेऊन काहीच होणार नाही. जगाचं आणि जगण्याचं सगळं नवंजुनं ज्ञान मराठीत आणल्याशिवाय आणि त्या ज्ञानावर माणसाच्या पोटाची, मनाची, मेंदुची सोय झाल्याशिवाय मराठी भाषा अजिबात टिकणार नाही.

मराठी भाषेवर आक्रमण

आजकाल महाराष्ट्रात मराठी भाषेवर इंग्रजी आणि हिंदी भाषेचं आक्रमण चालू आहे असं ओरडायचाही एक रिवाज पडून गेलाय.

त्यातल्या हिंदी भाषेच्या आक्रमणाचा मुद्दा मला ट्रेषमूलक वाटतो. इंग्रजीचा ट्रेष करणारे नू तिचं मराठीवर आक्रमण चालू आहे असं म्हणणारे लोकही मला योग्य वाटत नाहीत. ऐतिहासिक सत्य असं आहे की कोणतीही एक भाषा, कोणत्याही दुसऱ्या भाषेवर कधीच आक्रमण करत नाही. आक्रमण करणं ही कोणत्याही भाषेची प्रवृत्ती नसते. तर एखाद्या भाषेचे अनुयायी स्वतःच्या भाषेवरची निष्ठा सोडून दुसऱ्या भाषेशी म्होतूर लावतात, तेव्हाच ती दुसरी भाषा त्या समाजात आणि प्रांतात पाझरत जाते. इंग्रजी भाषेचं तसंच झालंय. तिनं कधीही मराठीवर चढाई केलेली नाही. तर मराठी भाषेतल्याच लोकांनी इंग्रजीचा अंगीकार केलाय. या लोकांमुळं मराठी भाषेचा जीव घुसमटू लागलेला आहे. आज कोणताही इंग्रज आपल्याकडं येऊन इंग्रजीचे गोडवे गात नाही, तर इथलेच असंख्य लोक तिचे गोडवे गातात,

मराठीची भीती घालतात आणि इंग्रजीचा बागुलबुवा करतात हे सत्य आहे. या लोकांनी मराठीला ज्ञानभाषा होऊ देण्यापासून रोखलेलं आहे. त्यामुळं इंग्रजी किंवा हिंदीच्या नावानं खडे फोडण्यापेक्षा मराठीतल्याच या लोकांचा बंदोबस्त कसा करता येईल, मराठीभाषा ज्ञानभाषा कशी होईल यासाठी प्रत्यक्ष राबणं आणि सर्वांनी मिळून राबणं मला आवश्यक वाटतं. पण ती आशा आता मला कमीच वाटते. जे लोक स्वतःच्या स्वाक्षऱ्यासुद्धा इंग्रजीत करतात आणि आपल्या घरांची, घरांच्या वसाहतींची नावंसुद्धा इंग्रजी ठेवतात आणि ज्यांना आपणच इतरांपेक्षा शहाणे आणि सुधारलेले आहोत असं दाखवण्यासाठी मराठी लेखनात इंग्रजी पेरावंसं वाटतं, अशा लोकांकडून ती आशा बाळगणं व्यर्थच आहे.

संपर्क : ९४२२००५०६५

भाषेचे रूपसौंदर्य

भाषा ही कृतिशील क्रिया असते अशी जेम्सर्सन भाषेची व्याख्या करतो. मानव समूहाने परस्पर विचारविनिमयासाठी हेतुपूर्वक केलेली ती घडपड असते. ही घडपड ध्वनिसंकेतयुक्त असते. शब्द ध्वनिमय असल्याने भाषेत उच्चार व श्रवण या गोष्टी महत्त्वाच्या ठरतात. त्यांच्या प्रभावामुळेच भाषा आपल्या मूळ स्वरूपापासून स्थलकालपरत्वे हळूहळू दूर सरकू लागते. समाजाच्या विनिमयविषयक गरजा भागविणे, हे भाषेचे कार्य असते. विनिमयाचे हे क्षेत्र ज्या प्रमाणात व्यापक होत जाते किंवा बदलते त्या प्रमाणात तिचे स्वरूपही बदलते. म्हणूनच भाषा स्थिर व एकरूप राहू शकत नाही. तिच्यात विविधता आढळून येते. इथेच आपल्याला 'बोली'ची ओळख होते. तिचे महत्त्व पटू लागते. बोली म्हणजे प्रमाण भाषेशी सामान्यतः जुळणारी पण उच्चार, व्याकरण व शब्दसंग्रह या त्रिविध बाबतीत प्रमाण भाषेपेक्षा काहीसा वेगळा प्रपंच मांडणारी, विशिष्ट स्थानसापेक्ष अशी लोकव्यवहार भाषा होय. भाषेचे स्वाभाविक रूपसौंदर्य या बोलीतच सन्ना अर्थाने आढळते.

विठ्ठल दाध

विठ्ठल दाध यांनी कविता, नाटक, कादंबरी इ. साहित्यप्रकार हाताळले असले तरी त्यांचा मूळ पिंड कवीचा आहे. मातीशी नाळ जुळलेला कवी अशी त्यांची ओळख आहे. ग्रामीण जीवन, बोलीभाषा आणि निरक्षर विषयांवरील त्यांचे लेखन अनेकाल महाराष्ट्राचे दर्शन घडविते. कविता संग्रह : काय, काया मातीत मातीत, पाऊळसाणी नाटक : अंधार यात्रा कादंबरी : डेबू

म हाराष्ट्रात राहणारी मराठी माणसे जी भाषा बोलतात ती भाषा 'मराठी' या नावाने ओळखली जाते. संपूर्ण महाराष्ट्राचा विचार करता मराठी भाषेचे स्वरूप एकाच प्रकारचे आहे असे दिसत नाही. दर बारा कोसावर भाषा बदलते, असे म्हणतात. त्याचा प्रत्यय मराठी मुलखातही येतो. त्यामुळेच भाषेचे स्वरूपही सातत्याने बदलत जात असल्याचे जाणवते. भाषेच्या स्वरूपात कमालीची विविधता आढळून येते. ही विविधताच मराठी भाषेची दोन वेगवेगळी रूपे आपल्या पुढे ठेवते-

१) शिष्टमान्य रूप २) लोकमान्य रूप

भाषेचे हे असे द्विविध स्वरूप एकाच काळात व एकाच प्रदेशात सर्वत्र आढळून येते. वैदिक काळातही ते होते. वेदनिर्मात्यांची आणि जनसामान्यांची भाषा यात तेव्हाही फरक होता. संस्कृत नाटकातील संवाद त्याची साक्ष देतात. आजची 'शिष्टमान्य' असलेली मराठी भाषाच 'प्रमाण' मराठी भाषा आहे. अभिजात भाषा तीच मानली जाते. दुसऱ्या ज्या जनसामान्यांच्या मुखीच्या, ग्रामीणांच्या वापरातील भाषा आहेत त्यांना 'बोली' म्हणून संबोधले जाते. उदा. वऱ्हाडी, कोल्हापुरी, माणदेशी, अहिराणी, नागपुरी, खानदेशी इ. या मराठी भाषेच्याच विविध बोली मानल्या जातात. भारतीय संघराज्यातील प्रदेशांसारखी त्यांची अवस्था आहे. गुजराथी, मराठी, बंगाली, मद्रासी, काश्मिरी, उत्तर प्रदेशची संस्कृती, पेहराव, रीती, चाली यात कमालीची विविधता, अनेकता दिसून येते. परंतु अखेरीस आम्ही सारे एक, 'भारतीय'च असतो. या राज्यांत परस्परांत जेवढे वेगळेपण तेही एका मर्यादेपर्यंतच असते. तेवढेच वेगळेपण या बोलींमध्ये असते. नागपुरी-कोल्हापुरी-खानदेशी हे निर्देश करण्याच्या खानदेशी सोडूच असले तरी त्यांचे 'मराठी'पण विसरता येत नाही. या बोलीतील परस्पर संबंधांविषयी डॉ. वाकोडे लिहितात, 'भाषिक आणि सांस्कृतिकदृष्ट्या जरी बोलीचे महत्त्व अनन्यसाधारण असले तरी त्यांना मराठी भाषेपासून विभक्त करता येणे शक्य नाही. कोणतीही लोकभाषा (बोली) त्यांना स्वयंपूर्ण असल्याचे आढळून येत नाही. 'मध्यवर्ती भाषेपेक्षा या बोलीचे स्वरूपच मूलतः फार भिन्न असलेले दिसत नाही. ग्रामीण जीवनातील दाखला देऊन बोलायचे झाल्यास महाराष्ट्र हे खळे आहे. त्या खळ्याच्या मध्यभागी मराठी भाषा ही मेढीसारखी स्थिर असून, तिच्याभोवती 'बोली' बैलाप्रमाणे सारख्या फिरत राहतात. त्यांचे स्वतंत्र अस्तित्व जरी जाणवत असले तरी परिणामी त्या एकमेकींशी परिबद्ध तर आहेतच, तशा मराठीशी मूलतः संबंधित आहेत.'

'भाषा' आणि 'बोली'

अनेक 'भाषा' आणि 'बोली' असा फरक करीत असले तरी डॉ. अ. का. प्रियोळकर यांनी हे दोन्ही शब्द समानार्थक मानले आहेत. त्यांच्या मते प्राथमिक किंवा प्रमाण स्वरूप प्राप्त झालेल्या 'बोली' ला उद्देशून भाषा, तर तिच्यापासून भिन्न असे जे बोली प्रकार त्यांना थेट 'बोली' म्हणतात. दोहोंत फार काही भेद प्रियोळकरांना दिसत नाही. तो फरक डॉ. व. कृ. वऱ्हाडपांडे असा सांगतात, 'संस्कारबद्धता हे भाषेचे तर संस्कारभाव हे बोलीचे महत्त्वाचे वैशिष्ट्य होय' बोलीवरही काही संस्कार अपरिहार्यपणे घडत असतात.

मात्र हे अजाणता घडत असतात. हे व्याकरणजन्य नसतात. तर

स्वभावजन्य असतात. एवढा एक वेगळेपणा सोडल्यास भाषा व बोली यात तसा भेद असत नाही असे त्यांचेही मत पडते. त्यांनी भाषेला चिरेबंदी घाटाच्या मर्यादेत राहणारी पुष्करिणी, तर बोलीला चैतन्यपूर्ण गतिमानता व प्रवाहीपणा असलेली निर्झरिणी

म्हटलेले आहे. संत कबीराचे 'संस्कारित है कूपजल, भाषा बहता नीर', हे त्याच आशयाचे वचनही ते उद्धृत करतात.

संस्कारबद्धता आणि संस्कारभाव हा भाषा आणि बोली यातील फरक महत्त्वाचा आहे आणि त्यातच बोलीचे जे महत्त्व आहे त्याचे प्राणतत्त्व दडलेले आहे. हा फरक नक्रीच एक गुलाम असलेले आणि दुसरे स्वतंत्र असलेले राष्ट्र या दोहोत असतो तेवढाच फरक आहे. आणि तोच जमीन-अस्मानचा फरक आहे. एकाचे जड, मर्त्य, अचेतन हे लक्षण असते तर दुसऱ्याचे चैतन्य, सजीवता, जिवंतपणा हे विशेषण असते. या दृष्टीने पाहता चेतन, गतिमान असलेल्या बोलीचे जीवनातील महत्त्व फार असते.

मला प्रमाणभाषापेक्षा बोली अधिक जवळच्या वाटतात. प्रमाणभाषा ही नाईलाजापोटी करावी लागणारी व्यावहारिक सोय आहे. तिच्या वापरामागे प्राणांचा स्पर्श जाणवत नाही. ती माणसामाणसातल्या जिव्हाळ्यापेक्षा व्याकरणाशी अधिक एकनिष्ठ राहण्याला महत्त्व देते.

काया माती पोटी कोंब टरारून वर आले
सावत्याच्या गाथेतून गीत इतूचे फुलले

असं तुम्ही सावता माळ्याच्या कवितेच्या सहज फुलण्याला म्हटलं आहे. बोलीही मनाच्या मातीतून अशा सहज फुलतात. प्रतिमांनी व्यक्त होणे हे काव्याचे व्यवच्छेदक लक्षण मानले जाते. बोलीतला सारा व्यवहार हा प्रतिमांतूनच फुलत असतो. म्हणूनच-

परकरातली पन्हाटी जशी लुगळ्यात आली.

असं तुमची कविता बोलीतून सांगायला लागली की ते सांगणं आणि सांगण्याची भाषा एकरूप होते. 'लुगड्याचं लुगळं' करण्यातलं बोंबडेपण भाषेच्याही बालस्वरूपाचं दर्शन घडवतं. त्या कवितेला आंजारावं गोंजारावंसं वाटायला लागतं. बहिणाईची खानदेशी आंगडंटोपडं ल्यालेली गाणी किंवा बोरकरांची कोकणी गाणी हीच जादू करतात.

बोल निघतात ती बोली

बोलीच्या या वैशिष्ट्यावर आनंद यादवांनीही असा प्रकाश टाकला आहे. जिच्यातून बोल निघतात ती बोली. बोल हे हृदयाच्या गाभाऱ्यातून घुमणारे, उमटणारे अर्थध्वनी असतात. म्हणून ते आविष्कारांच्या मातृस्थानी असतात. भाषा या बुद्धीच्या, हुशारीच्या, चातुर्याच्या संस्कारांनी संस्कारित झालेल्या असतात. त्यांचे नैसर्गिक, स्वाभाविक असणे, त्यांच्यावर शैलीदार सुंदरतायुक्त संस्कार घडवत असतात. हे संस्कार कित्येक वेळा स्वाभाविकता गुदमरवून क्षीण करून, शबल करून टाकतात. आणि गाभ्यापेक्षा, हुंकारापेक्षा रूपाला, झणकाराला अधिक स्थान देतात. म्हणून जातिवंत सर्जनशील साहित्याची भाषा ही 'बोल' असते. बोलीच असतं, अशी माझी धारणा आहे. तो सहज उद्गार असतो. शास्त्रीय पद्धतीने, लावलेला कृत्रिम गंभीरता निर्माण करणारा खर्ज नसतो.

बोलीची ही सहजता, अकृत्रिमता पुरेपूर जाणवते ती त्या बोलीतून आलेल्या म्हणीतून. म्हणी म्हणजे त्या त्या समाजजीवनाचे, संस्कृतीचे सर्वांगाने दर्शन घडवणारा सहजसुंदर

आकृतिबंध असतो. म्हण ही आकाराने लहानशी घागर असते. ती अनुभवामृताचा विशाल महासागर आपल्या उरीपोटी बाळगून असते. पिढ्यांपिढ्यांच्या अनुभवाची ही खाण माणसाला प्रत्ययी जगण्याचे भान देत असते. म्हण ग्रामीणांना जगण्याची कला शिकवते. जगण्याचे बळ देते. दिशा दाखवते. मनावर संस्कार करून त्यांना सुसंस्कृत बनवते-

भुकेल्याची भूक अन तहानल्याची तहान जाणली पायजे अशा मानवतेचा धर्म ती शिकवते. पाचामुखी परमेसर, गाव करे ते राव ना करे असे लोकशाही, प्रजातंत्राचे प्राणतत्त्व त्याला सांगून जाते. आचाराविचाराची, सुखदुःखाला सामोरे जाण्याची दीक्षा देते. नेमक्या क्षणी ती आवरते सावरते, प्रसंगी उद्युक्तही करते. असन मा हरी त दीन खाटल्यावरी असा आत्मसंतुष्टीचा मंत्र देते. दुसरीकडे लाथ मारी तथी पानी काढीन असे कर्माचे तंत्रही सांगते. ऐनवेळी धावपळ करणाऱ्याचा. ऐदी, सुस्त, निचिंत्याला पान्या आंधी वदन बांधन बरं म्हणून द्रष्टेपणाचा सल्लाही देते. संबंध येणाऱ्या व्यक्तीचा स्वभाव लक्षात आला तरी त्याशी व्यवहाराचे सूत्र ठरवणे सुलभ जाते. व्यक्तीचे हे मानसशास्त्र म्हणी आपल्यापुढे किती सहजतेने मांडतात. * आवरल्या कुत्र्याला जोर फार. * उप्पट मानसाले दुप्पट जोर. * फुकाचं खाय त्याले सस्तीमहाग काय?. * लाताईच्या देव बाताईनं मानत नाय. * बोलत नाय अन वाट त भुलत नाई.. * येलपाळते अन तेल काळते.. * भोईभाई दिसते अन घोयात वांगे खोसते.. * लबाळाचं आवतन जेवल्यावर खरं.. शायऱ्याची खाव लात गध्याचा खाऊ नाई भात. * करसीन करसीन अन भसमसीन हे वचन माणसाच्या उन्मत्तवृत्तीला ठिकाणावर आणते. मानवी आचार विचाराचं संसूचन करणाऱ्या म्हणी माणूस असा घडवतात पहा- सगथीच्या मार्गं लावू नाई.

आपलं खावाव पन दुसऱ्यालेई बेवाव. एकानं गाय मारली म्हणून दुसऱ्याने वासरू मारू नाई. उस गोळ लागला तर मुयासगर खाऊ नोये.. गोळ करून खावाव, मऊ होवून राहावं... ज्या धुरीचा बैल त्या धुरीले लावावं... तंग खाना लेकीन मंग नई खाना... संस्कार फाटका कराव नेटका....

स्त्रियांचा म्हणींवर एकाधिकार

स्त्रियांचा तर म्हणींवर जणू एकाधिकारच असतो. उठता बसता, दळताकांडता, चालताबोलता स्त्रिया सहजपणे म्हणीतून आपल्या भल्याबुऱ्या भावना व्यक्त करतात. नव्या पिढीला आपल्या अनुभवाची सकस शिदोरी देऊन जातात-

दोघी बायका, भांडू नका. पदरी पळली झळ, हासून कराव गोळ फाटकं नैसाव घरात बसाव. लेक आयतववर खाऊन घ्याव, सून ये पावतर लेवून घ्याव. हिरव्याची ना खाव भाजी, नक्टीच्या बसू नाई शेजी.

कुंकू पुसून शेण लावू नाई. लोकाची नथ नाकाले दुखापत

सरप म्हणू नोये धाकाला नवरा म्हणू नोये आपला नखऱ्याची नार अन नवऱ्याचे हाल. बायको आली वयीत त नवरा गेला भुईत

मायबहीन कोनाची नक्टी बायको गुणाची. माय मावली फजित पावली, बायको बावली दुऱ्या दावली. कोंगळ मतीचे आले डोयें, पलंग सोळून खाली लोये.

माझ्या सासूबाई कौसल्याबाई घरातील स्त्री कशी असावी हे एका लहानशा म्हणीतून सहज सुचवीत. मला त्यात अवघं रामायण महाभारत सामावलं आहे असं वाटायचं. माय नं व्हाव गंगा अन सासूनं व्हावं सागर. गंगेचं पावित्र्य अन सारं काही बरं वाईट, ओंगळ असं सामावून घेणारी सागराची विशाल वृत्ती घराघराचं नंदनवन, गोकुळ करून जावी एवढी प्रभावी आहे. शेवटी घरातलं सुख हे पुरुषाने आणलेल्या पैशावर नसून स्त्रीच्या सद्गर्तनावर सदाचरणावरच अवलंबून असते. अशा स्त्रीचं संसूचन करणारी ही म्हण जगण्याचं तत्त्वज्ञानच सांगून जाते.

महाराष्ट्र राज्य साहित्य संस्कृती मंडळासाठी वऱ्हाडी बोलीतील, शब्द, म्हणी अन वाक्प्रचार कोश करण्यात मी सध्या गुंतलो आहे. त्यासाठी सहा जिल्ह्यातून गावोगाव भटकलो. त्यात 'सोन्याच्या मोहरांचा हंडा' सापडावा तसं हे अवघं शब्दधन मोठ्या प्रमाणात संकलित होत गेलं. आठ हजारांवर म्हणी हाती आल्या. त्यात वावरता वावरता म्हणींनी मलाही झपाटलं. म्हण

भाषा आणि बोली

(पान २१ वरून)

प्रयत्नांची गरज आहे.

अशा भाषांचं जतन करणं हे मोठंच

जबाबदारीचं, अवघड उद्दिष्ट होऊन बसतं. रचनात्मक बदलांशिवाय ते पूर्ण होणे शक्य नाही.

भाषा टिकवणं, तिचं जतन करणं हे काम पुरातन अवशेषांच्या जतनापेक्षा वेगळं आहे, हे आधी लक्षात घेतलं पाहिजे. भाषा ही एक सामाजिक व्यवस्था आहे तर ती शब्दकोष, तसंच व्याकरण या रूपात टिकवून ठेवता येऊ शकते. त्या सगळ्या लिखित गोष्टींच्या प्रती काढून त्या टिकवून ठेवता येऊ शकतात. पण मानवी जाणिवांपासून भाषेला वेगळं काढता येत नाही. त्यामुळे जो समाज जी भाषा वापरतो, त्याच्यापासून त्या भाषेला वेगळं काढता येत नाही. त्यामुळे तार्किकदृष्ट्या विशिष्ट भाषेचं जतन करणे म्हणजेच ती भाषा बोलणाऱ्या समाजाचं जतन करणे होय.

संबंधित समाजाच्या जाणिवा आणि त्या व्यक्त करण्यासाठी तो वापरतो ती भाषा, यांचा जागतिक परिप्रेक्ष्याशी संबंध असतो. भाषेचं जतन करण्यामध्ये हा जागतिक परिप्रेक्ष्य महत्त्वाचा असतो. पृथ्वी आपल्या मालकीची आहे, पृथ्वीवरचे नैसर्गिक स्रोत केवळ आपल्यासाठीच आहेत, असं मानून ते ओरबाडून घेऊ नयेत, हा दृष्टिकोन असणाऱ्या समाजांची भाषा विकासाच्या नावाखाली पृथ्वीवरचे नैसर्गिक स्रोत ओरबाडून घेणाऱ्यांसमोर टिकू शकत नाही. अशा परिस्थितीत अशा समाजापुढे दोनच पर्याय असतात, एक म्हणजे त्याने नैसर्गिक स्रोतांचे शोषण करत, त्यांचा निव्वळ व्यापार करणं हा माणसाचा हक्क

सहजा सहजी लिहिता येत नाही असं कोशकार सांगतात. पण या संशोधन अभ्यासाने त्यालाही छेद दिला. हजारांवर वऱ्हाडी म्हणी मी लिहिल्या. पारंबी हो जो लेका वळाले देणी टेका.

शाळा महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांपुढे मी तिचा उल्लेख अन विस्तार जाणीवपूर्वक करीत असतो.

वटवृक्षाच्या फांदीतून निघालेली पारंबी खाली लोंबत लोंबत जमिनीत रुजते. जमिनीतील जीवनरस शोषून भक्कम होते. अन नंतर तीच जुन्या वयस्क वडाला आधार देऊन तोलते.

जन्मापासून जीवनसत्त्व देणाऱ्या कुटुंबाला तोलून सावरून साधणारी तुम्हीही पारंबी व्हा. त्यासाठी प्रथम तुम्ही सुदृढ भक्कम, खंबीर व्हा, जलाशयात पडणारा एक खडा तरंगावर तरंग उठवीत जातो, म्हणी असं विचाराचं वलय मनात निर्माण करीत जीवन समृद्धीची वाट प्रशस्त करीत जातात.

संपर्क - ९८२२७२६३४७

आहे, असं मानणाऱ्यांना विरोध करावा किंवा आपला जागतिक परिप्रेक्ष्य आणि तो देणारी भाषा या दोन्ही गोष्टी नाकाराव्या.

आदिवासी, अल्पसंख्य, समाज यांच्या भाषा धोक्यात

जगभरात सगळीकडेच आदिवासी, अल्पसंख्य, समाजाच्या मुख्य प्रवाहापासून सांस्कृतिकदृष्ट्या बाजूला पडलेले समाज अशा सगळ्यांच्या भाषांची परिस्थिती धोक्याच्या पातळीवर आहे. त्यासाठी धोक्याची घंटा वाजवण्यासाठी एक दिवसाचादेखील उशीर होता कामा नये. हे मिशन राष्ट्रीय पातळीवर स्वतंत्रपणे समाजाने, विद्यापीठांनी, ग्रंथालयांनी, भाषिक संस्थांनी, समाजाच्या हितचिंतकांनी, संघटनांनी, बिगर सरकारी संस्थांनी, विद्वानांनी, संशोधकांनी, कार्यकर्त्यांनी पार पाडायचं आहे. ज्या भाषेचा न्हास होऊ घातला आहे, त्या भाषेत लिखित मजकूर निर्माण करणं, शब्दकोश, व्याकरण, सूची निर्माण करणं हे सगळं उपयोगाचं ठरू शकतं. दस्तऐवजीकरण, संग्रहालय, पुराभिलेख बनवणं याचाही उपयोग होऊ शकतो. पण त्याहीपलीकडे जाऊन एखादी भाषा वाचवायची असेल तर ती बोलणाऱ्या समाजाला सन्मानाने वागवलं गेलं पाहिजे. ते मानववंशशास्त्राच्या दृष्टीने महत्त्वाचे आहे. अविकसित, तळ्या घटक आहेत म्हणून नव्हे तर ते जसे आहेत, तसे असणं हा त्यांचा हक्क आहे म्हणून त्यांना योग्य तो सन्मान मिळाला पाहिजे.

एखाद्या समाजाची भाषा निर्माण होण्याची प्रक्रिया शतकानुशतकं सुरू असते. वेगवेगळ्या समाजांनी निर्माण केलेल्या भाषा हे आपल्या सगळ्यांचं सांस्कृतिक संचित आहे. त्यामुळे आपल्याच काळात हा जागतिक भाषासंहार होऊन त्या नष्ट होणार नाही, हे पाहणं ही आपल्या सगळ्यांची सामूहिक जबाबदारी आहे.

संपर्क : ९८७९०९९१३०

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे मराठी मधील लेखन हे भाषा आणि लेखन शैलीच्या दृष्टीने मराठी साहित्याचे भूषण आहे. डॉ. आंबेडकर हे क्रांतिकारी आणि क्रियाशील विचारवंत होते. त्यांनी इंग्रजी भाषेतून प्रबंध लेखन, संशोधनपर लेख लिहिले. इंग्रजी भाषेवर त्यांचे प्रभुत्व होते. तरीदेखील त्यांना ज्या अस्पृश्य समाजाला जागृत करायचे होते त्या समाजाच्या मातृभाषेतून विचार मांडणे त्यांना आवश्यक वाटले. लेखकाचे सामर्थ्य म्हणजे त्यांची भाषा होय. लोकमनाला आवाहन करण्याची क्षमता वा भाषेतच असते. म्हणून डॉ. आंबेडकरांनी मूकनायक, बहिष्कृत भारत, जनता ही नियतकालिके मराठी भाषेतून सुरु केली. त्यांनी स्वतः अग्रलेख, स्फुटलेख लिहिले. बहिष्कृत भारताचे २४-२४ रकाने ते एकट्याने लिहित. मूकनायक, बहिष्कृत भारतातील अग्रलेख, स्फुट वाचल्यानंतर डॉ. आंबेडकरांची मराठी भाषा ही अस्सल असल्याचे लक्षात येते.

डॉ. प्रदीप आमलादे

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या विचारांचे अभ्यासक आणि समाजशास्त्र विषयातील तज्ज्ञ. उच्चविद्याविभूषित असलेल्या डॉ. आमलादे यांनी आजवर विविध विषयांवर २५ पुस्तके लिहिली आहेत. त्यांच्या आजलेल्या अंथांमध्ये समाजशास्त्र डॉ. आंबेडकर, धर्मचक्र प्रवर्तनानंतरचे प्रवर्तन, सामाजिक संशोधन पद्धती व तंत्रे इ. अंथांचा समावेश होतो. ते उत्तम व्याख्याते आहेत. भावतांबवोबचक पाकिस्तान व अमेरिकेतील विद्यापीठांमध्ये त्यांनी व्याख्याने दिली आहेत. देशविदेशातील व्यावसायिक नियतकालिकांमध्ये त्यांचे शोधनिबंध प्रकाशित झाले आहेत.

सुबोध, प्रासादिक शैली

वि श्वरत्न डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे आंतरराष्ट्रीय स्तरावरील एक श्रेष्ठ विद्वान, लेखक, तत्त्ववेत्ते आणि क्रांतिकारक होते. डॉ. आंबेडकरांचे उच्च शिक्षण हे अमेरिकेतील कोलंबिया विद्यापीठ, इंग्लंड मधील 'लंडन स्कूल ऑफ इकॉनॉमिक्स अँड पॉलिटिकल सायन्स' आणि जर्मनीतील बॉन विद्यापीठात झाले. त्यांनी अर्थशास्त्र विषयावर संशोधनपर इंग्रजी ग्रंथ लिहिले. डॉ. आंबेडकरांनी इंग्रजीमध्ये मोठ्या प्रमाणात ग्रंथलेखन केले. त्याचप्रमाणे त्यांनी मराठी भाषेतदेखील महत्त्वपूर्ण लेखन केले आहे.

मराठीत विपुल लेखन

'मूकनायक', 'बहिष्कृत भारत' आणि 'जनता' ही नियतकालिके डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी सुरु करून या नियतकालिकातून त्यांनी ४२ अग्रलेख, १५५ स्फुटलेख आणि वाचकांसाठी इंग्लंडवरून पाठविलेली १५ पत्रे आणि भाषणे असे विपुल लेखन मराठी भाषेत केले आहे.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे 'बहिष्कृत भारतातील' अग्रलेख (१९७१) आणि 'बहिष्कृत भारतातील डॉ. आंबेडकरांचे स्फुटलेख' (१९८१) या दोन ग्रंथांचे संपादन रत्नाकर गणवीर यांनी केले. डॉ. गंगाधर पानतावणे यांचा 'पत्रकार डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर' हा ग्रंथ १९८७ मध्ये प्रकाशित झाला. महाराष्ट्र शासनातर्फे १९९० मध्ये 'डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि अस्पृशांची चळवळ अभ्यासाची साधने' (खंड - २) अंतर्गत 'बहिष्कृत भारत' आणि 'मूकनायक' या पाक्षिकाचे (संपादन-वसंत मून) प्रकाशन झाले. त्यामुळे डॉ. आंबेडकरांनी मराठी भाषेत लिहिलेले साहित्य मराठी वाचकांना उपलब्ध झाले.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे उच्च शिक्षण इंग्रजीमधून झाले आणि त्यांनी इंग्रजीतून ग्रंथ लेखन केले असले तरी त्यांचे मराठी भाषेत केलेले लिखाण हे अस्सल मराठी आहे. आपल्या मराठी लेखनाला आंबेडकरांनी इंग्रजी वळण लागू दिले नाही. इंग्रजीत विचार करून मग मराठीत अनुवाद करण्याची खोटी इंग्रजी भक्ती त्यांनी दर्शविली नाही. 'असे मत डॉ. गंगाधर पानतावणे व्यक्त करतात. पुढे ते लिहितात की, 'मराठी मन, मराठी भाषा आणि मराठी संस्कृती जगणाऱ्या माणसाला असा उपरेपणा करण्याची गरज नव्हती. आपली भाषा अकारण प्रांथिक वा शिष्ट बनवण्याची त्यांना कधीच आवश्यकता वाटली नाही.'

मराठीतील ज्येष्ठ लेखक पु. ल. देशपांडे डॉ. आंबेडकरांच्या मराठी भाषाशैलीचा गौरवपूर्ण उल्लेख

करून त्यांच्या मराठी भाषाशैलीचे कौतुक करण्यात आले नाही अशी खंत व्यक्त करतात.

अशाच प्रकारची खंत 'साधना' चे माजी संपादक मा. यदुनाथ थत्ते व्यक्त करतात. ते म्हणतात की, 'इतकी अस्सल मराठी भाषा लिहिणाऱ्या बाबासाहेबांना मराठी लेखक म्हणून फारशी मान्यता असू नये आणि कोणत्याही पाठ्यपुस्तकात त्यांच्या वैचारिक निबंधांना स्थान मिळू नये, हे विद्याक्षेत्र किती कोते आणि कल्पनाहीन आहे. त्याचेच हे निदर्शक आहे.'

डॉ. आंबेडकर यांच्या मराठी भाषाशैलीवर लिहिण्याचे औचित्य वाटू नये अशी खंत रत्नाकर गणवीरदेखील व्यक्त करतात. १९८५ नंतर मात्र डॉ. आंबेडकरांच्या मराठी शैलीवर लिहिण्यात येऊ लागले.

सोप्या मराठीत लेखन

डॉ. आंबेडकर हे फार मोठे विद्वान होते.

परंतु त्यांनी अतिशय सोप्या मराठी भाषेत लेखन केले. ज्या अस्पृश्य समाजात त्यांचा जन्म झाला त्या समाजाच्या कैफियती मांडताना सर्वसामान्य साक्षराला समजेल अशी सोपी भाषा त्यांनी वापरली.

मूकनायक, बहिष्कृत भारत आणि समतामधील लेखन हे विद्वानांसाठी आहे. तसेच ते अस्पृश्य समाजातील अशिक्षित किंवा अर्धशिक्षित लोकांसाठी आहे. याचे भान डॉ. आंबेडकरांनी सदैव ठेवले होते. म्हणून त्यांनी आपली भाषा बोजड, क्लिष्ट वा दुर्बोध होऊ दिली नाही.

लेखनाला वक्तृत्वगुणाचा आधार

डॉ. आंबेडकर उत्तम वक्ता होते त्यामुळे त्यांच्या लेखनाला वक्तृत्वगुणाचा सर्वात मोठा आधार आहे. एखादा वक्ता व्याख्यानात जी भाषा वापरतो तीच भाषा वृत्तपत्राची असावी. ती अलंकारिक नसावी तर तिचा सहज अर्थबोध व्हावा. त्याचप्रकारचे त्यांचे संपूर्ण लेखन आहे. त्यांच्या नियतकालिकातील स्तंभातून जणू काही डॉ.

आंबेडकरांमधील वक्ताच बोलत होता आणि ते अस्पृश्यांच्या मनाला भिडत होते. सर्वांना समजतील असे साधे, सोपे आणि सहज शब्द वाचकांच्या मनात शिरत होते. ते वाचून लोक पेटून उठत होते. समाजाला आवाहन करण्याचे तंत्र डॉ. आंबेडकरांमधील वक्त्याने अचूक हेरले होते. याची प्रचिती ' बहिष्कृत भारत ' मधील ' महाड येथील धर्मसंगर आणि अस्पृश्य वर्गाची जबाबदारी ' या आणि इतर लेखातून येते.

डॉ. गंगाधर पानतावणे यांच्या मते, ' नवा समाज घडवण्याच्या ईर्ष्याला व उर्मीला धारदार, ओजस्वी आणि सामर्थ्यसंपन्न भाषेचा अवलंब करावा लागतो ' डॉ. आंबेडकरांना मृतप्राय समाजाला जागृत करायचे होते. त्याचप्रमाणे अस्पृश्यांचे मानवी हक्क प्राप्त करून देण्यासाठी संघर्ष करून भारतीय समाजाची पुनर्रचना करायची होती. म्हणून त्यांची भाषा धारदार, ओजस्वी आणि सामर्थ्यसंपन्न आहे.

व्यक्तिमत्त्वाचे प्रतिबिंब

डॉ. आंबेडकरांच्या मराठी लेखनात निबंध, वक्तृत्व निबंध, अग्रलेख, स्फुटलेख, मृत्युलेख, स्वगत, मुक्तचिंतन, प्रवचन, प्रवासवर्णन इत्यादी वाङ्-मयप्रकार आढळतात. कधी त्यांचे निर्मळ रूप पाहावयास मिळते तर कधी ते संमिश्रस्वरूपात आढळतात. त्यातील प्रत्येक वाक्य म्हणजे बाबासाहेबांच्या व्यक्तिमत्त्वाचे प्रतिबिंब होय.

डॉ. आंबेडकर आपला विचार अधिक समर्पकपणे मांडण्याच्या ओघात, अनेकदा समर्पक उपमा, रूपकादी अलंकाराची योजना सहजपणे करतात. आपल्या लेखांना सूचक आणि चिरस्मरणीय शीर्षक देतात. त्यावरून त्यांच्या मार्मिकतेचा प्रत्यय येतो. उदा. - ' हिंदी राजकारणाचा विचका ' , ' अस्पृश्यता निवारणाचा पोखेळ ' , ' हिंदू धर्माला नोटीस ' , ' नाक दाबल्याशिवाय तोंड उघडत नाही ' , ' ढोंगीपणा, माथेफिरुपणा व गैरमुत्सदीपणा ' , ' केसरीचा आगलावेपणा ' , ' देशद्रोही कोण ' , ' राष्ट्रप्रेम की सवतीची पोटदुखी ?

, ' हक्कासाठी दैन्य का भाकावे ' , ' हे घ्या पुरावे ' , ' शंकराचार्य की प्रती शंकराचार्य ' , ' टिळकपरंपरेचे अंतरंग ' , ' माटे मास्तरांचा नवा शोध ' , इत्यादी.

आपल्या तात्त्विक, तर्कनिष्ठ आणि बुद्धिनिष्ठ मुद्द्यांचे स्पष्टीकरण करतांना डॉ. आंबेडकर हे आपल्या लेखनातून संस्कृत ग्रंथातील, संत साहित्यातील आणि पाश्चिमात्य विचारवंतांच्या लेखातील उतारे, अवतरणे व संदर्भ देतात.

प्रचलित म्हणी आणि वाकप्रचार यांचाही वापर

डॉ. आंबेडकरांनी आपल्या लेखनातून प्रचलित म्हणी आणि वाकप्रचार यांचाही वापर केला आहे. उदा. - जुन्या भाजीला नवी फोडणी, माकडाच्या हाती कोलित, परदुःख शितल, नाक दाबल्याशिवाय तोंड उघडत नाही, तुम्ही आम्ही एक आणि कंठाविला मॅख, हिंग गेला पण वास राहिला, साक्ष दे नाहीतर पाणी सोड, बाप दाखव नाहीतर श्राद्ध घाल, शिळ्या कडीला ऊत

भाषाशैली मान्यवरांच्या मते...

- **यदुनाथ थत्ते** : बाबासाहेबांची भाषा तशी साधीच पण सरळ सरळ काळजाला भिडणारी आहे.

- **पु. ल. देशपांडे** : मराठी भाषेसंबंधी बोलतांना जे फक्त साहित्याच्याच क्षेत्रात असतात त्यांच्याच शैलीचा उल्लेख होतो. पण सरळ प्रासादिक आणि सूत काढल्यासारख्या सुबोध मराठी भाषेत लिहिणाऱ्या डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या मराठी शैलीचे कौतुक केलेले आढळत नाही.

- **प्राचार्य नरहर कुंभकर** : डॉ. आंबेडकरांची भाषाशैली प्रवाही, प्रौढ, जोरकस आणि भारदस्त होती.

- **डॉ. गंगाधर पानतावणे** : मराठी भाषेवर अपूर्व व अकृत्रिम प्रेम असलेले डॉ. आंबेडकर लेखनातील मराठीपण हरवू देत नाही हा त्यांच्या शैलीचा गुणविशेष होय.

आणणे,

डॉ. आंबेडकर हे चिंतनशील होते. त्यांच्यात वैचारिक परिपक्वता होती. त्यांचे विचार आशयपूर्ण होते. म्हणून त्यांच्या लेखनातील अनेक विधानांना सुभाषितांचे किंवा सुभाषितसदृश रचनेचे स्वरूप प्राप्त झाले आहे. उदा. - समता हे सार्वजनिक नीतीचे एक तत्त्व आहे भिक्षेने गुलामगिरी मिळते, स्वातंत्र्य नाही इत्यादी.

डॉ. आंबेडकरांच्या वैचारिक लेखनात भाषेचे सौंदर्य आहे. त्याचप्रमाणे त्यांच्या लेखनात विचारांचे सौंदर्य आहे. त्यांचे लेखन वाचकांच्या मनात खोलवर रुजते आणि त्यांना अंतर्मुख करते. उदा. धर्मासाठी माणूस नसून माणसासाठी माणूस आहे.

ओजस्वी, ओघवती, अंतर्मुख करणारी भाषा

डॉ. आंबेडकरांची मराठी भाषा ही सुबोध, ओजस्वी, ओघवती, आशयसंपन्न, अंतर्मुख करणारी आणि वाचकांना विचार करण्यास प्रवृत्त करणारी आहे. विदेशात इंग्रजीतून उच्च शिक्षण घेणाऱ्या आणि इंग्रजीतून प्रचंड लेखन करणाऱ्या डॉ. आंबेडकरांचे मराठी लेखन इतके प्रभावी आहे याचे आश्चर्य वाटते. डॉ. आंबेडकरांच्या भाषाशैलीने मराठी वाङ्-मय समृद्ध केले आहे.

(पता : प्रोफेसर, डॉ. आंबेडकर अध्यासन; प्रमुख, डॉ. आंबेडकर विचारधारा पदव्युत्तर विभाग, राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज नागपूर विद्यापीठ. संपर्क : ९८८९२६२६६०)

भाषांचा इतिहास मानवी प्राण्यांच्या इतिहासामध्ये पाच लाख वर्षांचा आहे. लिपीच्या स्वरूपात भाषेचे वय पंधरा हजार वर्षांचे असेल. भारतीय राज्यघटनेच्या आठव्या परिशिष्टात प्रारंभी १४ भाषांचा उल्लेख होता. आता ती संख्या २२ झाली आहे. आपल्या देशाच्या नियोजनात केवळ २२ भाषांवरच संचर्ची तरतूद होते. १९६१ च्या जनगणनेत १६५२ मातृभाषांची यादी दिली होती. दहा हजारपेक्षा अधिक लोक बोलत असतील, त्याच भाषेचा उल्लेख वेधे करण्यात आला. यापैकी ३०० आदिवासी मातृभाषा आहेत. पण १९७१ च्या जनगणनेची यादी प्रसिद्ध झाली तेव्हा केवळ १०८ भाषा होत्या. उरलेल्या भाषांचा १०९ व्या क्रमांकात 'अन्य भाषा' म्हणून समावेश केला गेला. यापैकी बहुतांश भाषांना लिपी नाही. त्यामुळे भाषा बोलणारे कोट्यवधी लोक शिक्षणापासून वंचित राहिले.

डॉ. प्रमोद मुनघाटे

राज्य शासनांच्या भाषा संस्थांना कमितीचे मदत अंमलले डॉ. प्रमोद मुनघाटे यांची विविध विषयांवरील ग्रंथसंपदा प्रकाशित झाली आहे. '१८५७ च्या क्रांती आणि कल्पित' या ग्रंथास महाभारत शासनांचा उत्कृष्ट लेखनाचा पुस्तकाक मिळाला. याच ग्रंथाकरीता साहित्य अकादमीची प्रवृत्तीही त्यांना मिळाली. 'पूर्व विदर्भातील झाडीपट्टी वंशभूमीचे अद्ययन आणि 'वर्दकी संमत, तमाशाचे अद्ययन' हे दोन महासंशोधन प्रकल्प त्यांनी विद्यापीठ अनुदान आयोगासाठी केले आहेत. मराठी आदिवासी कादंबरी, ग्रामीण कादंबरी, देशीयता हे त्यांच्या अभ्यास आणि संशोधनाचे विषय आहेत.

भाषांचा मृत्यू आणि मानवी संस्कृती

ज गात सध्या सुमारे ६००० भाषा आहेत. त्यापैकी सुमारे ३००० भाषा इतक्या आजारी आहेत किंवा मरणकळा भोगत आहेत. ही आकडेवारी डॉ. डेव्हिड क्रिस्टल या भाषावैज्ञानिकाची आहे. 'ऑर्डर ऑफ द ब्रिटिश अंपायर' असा किताब प्राप्त झालेले डॉ. क्रिस्टल वेल्स विद्यापीठात भाषाविज्ञानाचे प्राध्यापक असून गेल्या चाळीस वर्षांत त्यांनी या विषयावर शंभर पुस्तके लिहिली आहेत.

१९९० च्या पूर्वी इंग्रजी ही जागतिक भाषा नव्हती. इंग्रजी ही जागतिक भाषा होण्याचे एकमेव कारण म्हणजे तिची राजकीय, वैज्ञानिक, आर्थिक आणि सांस्कृतिक अशी चार प्रकारची शक्ती आहे, असे डॉ. क्रिस्टल यांना वाटते. इंग्रजीचा परभाषा म्हणून वापर करणाऱ्या जगातील चीन, जपान, रशिया, युरोपमधील सर्व देश व अमेरिका या देशातील लोकांना धरून जगात आज १४० ते १५० कोटी लोक, म्हणजे जगाच्या लोकसंख्येच्या एकचतुर्थांश लोक इंग्रजीचा वापर करतात. महाराष्ट्राच्या ग्रामीण भागातील मुलेही महाजालावर गप्पाटप्पांसाठी (चॅटिंग) जागतिक भाषा म्हणून इंग्रजीचाच वापर करतात. जागतिकीकरणामुळे जे सपाटीकरण होत आहे, त्याचाच हा परिणाम आहे.

सर्वाधिक भाषांचा मृत्यू

भाषा संशोधक प्रा. गणेश देवी म्हणतात, "आपल्या देशातील साहित्य अकादमी २६ भाषांमध्ये साहित्य प्रकाशित करते. जगातल्या सर्व राष्ट्रांमध्ये भारत हे एक असे राष्ट्र आहे, जिथे जास्तीत जास्त प्रोत्साहन मिळाले आहे. जगात दुसरा असा कुठला देश नाही जिथे राष्ट्रीय साहित्य अकादमी २६ भाषांमध्ये पुस्तके प्रकाशित करते; पण त्याचबरोबर आपला देश असाही आहे की, जिथे दरवर्षी जास्तीत जास्त संख्येने भाषांचा मृत्यू होतो. अंदाजानुषंगाने एक 'गो' भाषक ८५ वर्षे वयाची बाई तिच्या जीवनाच्या अखेरच्या काळात केवळ पक्षांबरोबर बोलायची. कारण 'गो' बोलणारी दुसरी कोणतीच व्यक्ती अस्तित्वात नव्हती. २६ जानेवारी २०१० ला त्या स्त्रीचा मृत्यू झाला आणि तिच्या मृत्यूबरोबर ६० हजार वर्षांची सातत्याने चालत आलेली एक ज्ञानपरंपरा संपली."

भारतात एकोणिसाव्या शतकात कोलकत्यामधून भारतीय भाषांच्या मुद्रणाची सुरुवात झाली. पण कोणत्या भाषेचे किती लोक बोलणारे आहेत, याचा विचार इंग्रजांनी केला नाही. प्रा. देवी भिल्ली भाषेचे उदाहरण देतात. भिल्ली भाषेचे अडीच कोटी लोक होते. पण त्या भाषेचे मुद्रण कधी झाले नाही. त्यामुळे जे लिखित तेच खरे साहित्य असा समज निर्माण झाला. हे महान भारतीय मौखिक परंपरेचे अवमूल्यन होय.

रामायण आणि महाभारताचे अनेक प्रकार

रामायण आणि महाभारतसुद्धा अनेक प्रकारचे आहेत आणि ते सगळेच महत्त्वाचे आहेत. राजस्थानच्या दक्षिणेला गारासिया भिन्न आहेत. त्यांच्या महाभारतात अर्जुन नायक नाही, तर द्रौपदी मुख्य नायिका आहे. ते जर नष्ट झाले तर आपण एका मोठ्या महाकाव्यापासून वंचित होतो. हे सांस्कृतिक नुकसान आहे. प्रा. देवी म्हणतात, संतांचे पाण्यात बुडवलेले साहित्य जिवंत राहिले, कारण ते जिभेवरून कानापर्यंत आणि कानापासून मनापर्यंत प्रवास करायचे. आणि लोक ते उचलून धरायचे. लोक जेव्हा निरक्षर होते, त्याच काळात मराठीत

तुकारामासारखे वैश्विक दर्जाचे कवी निर्माण झाले; त्यानंतर नाही, असे मराठीतील ज्येष्ठ कवी दिलीप चित्रे यांनी मान्य केले आहे.

लिपी नाही म्हणून दुय्यम भाषा

ज्या बोलींना किंवा भाषांना लिपी नाही म्हणून दुय्यम ठरवले जाते, तो त्या भाषिक समाजावर अन्याय तर आहेच, पण त्या भाषेतील विश्वविषयक जाणीव आणि जीवनविषयक तत्त्वज्ञान यापासून आपण कायमचे वंचित होतो ही गोष्ट आपल्या लक्षात आली नाही. आज मोठ्या प्रामाणावर भाषांचा अस्त होत आहे, हे युनोच्या सर्वेक्षणाने सिद्ध झाल्यानंतर आता या सगळ्या भाषा वाचवल्या पाहिजेत, यावर चर्चा सुरु झाली आहे.

भाषा का वाचवल्या पाहिजेत?

प्रा. गणेश देवी यांच्याप्रमाणेच अलास्का विद्यापीठातील समाजशास्त्रज्ञ यांनाही भाषांच्या नष्ट होण्याबद्दल चिंता वाटते. त्यांच्या मते, "भाषा आणि संस्कृती वेगवेगळी होऊ शकत नाही. जर संस्कृतीची विविधता राखायची असेल तर भाषांच्या विविधतेचं रक्षणही व्हायला हवं. जर ते नाहीसं झालं, तर या जगाच्या सौंदर्यालाच बाधा येईल

आज जैवविविधतेचा खूप बोलबाला आहे.

जीवसृष्टीतील सूक्ष्मातिसूक्ष्म प्राणी-वनस्पती पृथ्वीच्या जीवनसाखळीत महत्त्वाचे आहेत, ही वस्तुस्थिती जशी आहे, तसेच ही वस्तुस्थिती तेव्हाच साकार होते, जेव्हा त्या प्रत्येक जीवाला ओळखण्यासाठी भाषेत

स्वतंत्र शब्दप्रयोग अस्तित्वात असतील.

ज्यांच्याजवळ फार अल्प शब्दसंख्या आहे, अशा

मुलांना सृष्टीतील सगळे पक्षी 'पक्षी'च दिसतात.

सगळी झाडे 'झाडे'च वाटतात; पण खेड्यातील मुले सभोवतालच्या जंगलभ्रमंतीमुळे आणि त्यांच्या परिसरातील बोलीभाषेमुळे प्रत्येक पक्ष्याला व झाडाला स्वतंत्र नावाने संबोधित करतात. कारण ती नावे परंपरेने त्यांच्या बोलीत अस्तित्वात असतात. ते झाड आणि पक्षी यांच्यासंबंधी काही जैविक वैशिष्ट्यामुळे त्या नावाने ओळखले जाते. त्यासंबंधीच्या काही पौराणिक आख्यायिका त्या नावाशी जोडलेल्या असतात. त्यांचा अभ्यास हा एकप्रकारे वैज्ञानिक आणि सांस्कृतिक असतो. अशा ग्रामीण समजल्या जाणाऱ्या बोलीभाषा मानवाच्या अस्तित्वाच्या दृष्टीने महत्त्वाच्या आहेत.

भाषाविज्ञान आणि भाषा अध्यायन विभाग

आपल्या देशात २३ विद्यापीठात भाषाविज्ञान आणि भाषा अध्यायन विभाग आहेत. त्याद्वारेही नष्ट होण्याच्या मार्गावर असलेल्या भाषांना पुनर्जीवित करण्याच्या योजना राबवल्या जातात. राज्य शासन तसेच भाषा आणि जनजातीय विकास संस्थाही या कार्यासाठी निधी उपलब्ध करून देतात. सीआयआयएल ही संस्था मृतप्राय भाषांच्या संरक्षणसाठी ३९ विद्यापीठ व महाविद्यालयांमधील १० संस्था भाषाविज्ञान विभागांना या कार्यासाठी सहकार्य करीत आहेत. विविध संस्थांच्या सहाकार्याने देशातील ७० भाषांच्या संवर्धनाचे

कार्य सुरु झाले आहे.

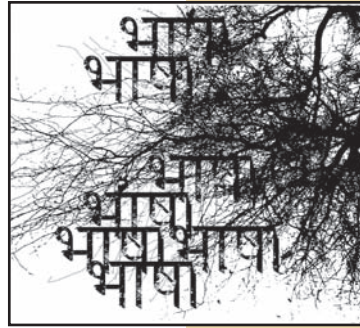
'डामेशन ऑफ लॅंग्वेज' या सीआयआयएलच्या योजनेंतर्गत तसेच अंदमान आणि निकोबार भाषा योजनेंतर्गतही या भाषाविकासाचे काम सुरु आहे. याशवाय मृतप्राय भाषांच्या विकासासाठी केंद्र स्थापन करण्यासाठी १३ केंद्रीय विद्यापीठांकडून प्रस्ताव प्राप्त झाल्याची माहिती विद्यापीठ अनुदान आयोगाने मनुष्यबळ विकास मंत्रालयाला दिली आहे.

भाषांचा मृत्यू मानवी संस्कृतीला हानीकारक

जगाच्या पाठीवरील लहान लहान भाषांचा मृत्यू हा सजीवांच्या नष्ट होण्याप्रमाणेच मानवी संस्कृतीला आणि सृष्टीच्या पर्यावरणाला हानीकारक आहे. भारतात तर दीड हजारावर बोली बोलल्या जातात. ही भाषिक विविधता आपल्या संस्कृतीचे एक वैशिष्ट्य आहे. ती विविधता जपणे आवश्यक आहे. जागतिकीकरणामुळे सगळ्या स्तरावर सपाटीकरण होत आहे. स्थानिक लोक, त्यांची भाषा, त्यांची जीवनशैली, उद्योग, खाण्यापिण्याच्या सवयी या तेथील भौगोलिक

भारतातील अस्तास

जात असलेल्या भाषांच्या प्रश्नावर काही दिवसांपूर्वी संसदेत चर्चा झाली. दहा हजारांपेक्षा कमी लोक बोलत असलेल्या ८६२ बोलीभाषा आणि मातृभाषांचे संरक्षण करण्याची योजना आखण्यात आली आहे. केंद्र सरकारच्या मनुष्यबळ विकास मंत्रालयांतर्गत असलेली म्हैसूर येथील केंद्रीय भाषा संस्था ही योजना राबवित आहे. ५२० मृतप्राय भाषांसाठी १२ व्या पंचवार्षिक योजनेंतर्गत आणि उर्वरित भाषांच्या संवर्धनाचे १३ व्या पंचवार्षिक योजनेंतर्गत ही संस्था काम करेल. सर्वात कमी बोलल्या जाणाऱ्या भाषेपासून संवर्धनाचे काम होणार आहे. या भाषांमधील मौखिक साहित्य लिखित स्वरूपात आणणे, लिपी आणि टाइपोग्राफीसाठी सांकेतिक चिन्हे तयार करणे, शब्दकोश, शब्दावली तयार करणे, या भाषांचा विश्वकोश तयार करणे असे या कामाचे स्वरूप आहे. याबरोबरच या भाषांचे साहित्य संमेलन व परिसंवाद आयोजित करणे यावरही भर दिला जाणार आहे.

स्थितीशी सुसंगत अशा आहेत. ही सुसंगतीसुद्धा आता सपाटीकरणामुळे भंग होत असून विसंगत जीवनशैलीमुळे अनेक गंभीर प्रश्न निर्माण होत आहेत. भारतात प्रत्येक प्रदेशात उन्हाळ्यात वेगवेगळी पेये घेतली जातात. दूध-ताक-दही किंवा त्या त्या प्रदेशातील मोसमी फळांपासून ती तयार करतात. पण आज लहानलहान गावातसुद्धा पेप्सी-कोला अशी एकाच प्रकारची पेये पोहचली आहेत. त्यामुळे स्थानिक हवामान, स्थानिक दूधदुभते व फळे व पारंपरिक पेयांमधील सत्व, ही विविधताच नष्ट होत आहे. स्थानिक रोजगारावर प्रभाव पडत आहे. त्या स्थानिक घरगुती उद्योगासंबंधी जे शब्द होते, ते नष्ट होत आहेत. एकंदरीत विविधता नष्ट होऊन बाजारू सपाटीकरण होत आहे. हे थांबवण्यासाठी प्रयत्न करणे आवश्यक आहे. (संदर्भ : १. प्रा. ना. परांजपे, संपादकीय, 'भाषा आणि जीवन', त्रैमासिक, अंक दुसरा, २००७, पृ. १, २. गणेश देवी, 'बीजभाषण', 'आदिवासी : समाज संस्कृती आणि साहित्य' स्वा. रा. ती. मराठवाडा विद्यापीठ, नांदेड, २०१२)

(पता: सी-३०१, शेवाळकर गार्डन्स, दक्षिण अंबाझरी मार्ग, नागपूर ४४० ०२२, संपर्क : ०७१२२४१८५५ भ्रमणध्वनी : ७७०९०१२०७८)

व्याकरणाचे नियम सगळ्यांना डोकेदुखी वाटतात. हे नियम सगळ्यांना सोयीचे, भाषेचा वापर सोपा व्हावा, सर्वांना सारखे समजून यावे यासाठी करण्यात आले. म्हणूनच ते आचरणातही येत गेले. माध्यमांमध्ये नेहमीच आवाज उठतो की हे नियम आम्ही पाळणार नाही. जर माध्यमे हे नियम पाळणार नसतील तर माध्यमांची भाषा इतरांना नाही समजली तर काय करणार? एकीकडे जागतिकीकरण जास्तीत जास्त लोकांपर्यंत पोचण्याचा प्रयत्न करायचा आणि दुसरीकडे भाषेच्या बाबतीत मात्र संकुचित होत जायचे हे मोठे विचित्र आहे. वर्तमानपत्रे आणि इलेक्ट्रॉनिक्स माध्यमे यांना भाषेचे जे बलस्थान आहे तेच उमगत नाही. ज्यांना भाषेचे सामर्थ्य कळत होते ते लोक सध्या माध्यमातून हद्दपार झाले आहेत.

श्रीकांत उमरीकर

व्यवसायांने विद्युत अभियंते अन्वलेले श्रीकांत उमरीकर यांची व्हाहत्यामधील कवी वैशिष्ट्यपूर्ण अशी ठरली. त्यांचा 'दोन शब्दांमध्ये' हा कवितासंग्रह प्रकाशित झाला आहे. 'समग्र बी. वद्युनाथ वंड : १,२,३', 'बी.वद्युनाथ यांचे वाङ्मय एक पवित्रवाद', 'समग्र डॉ. ना. मी. नांदापूर्वकर (वंड:१,२)' या ग्रंथांचे त्यांनी संपादन केले आहे. ते 'मासिक ग्रंथसंस्कार', 'पाक्षिक शैतकी संघटक' याचे संपादक आहेत. त्यांना १९९२ माली महावाष्ट्र शासनाचा उत्कृष्ट वाङ्मय निर्मिती पुर्वकार मिळाला आहे. जनशक्ती वाचक चळवळीचे ते पुर्वकार आहेत.

माध्यमांची जबाबदारी

म राठी भाषेची मोठ्या प्रमाणात मोडतोड माध्यमातून केली जाते असा आरोप केला तर काही जणांना आश्चर्य वाटेल. ज्यांनी भाषा सांभाळायची तेच कसे भाषेचे नुकसान करणार? पण हे खरे आहे. याचे साधे सरळ कारण म्हणजे माध्यमांना म्हणजे वर्तमानपत्रे आणि इलेक्ट्रॉनिक्स माध्यमे यांना भाषेचे जे बलस्थान आहे तेच उमगत नाही. ज्यांना भाषेचे सामर्थ्य कळत होते ते लोक सध्या माध्यमातून हद्दपार झाले आहेत.

बातमीचे जाऊ द्या पण जिथे प्रचंड पैसा ओतला जातो त्या जाहिरातींमधील वाक्य पाहा, माझ्या यशात सर्वांच्या वाटा... पूर्ण पान रंगीत जाहिरात असलेल्या वर्तमानपत्रांतील हे वाक्य आहे. याचा अर्थ काय होतो? सगळ्यांच्या वाटा म्हणजे रस्ते माझ्या यशात आहेत. मी तसे संपादकाला विचारले की हे कसे? त्याला काहीच सांगता येईना. सुदैवाने त्याला चूक काय झाली ते कळले होते. माझ्या यशात सर्वांचा वाटा असं हे वाक्य हवं होतं. यामुळे वाटा याचा अर्थ रस्ता असा नसून हिस्सा असा होतो. व्याकरणाची ही मोडतोड कशामुळे? असं केल्याने काम सोपं होणार आहे का अवघड होणार आहे?

दुसऱ्या भाषेतील शब्दांचा वापर

दुसरा विषय नेहमी चर्चेचा असतो आणि तो म्हणजे दुसऱ्या भाषेतील शब्द वापरायचे नाहीत का? आणि वापरले तर काय होते. आपल्या भाषेत पुरेसे शब्द नसतील तर दुसऱ्या भाषेतील शब्द जरूर वापरले पाहिजेत. आपल्या भाषेतील शब्द सोपे नसतील तरी दुसऱ्या भाषेतील सोपे शब्द वापरले पाहिजेत. खरं तर लोक असेच शब्द वापरत असतात. पण असे शब्द वापरण्याने जर आशयच बदलत असेल तर ते कसे काय वापरता येतील? एक साधा शब्द आहे 'व्यस्त'. हा शब्द हिंदीमध्ये कामात व्यग्र असण्यासाठी वापरला जातो. मराठीत त्याचा अर्थ सम च्या विरुद्ध असा तो व्यस्त असा आहे. म्हणजे मी कामात फार व्यस्त आहे, असा उपयोग मराठीत करता येत नाही. पण असाच उपयोग वर्तमानपत्रात हमखास केला जातो. आता याला काय म्हणणार? काही वेळा दुसऱ्या भाषेतला शब्द योग्य वापरला जातो पण त्याचे व्याकरण मात्र त्याच भाषेतले ठेवले तर पंचाईत होते. मध्ये एका वाहिनीवर त्याचा लाइफ अतिशय धावपळीचा बनला आहे असे वाक्य निवेदिनेने वापरले. आता अडचण अशी आहे की जीवनला लाईफ हा शब्द तुम्ही वापरा पण त्याचे व्याकरण बदलण्याचे काय कारण? म्हणजे हे वाक्य त्याचे लाइफ अतिशय धावपळीचे बनले आहे असे होईल.

एका भाषेत दुसऱ्या भाषेतून शब्द घेतच असतात. शिवाय काही न वापरताले शब्द बादही होत जातात. पण भाषेचे म्हणून जे व्याकरण असते ते बदलत नाही. भाषेची खरी ओळख ही त्या भाषेचे व्याकरण असते. त्या भाषेतील शब्दालंकार, म्हणी, वाक्प्रचार यातून भाषा समृद्ध होते. त्यावर आघात केला तर कसे होणार?

बहुजन समाजाची भाषा

एक नेहमी वाद घातला जातो की बहुजन समाजाची भाषा दुय्यम समजली जाते. तिचा अपमान केला जातो. अशी भाषा आम्ही वापरली तर काय बिघडले. खरं तर बहुजन समाज भाषेचा अतिशय सूक्ष्म आणि चांगला वापर करत असतो. विशेषतः बायका तर भाषेचा वापर अप्रतिम करतात. यात कुठेही व्याकरणाची मोडतोड केलेली नसते. उलट बहुजन समाजाने आणि तथाकथित खालच्या समजल्या जाणाऱ्या जातींनी आणि त्यातही परत स्त्रियांनी भाषा अतिशय समृद्ध केली आहे. हे समजून न घेता आजची माध्यमे ओरड करतात. ते जी मोडतोड आज करत आहेत त्याचा बहुजन समाजाच्या भाषेशी काहीही संबंध नाही. माध्यमांमधील भाषेची

मोडतोड ही त्यांच्या अज्ञानातून- आळसातून विचार न करण्याच्या वृत्तीतून आली आहे. त्यांना भाषा समजून घ्यायची नाही.

जात्यावर ओव्या म्हणताना भाषेची, कलेची अप्रतिम जाण बायकांनी व्यक्त केली आहे. शिवाय त्यात काव्यही ठासून भरलेले आहे. हे सगळे बहुजन समाजातील बायकांनी केले आहे हे विशेष- **दाण्याच्या जोडीने जीण्याचा रगडा । गाण्याच्या ओढीने तुला ओढीते दगडा।।** आता अशी संपृक्त भाषा आज माध्यमं वापरतात का?

स्त्रीजन्माचे दुःख जनाबाईने आपल्या अभंगातून मांडले आहे. याच जनाबाईच्या काळात आणि त्याच परिसरात (गंगाखेड जि. परभणी) जात्यावरच्या ओव्यांत मांडताना ही अज्ञात बाई म्हणते, **गायीवर गोण्या लादल्या ग लमान्याने। सवतीवर लेख दिली कोण्या ग बेमान्याने ।।** ही भाषेची संपृक्तता अप्रतिम लय आजची बहुजनांसाठी म्हणवून घेणारी माध्यमं वापरतात का?

भाषेचा वापर अभिव्यक्तीसाठी
बहुजन समाज भाषेचा वापर त्यांच्या अभिव्यक्तीसाठी करतो कारण भाषा त्यांच्या जीवनाचा एक अविभाज्य घटक आहे. भिंतीत वस्तू ठेवण्याच्या एकाच बाबीसाठी कोनाडा, देवळी, फडताळ अशा तीन शब्दांचा वापर केला जातो. कारण त्यांचे उपयोग वेगवेगळे आहेत. फुलपात्र, गडू, तांब्या, पेला, चंबू, कलश, ग्लास हे इतके सगळे शब्द केवळ पाणी पिण्याच्या भांड्यासाठी आहेत. कारण त्यांचा वापर वेगवेगळा आहे. इतकंच काय तर पुष्कळ या एकाच अर्थाचे मायंदळ, गज, ढीग, बखळ, लई, फार, मोप, बहुत, उमोप, गडगंज, सुरवाड, बंबाड, दन्ना, रेटून, ठेस, मस आणि पुष्कळ असे १६ शब्द डॉ. ना.गो.नांदापुरकर यांनी लोकभाषा व बोलीच्या अभ्यासात

मराठी भाषेचा विकास

मराठी भाषा ही कशी विकसित होत गेली याचे सुंदर वर्णन डॉ. नांदापुरकरांनी मायबोलीची कहाणी या गद्य कवितेत केले आहे. धरणीमातेने साज केला. आभाळाने मांडव घातला. क्षितिजाने त्याला झालर लावली. वाऱ्याने दवंडी पिटवली 'मराठी आली', 'मराठी आली'. गावच्या गावकऱ्यांना आनंद झाला. पाटलांनी चावडीवर रामराम घेतले. पांड्यांनी देशाचा पट्टा करून दिला. वेसकराने खुळखुळा वाजविला. जोशाने पत्रिका लिहिली. वाण्याने साखरपाने वाटली. जनलोक म्हणून लागला, 'आमची मराठी आली', 'आमची मराठी आली.'

नव्या मनुची पहाट झाली. नव्या दमाने दमकत आली. महाराष्ट्रीने दौरा भरला. प्राकृताची अंगी ल्याली. अपभ्रंशाची कुंची घाली. कानडीचे कसे केले. तेलंगीचे गोंडे लावले. संस्कृताचे बाळसे अंगावर खेळते. संस्कृतीचे वारे मनात घोळते. दिवसामासा वादू लागली. एकेक गुण काढू लागली. लोकांचे मन ओढू लागली. पोर आता उफाड्याची दिसू लागली. सान्या महाराष्ट्राची हिनं अंगण ओसरी केली. चहूकडे हिची फेरी होऊ लागली. देशाचे दळण दळू लागली. दळता दळता गाऊ लागली; गाता गाता कांडू लागली. वैऱ्याशी भांडण भांडू लागली.'

ग्रांथिक भाषा ही संस्कृत होती. तिच्यापासून वेगळं होवून बोली भाषेत तेव्हाचे तत्त्वज्ञान लिहिण्यास चक्रधर, संत ज्ञानेश्वर यांनी कष्ट केले. आजच्या माध्यमांचेही हेच काम आहे. उलट तेच जेव्हा भाषेच्या बाबतीत गंभीर बनत नाहीत तेव्हा खरी समस्या निर्माण होते.

प्रस्थापित संस्कृत पंडितांची यथेच्छ टिंगल नांदापुरकरांनी उडवली आहे. पंडितांनी मराठीचा तिरस्कार केला; पण मराठीने उलट त्यांचा सत्कार केला. तिने पंडितांचे पाणी जोखून पाहिले. पंडितांचे याव हसून साहिले. पंडितांच्या वर्तनावरून तिने ओळखले की वठला वासा वांकता वाकत नाही, किरणाचा दौर कातता कात नाही. पंडितांचे गाणे जुने नाणे, हाटांत काही विकत नाही, कामात काही टिकत नाही. पंडितांची वाणी मोत्याचे पाणी, पण त्याने भांडे काही भरत नाही, तहान काही हरत नाही. पंडितपोरे पिकली बोरे, पण त्यांना कीड लागण्याचा संभव होता. मराठी मावली सगळ्यांची सावली. अवघ्यांच्या सुखाची तिने सोय लावली.

नोंदवले आहेत. विशेष म्हणजे हे सर्व शब्द बहुजनांच्या वापरातले आहेत. आजची माध्यमं हे समजून घेणार आहेत का?

जबाबदारी वाढली

मराठीला सोपे करण्याचे काम संतांनी केले. आज भाषा लोकांपर्यंत पोचवण्याचे मोठे काम माध्यमं करीत आहेत. जोपर्यंत लेखी स्वरूपात भाषा फारशी नव्हती तोपर्यंत तिचे दोष जास्त पसरत नसत. आता जेव्हापासून लेखी स्वरूपात भाषा उपलब्ध होते आहे, इलेक्ट्रॉनिक माध्यमांनी रेकॉर्डिंग करून ठेवायची मोठी सोय करून ठेवली आहे. आता तर उलट जबाबदारी वाढली आहे.

नवीन भाषा जी मोबाइलवर विशेष: एसएमएसची भाषा म्हणून ओळखली जाते तिचाही वापर वर्तमानपत्रांमध्ये दिसून येतो आहे. पण यातील अडचण हीच आहे की ही भाषा सार्वत्रिक आहे का? काही जणांनी वापरली म्हणून ती सगळ्यांची भाषा होत नसते. शिवाय नवीन शब्दांनाही काही एक नियम असावेच लागतात. त्यालाही व्याकरणात बसवावेच लागते. पण हे करताना कोणी दिसत नाही.

व्याकरणाचे नियम

भाषा, व्याकरण तिचे नियम आणि मग त्याविरुद्ध बंडखोरी हे सगळे कशामुळे होते? याचे साधे कारण म्हणजे अमेरिकेत जी भाषा बोलली जाते तिने इंग्लंडमधल्या इंग्रजीविरुद्ध बंडखोरी केली. जुन्या इंग्रजीची मिजास उतरवली. हे सगळं पाहिलं की आपल्यालाही वाटायला लागलं की आपणही भाषेच्या नियमांविरुद्ध बंडखोरी करू. पण खरी गोष्ट ही आहे की इंग्लंड आणि युरोपात राजशिष्टाचाराची जी भाषा होती तिच्या विरोधात बंडखोरी करून, साधी सोपी वापरायला उपयुक्त इंग्रजीकडे अमेरिकेतील जनतेचा कल निर्माण झाला. मराठीच्या बाबतीत उलट परिस्थिती आहे. शिवाजी महाराजांपर्यंत कोणीच आपली राजभाषा म्हणून मराठी वापरली नव्हती. मुळात संस्कृत, फारशी, (पान ४३ वर)

भाषा आणि अनुवाद

मराठी भाषेच्या संदर्भात बोलायचे झाले तर अव्वल इंग्रजीच्या काळात समाज प्रबोधनाचा एक उपाय म्हणून अनेकांनी संस्कृत आणि इंग्रजी भाषांतून अनेक महत्त्वाच्या ग्रंथांचा मराठीत अनुवाद केला. त्यात कालिदास, शंकराचार्य यांच्या नाटकांपासून तो अनेक शास्त्रीय ग्रंथांचाही समावेश होता. आज यांपैकी अनेक पुस्तकांकडे आपले दुर्लक्ष झाले असले तरी मराठी भाषेला आजचे स्वरूप प्राप्त होण्यात या अनुवादकांनी हातभार लावला आहे. मुद्रणकलेचा मराठीला उपयोग होता होता एकोणिसावे शतक उजाडले. त्या पूर्वी ग्रंथनिर्मिती होत असली तरी त्यातील काव्यरूप ग्रंथ फक्त मौखिक परंपरेतून जिवंत राहिले. ग्रंथलेखन अपवादभूतच राहिले. ते काहीसे बखरीतून किंवा काही कणकणाने तून. गेल्या दोन शतकांत निरनिराळ्या विषयांतील ग्रंथरचना आणि पत्रकारिता या दोन मार्गांनी आपली भाषा घडत आली आहे.

वामदेव भटकळ

वामदेव भटकळ यांनी पाप्युलर प्रकाशन संस्थेस, वाड्.मधील सामाजिक आणि व्यावसायिक मूल्ये असलेली संस्था म्हणून नावनासला आणि. या संस्थेने इंग्रजी आणि मराठी भाषांत प्रत्येकी हजाव पुस्तके प्रकाशित केली आहेत. इंग्रजी प्रकाशनातील सर्वोत्तम महत्त्वाचा भाग म्हणजे वैद्यकीय पुस्तकांचा. या क्षेत्रात भारतीय लेखकांच्या पुस्तकांना मानाचे स्थान मिळवून देण्यात पाप्युलरचा सहभाग आहे. श्री. भटकळ हे मान्य ठुंकजी वामदेव ट्रस्ट संचालित आंतरराष्ट्रीय सुविधा केंद्राचे अध्यक्ष आहेत. महाराष्ट्र फंडेशनचा मराठी प्रकाशनविषयक पहिला पुस्तकाव त्यांना १९९४ साली मिळाला. २००९ साली महाराष्ट्र शासनाने मुक्त केलेल्या पहिल्या श्री. पु. भागवत पुस्तकाव त्यांना सन्मानित करण्यात आले.

म राठी भाषेबद्दल काळजी करण्याची आपल्याला सवय जडली आहे. कोणाला इंग्रजी किंवा हिंदी या राष्ट्रीय मानल्या जाणाऱ्या भाषांच्या आक्रमणाची भीती वाटते तर काहीना भाषेत बाळबोधपलीकडे शिरणाऱ्या आणि परकीय वाटणाऱ्या शब्दांचे काटे बोटतात. नवीन पिढी दिवसेंदिवस मराठीपेक्षा इंग्रजी माध्यमाकडे वळते आहे हे एक काळजी करण्याचे कारण तर दैनंदिन व्यवहारातदेखील आपण मातृभाषेचा उपयोग करत नाही हे दुसरे.

वास्तविक गरज आहे ती काळजी करण्याची नव्हे तर काळजी घेण्याची. तीही पथ्य करण्याची नव्हे तर कवाडे उघडून मराठी भाषा, मराठी साहित्य आणि आपली विचारपद्धती पुष्ट करण्याची. एका बाजूने इंग्रजीचे महत्त्व व्यावहारिक पातळीवर वाढत असले तरी मराठी बोलणाऱ्यांचीच नव्हे तर मराठीतून व्यवहार करणाऱ्यांची संख्याही प्रचंड आहे, हे आपण विसरतो. मराठी वर्तमानपत्रांचे वाचक, मराठी चॅनलचे प्रेक्षक यांची आकडेवारी लक्षात घेतली तर मराठी भाषा अधिक समृद्ध करण्याची शक्यता आहे हे सहज लक्षात येते.

भाषेची अनेक रूपे

तसे पाहिले तर भाषेची अनेक रूपे आहेत. हावभाव, नेत्रपल्लवी, खाणाखुणा यातूनही माणसे एकमेकांशी संवाद साधू शकतात. परंतु इतर जिवांपासून माणसाने आपले वेगळेपण सिद्ध केले त्यात 'भाषा' ह्या साधनाला विशेष महत्त्व आहे. प्रत्येक भाषा बदलत असते. आजवरच्या ज्ञात इतिहासात हजारो भाषा कधी ना कधी वापरात आल्या. आपण आपल्यापुरता विचार करायचा म्हटले तर आपण संस्कृत किंवा गीर्वाण भाषा ही मूळ मानतो. ह्या भाषेलाही वेगवेगळी रूपे पाप्त झाली असणार. आपण संस्कृत नाटके वाचतो तेव्हा लक्षात येते की ब्राह्मण आणि राजघराण्यातील पुरुष वगळता इतर पात्रे ही पाकृतात बोलत. या काही गोष्टींचा ओझरता उल्लेख करण्याचे कारण भाषा त्या काळातदेखील आणि काळाच्या ओघात बदलत असते. बदलणे हा भाषेचा एक चिरंतन गुण आहे. जीवन बदलते, समाज बदलतो तशी भाषाही बदलणारच.

मानवाच्या इतिहासात मुद्रणकला त्या मानाने अलीकडे आली. त्यापूर्वी ज्ञानाची किंवा विचारांची देवघेव ही प्रामुख्याने मौखिक परंपरेने आणि अत्यल्प प्रमाणात होती. साहजिकच भाषेच्या जडणघडणीत संवाद, संभाषण, व्यावहारिक देवघेव यांनाच अधिक महत्त्व प्राप्त झाले. लोकांतील ह्या देवघेवीला लिखित भाषेत निर्बंध नसल्यामुळे त्यांना एक स्वाभाविक वळण लागले. ह्या अभिसरणातून कोणते शब्द, वाकप्रचार, म्हणी या तरतील आणि रुळतील यावर एखाद्या व्यक्तीचा किंवा संस्थेचा वचक राहत नाही. या मुक्तभाषिक व्यवहारात अशिक्षित समजली जाणारी किंवा अजाण अशी मुलेबाळे किंवा वृद्ध माणसे ही आपापल्या परीने भर घालत असतात. हे सारे लिखित साहित्यात उतरते असे नाही.

पूर्वीच्या काळी काशी-रामेश्वर यात्रेला पायी प्रवास होत असे. त्यावेळी भाषेची अडचण त्यांना भासत नसे का? विचार करता असे लक्षात येते की भाषा दर दहा कोसांवर बदलते असे म्हणतात. आपल्या परिसरातील माणसांशी बोलता बोलता त्या भूप्रदेशातील जरूरीनुसार भाषेचे स्वरूप बदलते. अशा पद्धतीने धिम्या प्रवासात दुभाषांशिवाय प्रवास जमत असावा. आज आपण

दोन टोकाच्या सर्वस्वी भिन्न भाषांत अशा प्रकारचा संवाद करू शकत नाही. भाषांत काळानुसार जसा बदल होतो तसाच प्रदेशानुसार होतो ही लक्षात घेण्यासारखी गोष्ट आहे. भाषेच्या वृद्धीत बोली भाषांचं विशेष महत्त्व का ते यामुळे लक्षात येईल. भाषा वाढते म्हणजे

मुख्यतः तिच्यातील शब्द वाढतात. स्थलकाल भेदांमुळे जे शब्द भाषेत मिसळू पाहतात त्यांचा स्वीकार होतो की नाही यावर भाषेची समृद्धी अवलंबून असते. अनेक वर्षांपूर्वी श्री.म. माटे यांनी सोप्या शब्दांत या प्रक्रियेचे वर्णन केले आहे. 'शब्द हे मनात उद्भवलेल्या कल्पनांची व गोचर पदार्थांची नावे असतात. हे शब्द जास्त होत जातात तो तो भाषेची समृद्धी होत जाते.'

जोवर भाषेची धाटणी बदलण्याची जबाबदारी प्रामुख्याने सुशिक्षित वर्गावर होती तोवर ही प्रक्रिया काहीशा काव्यात्म रूपकांचा आश्रय घेऊन नवीन शब्द कसे येत किंवा शब्दांचे संदर्भ कसे बदलत याची काही उदाहरणे माट्यांनी दिली आहेत. 'ताणणे', 'हडकणे', 'आवळणे' असे अनेक शब्द त्यांच्या व्यंगार्थासह जाणवत नाहीत. ह्या काहीशा उच्चभू पद्धतीत भाषेला 'फॉसिल पोएट्री' किंवा दैनंदिन व्यवहारात गोठलेले काव्यात्म असे समजावे लागेल.

जसजसे शिक्षण हे समाजाच्या वेगळ्या घटकांत पसरू लागले आणि निरनिराळे व्यावसायिक हे वाङ्मय व्यवहारात गुंतू लागले तसतशी त्या त्या व्यवसायातील शब्दसंपत्ती भाषेत समाविष्ट होऊ लागली. संत तुकारामांपमाणे निरनिराळ्या व्यवसायातील संतांची रचना लोक गुणगुणू लागले आणि नरहरी सोनार, सावता माळी, सेना न्हावी अशा व्यावसायिकांचे नेहमीचे शब्द साहित्यात रुळू लागले. 'भाषाभिवृद्धीची सामाजिक दृष्टी' ह्या लेखात माट्यांनी ह्या महत्त्वाच्या घटनेकडे लक्ष वेधले. त्यानंतरच्या विसाव्या शतकाच्या दशकांत, आणि स्वातंत्र्यपाप्ती नंतरच्या काळात या प्रक्रियेला फार मोठ्या प्रमाणावर चालना मिळाली.

भाषेच्या जडणघडणीसाठी दोन सामाजिक बदल

भाषेच्या जडणघडणीच्या दृष्टीने दोन महत्त्वाच्या सामाजिक बदलांकडे लक्ष वेधले पाहिजे. वागण्याची पद्धत असेल किंवा भाषेची जोडणी असेल त्यात काहीएक 'प्रमाण' आणि या प्रमाणाशी न जुळणारे ते चुकीचे असा समज होता तो सर्वच बाबतीत बदलू लागला. पूर्वी ऑक्सफर्ड इंग्रजी ही प्रमाण आणि आपल्या देशात बोलली जाणारी ही देशी इंग्रजी असा समज होता. गेल्या काही दशकांत अमेरिकन, इंडियन, ऑस्ट्रेलियन अशा कितीतरी प्रकारच्या भाषांना स्वतःचे असे महत्त्वाचे स्थान प्राप्त झाले आहे. काही प्रमाणात हेच नीती-अनीती किंवा स्त्रील-अस्त्रील याबाबतीतही लागू आहे. एके काळी इंग्रजीतदेखील काही शब्द लिहिले न जाता फुल्यांचा वापर होत असे. 'फोर लेटर वर्ड' अशी त्यांची संभावना होत असे. हे निर्बंध हळूहळू काही वेळा कोर्टात खडजांगी होऊन सैल होत गेले तेव्हा भाषा अधिक मोकळी आणि अनेक भावना नेमकेपणाने व्यक्त करायला समर्थ होत गेली. एकेकाळी गांवढळ, ग्राम्य, अस्लाध्य समजले जाणारे शब्द भाषेत सर्रास वापरले गेले. ग्रामीण, साहित्य, दलित साहित्य यांमुळे साहित्यात नवीन

अनुभवांबरोबरच नवीन शब्द स्वीकारले गेले.

महाराष्ट्रावर गेल्या काही शतकांत राजकीय आणि सांस्कृतिक आक्रमणे झाली. ही अनेक प्रकारे दुर्भाग्याची गोष्ट आहे. परंतु या आक्रमणातून जर भाषेच्या दृष्टीने श्रेयस्कर गोष्ट झाली असेल तर ती अधिक समृद्ध झाली. राष्ट्रीय पातळीवर उर्दू भाषा किंवा अलीकडच्या काळातील बम्बैया हिंदी ह्या भाषा परदेशातून आलेल्या भाषा नव्हेत. तर देशी भाषांच्या काही प्रमाणात फारसी, अरेबिक अशा भाषांशी असलेल्या संकरातून निर्माण झालेल्या त्या भाषा आहेत. मराठीत आलेले अनेक शब्द हे परकी समजल्या गेलेल्या भाषांतून स्वीकारले गेले आहेत. आपण रोज 'भारत माता की जय' पुकारतो किंवा 'बे एके बे' पाडे म्हणतो. त्यांवरील इतर भाषांचे संस्कार लक्षातसुद्धा येत नाहीत. मराठेशाहीच्या काळात प्रशासकीय कारभार बराचसा फारसी भाषेतून होत असे. हे लोण गावोगाव पोचल्याने पुढीलसारख्या वाक्यांत एखादा शब्द वगळता सर्वच शब्द परभूत आहेत हे सांगावे लागते.

'बगीच्या नजीकच्या मामलेदार कचेरीत फडणवीसाकडे पगारवसुलीसाठी अर्ज दाखल केला.' या वाक्यात 'केला' हाच काय तो बाळबोध मराठी शब्द.

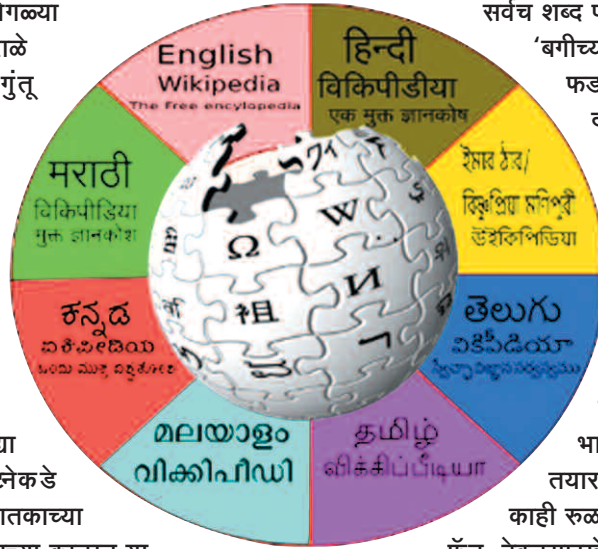
इंग्रजी शब्दांचा मराठीत शिरकाव

इंग्रजीचा प्रभाव पडल्यानंतर आणि राज्यकारभार इंग्रजीतून व्हायला लागल्यावर अनेक इंग्रजी शब्दांनी मराठीत शिरकाव केला. कोणते शब्द रुळतील आणि कोणते नाही यावर काही नियम नाही.

भाषाशुद्धीच्या नावाखाली प्रयत्नपूर्वक तयार केलेले संस्कृतशी नाते सांगणारे शब्द काही रुळले तर काही हास्यास्पद ठरले. कप, फॅन, टेबलसारखे मूळ इंग्रजी शब्द आपलेच झाले पण

त्यांचे जोडीदार सॉसर, लाइट, चेअर दूर राहिले. शासनाने जाणीवपूर्वक पयत्न करूनही देयकापेक्षा आचार्य अत्रे यांच्या 'दिनूचे बिल'मधील शब्द सोपा वाटतो. इंग्रजी भाषेतदेखील वनस्पतिशास्त्र, शरीरशास्त्र किंवा कायदा अशा विषयांत मूळ लॅटिन शब्दच टिकले. तेव्हा क्रिकेट, टेनिससारख्या खेळांत किंवा कॉम्प्युटरसारख्या नवीन ज्ञानक्षेत्रात इंग्रजी शब्दांचा भरणा साहजिकच समजावा लागेल.

भाषेच्या जडणघडणीसंबंधी ही पार्श्वभूमी अशासाठी लक्षात घेणे जरूरीचे आहे की अनुवाद या प्रक्रियेचे भाषिक संदर्भ लक्षात घेण्यास मदत होईल. भाषेचे प्रयोजन मुळी आपले विचार इतरांपर्यंत पोचवणे. ते करत असताना भाषेचाच अडथळा निर्माण झाला तर तो दूर करण्यासाठी भाषांतर किंवा अनुवाद यांची आवश्यकता भासू लागली. रूपांतर, भावानुवाद अशी निरनिराळी रूपे ह्या प्रक्रियेची आपण पाहतो. संस्कृत भगवद्गीता ही पत्येकाने समजून घेणे तर आवश्यक. परंतु काळानुसार भाषेचा अडसर. तेव्हा अनेक संतकवींनी ही अडवण दूर करण्याचा आपापल्या पद्धतीने पयत्न केला. 'ज्ञानेश्वरी' किंवा 'गीताई' ही वेगवेगळ्या पातळीवरची उदाहरणे आपल्या नित्यपरिचयाची आहेत.

स्वातंत्र्यपूर्व काळात आपला परिचय हा प्रामुख्याने इंग्रजी भाषेशी होता. इंग्रजी भाषेने युरोपीय आणि त्यांच्या साम्राज्यातील अनेक भाषांशी संपर्क ठेवून त्या भाषांतील पुस्तके इंग्रजी अनुवादांतून आपल्याला उपलब्ध करून दिली. फ्रेंच, पोर्तुगीज अशा काही भाषांशी राजकीय कारणांसाठी आपला अल्पसा परिचय होता. परंतु इतर अनेक भाषांतील श्रेष्ठ दर्जाच्या साहित्याशी आपला परिचय झाला तो इंग्रजीतूनच. ग्रीक किंवा रशियन भाषांतील उत्तमोत्तम पुस्तकांचा या मार्गाने आपला परिचय झाला नसता तर आपण अज्ञानीच राहिलो असतो.

अनुवादाचे महत्त्व

दुर्दैवाची गोष्ट अशी की परदेशीच नव्हे तर आपल्याच देशातील इतर प्रदेशांतील भाषांशीसुद्धा आपला परिचय हा बऱ्याचवेळा त्यांच्या इंग्रजी अनुवादातून होतो. अनुवादाचे महत्त्व जाणता अजाणता आपण स्वीकारतो. परंतु त्यासाठी विशेष प्रयत्न करताना दिसत नाही. गेल्या दहाएक वर्षात मराठीत अनुवादित साहित्याची लाट आली आहे. तीसुद्धा मुख्यतः इंग्रजीतून केलेल्या अनुवादांची. वास्तविक भाषा समृद्ध होण्याच्या दृष्टीने भारतातील प्रत्येक भाषेशी थेट देवघेव शक्य झाली पाहिजे. अनुवादांमुळे निरनिराळ्या प्रदेशांतील, निरनिराळ्या संस्कृतींचे संदर्भ असलेले साहित्य जवळ येताना ते भाषेत नवीन संकल्पना, विचार व्यक्त करण्यासाठी नवीन शब्दही घेऊन येते. आंतरराष्ट्रीय पातळीवर युद्ध, समाजव्यवस्था, वांशिक संकट अशा अनेक अनुभवांचा परिचय आपल्याला अनुवादातूनच होतो आणि ते अपरिचित अनुभव व्यक्त करण्यासाठी आपली भाषा वळवावी लागते. हेच इतर भारतीय भाषांच्या बाबतींतही लागू आहे. मराठी प्रदेशातील निरनिराळ्या समाजांविषयीचे मूळ लेखन त्या प्रादेशिक किंवा ग्रामीण भाषेत असेल तर ते समजून घ्यायला वाचकांना वेळ लागला. वऱ्हाडी, कोकणी, खानदेशी तावडी अशा भाषांतील लेखन काही काळ परके वाटले तरी त्यामुळे भाषेला अधिक व्यापक स्वरूप आले. बंगाली, पंजाबी, मल्याळम अशा भाषांतून जर साहित्य भेट भाषांतरांद्वारे मराठीत आले तर कितीतरी नवीन दिशांनी भाषा विस्तार पावेल. आपल्या भाषाभगिनीत साधर्म्य आहे तसेच भेदही महत्त्वाचे आहेत. काही शब्दांचे अर्थ निरनिराळ्या

भाषांत वेगळे आहेत. संशोधन, शिक्षा अशा शब्दांचे मराठीत आणि हिंदीत अर्थ वेगळे आहेत. सत्कारचा बंगाली अर्थ उत्तरक्रिया असे मामा वरेरकर नेहमी सांगायचे.

अनुवादांमुळे भाषेला व्यापक स्वरूप जसे येते तसे त्यांतील शब्दांचा सूक्ष्म विचार करावा लागतो. काही शब्दांना निरनिराळे अर्थ असतात. संदर्भानुसार अर्थ समजून घ्यावा लागतो. इंग्रजीतील 'कॅटरॅक्ट' ह्या शब्दाचा एक अर्थ डोळ्यातला मोतिबिंदू तर दुसरा धबधबा. यांत गलत होता कामा नये. उलट मराठीतील संस्कृतीला एक पर्याय 'कल्चर' तर दुसरा 'सिव्हिलायझेशन'. अशी अगणित उदाहरणे देता येतील.

अनुवादांमुळे ज्ञानाच्या क्षेत्रांत होणारे फायदे

अनुवादांमुळे ज्ञानाच्या क्षेत्रांत होणारे फायदे तर आहेतच. मराठी किंवा इतर कोणतीही प्रादेशिक भाषा जर ज्ञानभाषा व्हायला हवी

असेल तर निरनिराळ्या क्षेत्रात स्वतंत्र साहित्यनिर्मिती जशी हवी तसेच इतर भाषांतील सृजनशील साहित्य आणि ज्ञान हे शक्यतो लवकर त्या भाषेत येणे आवश्यक आहे. साहित्य अकादमी, नॅशनल बुक ट्रस्ट, महाराष्ट्र राज्य साहित्य आणि संस्कृती मंडळ यांनी गेल्या साठ वर्षांत हे कार्य हाती घेतले खरे, परंतु जे करणे आवश्यक आहे त्या मानाने अत्यल्प प्रमाणात प्रत्यक्ष काम झाले आहे. जे काम झाले आहे ते बऱ्याच वेळा भाषांतराचे भाषांतर असे पातळ झाले आहे. ह्या आजवर

झालेल्या कामाचे पुढील भाषांतरकारांना मार्गदर्शन मिळेल असा कोणताही विचार झालेला नाही. त्यासाठी आवश्यक असे संदर्भग्रंथ निर्माण होणे आवश्यक आहे.

मध्यंतरी इतर भाषांचा, विशेषतः त्या भाषांतील शब्दांचा संपर्क निषिद्ध मानून आपापल्या भाषेला संकुचित रूप देण्याचे पयत्न होत असत. आजकाल निरनिराळ्या माध्यमांचा प्रभाव, जागतिक संपर्क या क्षेत्रांतील सुविधा यांमुळे हे अडसर दूर होत आहेत. पण या कृत्रिम उपायांनी नव्हे तर स्वेच्छेने इतर भाषांतील साहित्याकडे ममत्वाने पाहून त्यातील विचार, शब्दसंपत्ती, निवेदनपद्धती ही सारी आत्मसात करणे आवश्यक आहे. स्वातंत्र्यानंतर लगेच ह्या प्रकियेला प्राधान्य दिले असते तर एव्हाना प्रत्येक दोन भाषांत सेतू बांधणारे अनेक अनुवादक निर्माण झाले असते आणि आपण अधिक समृद्ध देश पाहिला असता.

संपर्क : ९८२०८७९४०८

माध्यमांची जबाबदारी

(पान ४० वरून)

उर्दू आणि शेवटी इंग्रजी अशा राजभाषांना तोंड देत देतच आमची मराठी वाढली. **मराठ्यांचा भाला सरळ घुसतो । मराठीचा बोल सरळ असतो।।** असे त्यामुळेच म्हटले गेले आहे. खऱ्या अर्थाने व्यापक पातळीवर १९६० ला संयुक्त महाराष्ट्राची स्थापना झाल्यावर

बेळगाव वगळता सर्व मराठी प्रदेशाची कारभाराची भाषा मराठी झाली. मुळात राजभाषांच्या विरोधातील बंड म्हणजेच मराठी आणि आता परत तिच्याविरुद्ध बंड करण्याची नियम न पाळण्याची आरडाओरड करणारी भाषा कोण काढतो आहे?

माध्यमांमधील भाषेच्या वापरासंबंधी अनास्था संपली तर फार मोठी अडचण दूर होईल.

संपर्क : ९४२२८७८५७५

आपण ज्या एकविसाव्या शतकात मराठी भाषेस 'ज्ञानभाषा' बनवू पाहतो तिचे भवितव्य संगणकीय महाजालावर आजचे स्वरूप काय आहे, हे पाहणं महत्त्वाचं आहे. इंग्रजी जगाची ज्ञानभाषा झाली कारण तिचं सतत भाषा, साहित्य, ज्ञानविज्ञानात आघाडी मिळवून सर्व प्रकारचं ज्ञान, माहिती इंग्रजीत मिळेल अशी व्यवस्था व प्रयत्न केले. आपणापुढे मराठी ज्ञानभाषा करण्याचे आव्हान आहे. ते अवघड असले तरी प्रयत्न केले तर अशक्य नव्हेच नाही.

डॉ. अनुीलकुमार लवटे

महाराष्ट्राच्या सामाजिक, साहित्यिक आणि शैक्षणिक क्षेत्रात आपल्या दैक्षिण्यपूर्ण कार्याने डॉ. अनुीलकुमार लवटे यांनी ठसा उमटवला आहे. अतिशय हलाकदीच्या पवित्रिथतीत त्यांनी शिक्षण पूर्ण करून पुढील आयुष्य समाजातील उपेक्षित, दुर्बल घटकांच्या उत्थानासाठी ब्रवीं घातले. १९८० ते २००० या कालावधित त्यांनी लेखक, अध्यापक, दत्ते आणि सामाजिक कार्यकर्ते म्हणून क्वतःची क्वतंत्र औळबद महाराष्ट्रात निर्माण केली. त्यांनी शैक्षणिक कार्याच्या निमित्त अनेक देशांना भेटी दिल्या. निवाश्रितांसाठी त्यांनी केलेल्या कार्याची दबदबल राज्य शासनाने घेतली. कोल्हापूर महपालिकेने त्यांना कोल्हापूर भूषण म्हणून सन्मानित केले. हिंदी भाषेच्या संवर्धनासाठी त्यांनी केलेल्या कार्याची दबदबल घेऊन महाराष्ट्र हिंदी अकादमीने विशेष पुर्वकाव देऊन त्यांचा सन्मान केला. 'बदली जमीन वर आकाश' हे त्यांचे आत्मचरित्र राष्ट्रीय आणि आंतरराष्ट्रीय क्तरावत नावाजले गेले. हे आत्मचरित्र हिंदी, गुजराथी, ब्रेल भाषेमध्ये भाषांतरित झाले आहे. डॉ.लवटे यांना उत्कृष्ट भाषांतरकाव, उत्कृष्ट संमीक्षक आणि उत्कृष्ट साहित्य निर्मितीचे राष्ट्रीय आणि आंतरराष्ट्रीय पुर्वकाव प्राप्त झाले आहेत.

महाजालात मराठीचा गोडवा

मराठी संस्कृत भाषेतून विकसित झाली. तिला सुमारे १००० वर्षांचा इतिहास आहे. मराठी भाषेची सर्वात प्राचीन लिखित रूप आपणास जुन्या मूर्ती, शिलालेख व प्राचीन साहित्यातून आढळतात. इ.स. १११६ मध्ये श्रवणबेळगोळ येथील भगवान महावीराच्या मूर्तीच्या पायथ्यावर कोरलेली दोन वाक्ये

श्री चामुण्डराजे करविले.

श्री गंगराजे सुताले करविले.

ही मराठी भाषेची पहिली लिखित अक्षरे मानली जातात. संस्कृतीच्या इतिहासातून असे दिसते की भाषेचं पहिलं रूप तोंडी, मौखिक असतं. तिला बोली म्हणतात. ती लिहायला लागलो, सर्वत्र एकसारखी बोलू लागलो की बोलीचं रूपांतर भाषेत होतं. भाषा विकसित झाली की तिचं व्याकरण, नियम, परंपरा इत्यादीतून सार्वत्रिक रूप तयार होतं. हे सारं घडायला शेकडो वर्षे जावी लागतात. त्या संस्कृतीतील अनेक पिढ्यांच्या सततच्या प्रयत्नातून भाषा विकसित होत असते. मग पूर्वी राजे लोक धर्मास जसा आश्रय देत, तसाच ते भाषेसही द्यायचे. त्यातून मग त्या भाषेस दरबारी भाषा असं मानलं जायचं. दरबाराचे हुकूम, फर्माने, खलिते, सनदा त्या भाषेतून लिहिल्या, प्रकाशित केल्या जात असत. त्यातून 'राजभाषा' ही कल्पना उदयास आली. आज आपण पहातो की महाराष्ट्र राज्य १९६० मध्ये अस्तित्वात आले. ते केवळ मराठी भाषा व साहित्य विकासाच्या ध्यासातून. हे मराठी राज्य उदयाला यावे म्हणून छत्रपती शिवाजी महाराजांपासून प्रयत्न सुरु होते. गेल्या ५४ वर्षात शासनाने मराठीच्या भाषा आणि साहित्य विकासासाठी मराठी भाषा संचालनालय, महाराष्ट्र राज्य साहित्य आणि संस्कृती मंडळ, मराठी विश्वकोश निर्मिती मंडळ, महाराष्ट्र ज्ञान मंडळ (एम्.के.सी.एल.), विविध विद्यापीठांची स्थापना व विकास, कोशनिर्मिती, वैश्विक साहित्याची मराठी भाषांतरे असे विपुल कार्य केले असून प्रत्येक जिल्ह्यात माहिती केंद्र, ग्रंथ विक्री केंद्र व ग्रंथालये उभारली आहेत. भाषा व साहित्य विकासार्थ पुरस्कार, प्रकाशने, अनुदान इ. सर्व प्रकारचे प्रयत्न सुरु आहेत.

मराठी पोर्टल्स

आज संगणकीय महाजालावर म्हणजे इंटरनेटवर अनेक मराठी भाषा व साहित्यासंबंधी संकेतस्थळे आहेत. त्यातील काही महासंकेतस्थळे (portals) आहेत. तिथून अनेक संकेतस्थळांचा संग्रह, व्यवस्थापन, नियंत्रण होत असते. संगणकावरचं हे ठिकाण रेल्वे जंक्शनसारखं किंवा बसस्थानकासारखं असतं. जंक्शन किंवा स्टॅडवरून आपण कोणत्याही दिशेच्या कोणत्याही गावास जाऊ शकतो. तसं अशा मराठी पोर्टलवरून आपणास हव्या त्या वेबसाइटवर जाऊन माहिती घेता येते. मराठीची संकेतस्थळे अनेक आहेत. त्यांची माहिती देणारी मराठी पोर्टल्स खालीलप्रमाणे आहेत-

मराठी माती (<http://www.marathimati.com>)

२. मायबोली (<http://mayboli.com>)

३. मराठी मित्र (<http://marathimitra.com>)

४. स्पंदन

(<http://spandanmaharashtra.gov.in>)

५. मराठी वर्ल्ड (<http://www.marathiworld.com>)

६. वेबदुनिया मराठी

(<http://marathiwebdunia.com>)

७. मराठी पोर्टल

(<http://www.marathiportal.com>)

मराठी संकेतस्थळे

इंटरनेटवर मराठी भाषी माणसांच्या सर्व गरजा, शंका, जिज्ञासा पुरवणाऱ्या अनेक प्रकारच्या, अनेक विषयांची

संकेतस्थळे आहेत. तुमच्या घरी बाळाचा जन्म झालाय. मुलाचं नाव ठेवायचंय. मराठी बेबी बॉय नेम, मराठी बेबी गर्ल नेम अशा लिंक्स आहेत. त्यावर गेलो की अक्षरशः हजारो नावं मिळतात. त्यातही अक्षरावरून, राशीवरून, अद्याक्षरावरून, ज्यातिषशास्त्रावरून नावं मिळायची सोय आहे. शिवाय जुळं, तिळं झालं असलं तरी काळजी नको. त्यांचीही एक साथ नावं (उदा. अनू-मनू, शुभम-शिवम, रोहन-मोहन-सोहन) मुलींसाठी पण सोय आहे (उदा. कांता-शांता, निशा-ईशा, मीरा-नीरा-वीरा). साहित्य, भाषा, गाणी, चित्रपट, पाककला, बातम्या, कवी, साहित्यिक, संत, वास्तुशास्त्र, आयुर्वेदिक औषधे, आजार, उपचार, शिक्षण, संगोपन, इसापनीती, रंग, अंक, पक्षी, प्राणी, नाटक, आईस्क्रीम, विनोद, चुटके, म्हणी, रुखवत, आजीचा बटवा (घरगुती उपचार), पूजा, रांगोळी, शहरे, नद्या, पर्वत कशाचीही माहिती हवी तर त्यांची संकेतस्थळं उपलब्ध आहेत. टिचकी मारायचा, स्पर्श करायचा अवकाश की अल्लाउद्दीनच्या दिव्यातून राक्षस यावा अन् मागेल ते त्यानं द्यावं तशी अलिबाबाची गुहा, ज्ञानाचा खजिना, खाण, विहीर काही म्हणा समोर हजर होतं

मराठी भाषा

लेखन, टंकन, शब्दशोध, भाषांतर, संपादन, लिप्यंतरण (एका लिपीतून दुसऱ्या लिपीत रूपांतर), अक्षरांतर (अक्षरवळण बदल), बोललेले लिहिणे किंवा लिहिलेले उच्चारणे, शुद्धलेखन/दुरुस्ती, विविध मुद्राक्षरे, शब्दकोश असे अनेक भाषिक व्यवहार करत आपण भाषा वापरत असतो. त्यातून तिचा विकास होतो. भाषेच्या दैनंदिन वापरविषयक गरजातून इंटरनेटवर स्थिर वा अस्थिर (ऑफलाइन/ऑनलाइन) भाषिक संसाधने उपलब्ध आहेत. आपल्याला मराठी मुळाक्षरे लिहायला, वाचायला शिकायचे तर ते आपण इंटरनेटच्या माध्यमातून संगणकाद्वारे (कॉम्प्युटर) शिकू शकतो. यू ट्यूब या संकेतस्थळावर दृक-श्राव्य ध्वनिफिती (व्हिडिओ टेप्स) उपलब्ध आहेत. आपल्याला मराठी टंकलेखन (टायपिंग) शिकायचे आहे. त्यासाठी टायपिंग क्लासला जायची गरज नाही. आपल्या संगणकावर इंटरनेटवरील सॉफ्टवेअर वापरून (डाऊनलोड करून) टायपिंग करता येतं, तपासता येतं, अक्षरांची गती मोजता येतं, धडे गिरवता येतात, परीक्षा देता येते इतकेच काय प्रमाणपत्र (सर्टिफिकेट, डिग्री) ही लगेच मिळते.

एखादा इंग्रजी शब्द अडला. मराठी शब्दार्थ हवाय. इंटरनेटवर ऑनलाइन इंग्रजी, हिंदी, बंगाली अनेक भाषात शब्द, भाषांतरांची संसाधने, भाषांतरांची संसाधने (सॉफ्टवेअर्स) उपलब्ध आहेत. मराठी अनेक वळणांची मुद्राक्षरे, इंटरनेटवर उपलब्ध आहेत. त्यामुळे

आपण हव्या त्या वळणाने (सरळ, तिरके, जाड, छोटे, मोठे) लिहू शकतो. अशा अनेक सोयी -सुविधा पुरवणारे संसाधने खालील संकेतस्थळावर उपलब्ध आहेत.

१. मराठी टंकलेखन- (टायपिंग)

www.quilipad.in, www.google.com

मराठी मुद्राक्षरे (फॉन्ट्स)- Marathi.indiatyping.com (शिवाजी, युनिकोड, कृतिदेव, किरण, लेखणी, रिचा इ.)

२. मराठी शब्दकोश

www.shabdakosh.com, www.alphadictionary.com

मराठी लिप्यंतरण (स्क्रिप्ट कन्वर्टर)

Translate.google.co.in, www.changathi.com

३. मराठी भाषांतर www.onehourtranslation.com

(हिंदी, इंग्रजी, संस्कृत, गुजराती, तेलुगू, फ्रेंच, जर्मन)

४. मराठी ई-मेल- ई-पत्र. कॉम (www.E-patra.com)

५. मराठी भाषा शिकणे www.marathimitra.com,

www.mylanguages.org

मराठी साहित्य

याशिवाय मराठी भाषा, साहित्य, संस्कृतीसंबंधी विपुल माहिती इंटरनेटवर उपलब्ध आहे. मराठीतील संत तुकाराम, रामदास, साहित्यिक वि.स. खांडेकर, ग. दि. माडगूळकर, पु.ल.देशपांडे प्रभृतींच्या जीवन व साहित्याची संपूर्ण माहिती देणारी प्रत्येकाची स्वतंत्र संकेतस्थळ आहेत. 'यू ट्यूब'वर वि.स. खांडेकर संग्रहालय घरी बसून आणि विदेशातूनही प्रत्यक्ष पाहता येते. इंटरनेटवर मराठीतील प्रख्यात ग्रंथ, दिवाळी अंक, चरित्रे वाचता येतात. इतकेच काय मराठी कविता, गाणी ऐकताही येतात. इंटरनेटवर बोलकी पुस्तके (टॉकिंग बुक्स) उपलब्ध आहेत.

www.marathipustak.org, www.bookganga.com,

www.netbhet, m4marathi.in अशा संकेतस्थळांना भेटी

दिल्या की सारं ग्रंथभांडार उभं राहातं. पुस्तकं खरेदी करायला

आता दुकानात जायची गरज नाही. इंटरनेटवरून तुम्ही घरबसल्या

पुस्तकेच काय कपडे, फर्निचर, मोटर, घर, मोबाइल, संगणक

काहीही खरेदी करू शकता. घरातील जुन्या वस्तू विकूपण शकता.

साहित्यिकांशी संवाद करू शकता. त्यांना पत्र, संदेश पाठवू शकता.

इंटरनेटवर तुम्ही तुमचे विचार, लेख, कविता, चुटके, विनोद लिहून

क्षणात जगभर प्रकाशित करू शकता. त्यासाठी इंटरनेटवर

'अंतराळ', 'नेटभेट', 'माझी सहेली' सारखी ऑनलाइन

मासिकेही उपलब्ध आहेत. इंटरनेटवरून मराठी ई-

साहित्य संमेलनेही पार पडतात व पार पडलेली

इंटरनेटवर पाहता येतात.

(पान ४९ वर)

समृद्ध संकेतस्थळे

मराठी माती (www.marathimati.com) - संस्कृती

मायबोली (www.maayboli.com) - साहित्य

मराठीजगत (www.marathijagat.net) - इतिहास

उपक्रम (mr.upkram.org) - लेखन प्रकाशन

आम्ही मराठी (www.amhimarathi.com) - संकीर्ण

मराठी मुव्ही वर्ल्ड (www.marathimovieworld.com) - चित्रपट

ई पेपर गॅलरी (www.epapergallery.com) - वृत्तपत्रे

फ्रेंड्स लायब्ररी (www.friendslibrary.com) मासिके

विकिपिडिया (en.wikipedia.org) साहित्यिक

विकिपिडिया (en.wikipedia.org) भाषा

‘मराठी व्युत्पत्तिकोशा’संबंधाने विचार करून मराठी भाषा संस्कृत भाषेपासून आली की प्राकृत भाषेतून आली इत्यादी मतमतांतरे बाजूला ठेवून पाहिले, तरी मराठीतील उपलब्ध आद्य वाङ्-मवातील मराठीपासून आजच्या प्रचलित (व्यापक मराठी भाषेच्या) स्वरूपापर्यंत येताना तिच्यात अनेक भाषांमधील शब्दांची आयात झाली. मध्ययुगीन इतिहासकाळातील परकीय आक्रमणे, परकीय-परधर्मीय- परभाषिक आक्रमकांच्या दीर्घकाळ राहिलेल्या सत्ता, व्यापार, वाढलेले दळणवळण वगैरे विविध कारणांनी मराठी भाषेत अरबी, फार्सी, कन्नड, तेलुगू, गुजराती भाषांमधील अनेक शब्द रूढ झाले. त्यामुळे मराठीतील शब्दांच्या व्युत्पत्ती देण्यासाठी संस्कृत भाषेतील निरुक्ताप्रमाणे एका भाषेपुरता मर्यादित संदर्भाने शब्दाचा इतिहास वा त्याचे निर्वचन सांगून भागत नाही, तर विशिष्ट शब्द देशी आहे की दुसऱ्या कोणत्या भाषेतून आलेला आहे, ती भाषा भारतीय आहे की परकीय आहे, भारतीय असेल तर दक्षिणात्य इ. भाषाकुळांपैकी कोणत्या कुळाची आहे, भाषा कोणतीही असली, तरी तो शब्द मराठीत का-कसा-कोणत्या अर्थासह आला आहे इ. विविध संदर्भानी विचार करावा लागतो. शब्दाचा केवळ सध्याचा व मूळ रहिवासाचा पत्ता नोंदवण्यापुरता विचार मराठीत पुरेसा ठरत नाही. मराठीत वरीलप्रमाणे अधिकाधिक विचार करून जास्तीत जास्त शब्दांच्या व्युत्पत्ती देणाऱ्या कोशांची निर्मिती करण्यात आली.

भाषेमध्ये इतिहासाच्या दृष्टीने जे फरक होतात व ज्यांना कालिक फरक असे म्हणण्यात येते, ते समाजातील भिन्न-भिन्न काळांतील भाषा बोलणाऱ्या शब्दांच्या उच्चारंतील व समाजामध्ये वापरात असलेल्या शब्दांच्या होणाऱ्या अर्थोचित बदलांचे परिणाम होत. हे भाषेचे कालिक स्वरूप व्युत्पत्तिकोशात स्पष्ट केले जाते. भाषेच्या मोडणी किंवा घाटणीसंबंधी संशोधन करून त्याचे स्वरूप उकलून दाखवले जाते. भाषेच्या शैलीसंबंधीही संशोधन व्युत्पत्तिकोशाला करावे लागते.

राज्य साहित्य आणि संस्कृती मंडळामार्फत तयार करण्यात येत असलेल्या ‘मराठी व्युत्पत्तिकोशा’ची मांडणी करताना अर्थातच शक्य तितक्या अधिकाधिक शब्दांच्या व्युत्पत्ती देणे, शब्दामागील उल्लेखनीय व कठीण संदर्भचे विवेचन, शब्दाच्या व्युत्पत्तीपासून त्याच्या अर्थापर्यंतच्या प्रवासाचे आवश्यक तेथे स्पष्टीकरण, शब्दामागील संस्कृती इ. गोष्टींचा प्रामुख्याने विचार करण्यात आला आहे.

सुप्रिया महाजन

व्युत्पत्तिकोश... शब्दामागील संस्कृती

‘मनुष्याच्या मनोवृत्तीस किंवा अंतःकरणास क्षोभ होऊन जे तरंग उठतात, ते ज्या स्माने प्रकट होतात, ते स्म भाषा होय,’ अशी ‘भाषा’ या शब्दाची व्याख्या विष्णुशास्त्री चिपळूणकरांनी निबंधमालेमध्ये केली आहे.

भाषा व्यक्तीला दुसऱ्याशी आपले मन मोकळे करण्यासाठी माध्यम बनून विविधांगी ललित-लेखनातून जशी आनंद देते; तशी ती व्यक्तित्वा सामाजिक, सांस्कृतिक जीवनाचा इतिहास ‘स्व’रूपाने जपतही असते. हे दुसरे रूप सर्वपरिचित नसते. परंतु भाषेचा तो असा एक रंजक भाग आहे की ज्यातून ‘शब्दाची ओळख’ होते. व्यक्तीची ओळख जशी तिचे नाव, लिंग, मूळ गाव, घराणे, विवक्षित ठिकाणी ती व्यक्त का व कशी आली, तेथे ती काय करते अशा गोष्टी कळल्यावरच पूर्णपणे होते; तशीच शब्दाची ओळखही त्याचे व्याकरण (म्हणजे तो शब्द नाम, सर्वनाम इ. पैकी काय आहे वगैरे माहिती), तो एखाद्या बोलीतून आला आहे की, वेगळ्याच भाषेतून आला आहे अशा माहितीतून होते.

कोणताही शब्द आपल्यासोबत संस्कृती, इतिहास, भूगोल इ. विषयक संदर्भ घेऊनच उभा असतो. उदाहरणार्थ, विवाहसमारंभात एक झालीचा विधीही असतो. यामध्ये वेळूच्या वाटेळ्या, पसरट टोपलीत कणकीचे दिवे, फळे, पुरणपोळी वगैरे वस्तू घालून वराच्या आईला देतात. यातील ‘झाल’ हा शब्द वस्तुवाचक आहे. झाल म्हणजे पसरट शिपतर. हा शब्द मराठीत कानडी जल्ली (= वेळूची टोपली) या शब्दावरून आला. किंवा मराठीत ‘शाहीर’ हा शब्द अरबी शाहर या शब्दापासून आला आहे. दैनंदिन व्यवहारात असे कितीतरी शब्द आहेत, जे कन्नड आणि इतर भाषांतून मराठीत रूढ झाले आहेत, ‘मराठी जीवनात’ आले आहेत. भौगोलिकतेचा संदर्भ शब्दामागे असतो हे अगदी सोपेपणाने सांगायचे झाले, तर ‘शिगाड’ या शब्दाचे उदाहरण घेता येईल. शिगाड (उपासाला चालणाऱ्या पदार्थांपैकी, कंदांपैकी एक कंद.) ही वनस्पती गोड्या पाण्याच्या तळ्यातच होते. स्वाभाविकपणे अशी तळी ज्या प्रदेशांमध्ये आहेत, तेथील भाषेत या शब्दाचे मूळ सापडते.

शब्दांच्या घटनेतील या संदर्भाचा विविध शास्त्रांना उपयोग होत असतो. त्यामुळे केवळ भाषेच्या नव्हे, तर इतरही शास्त्रविषयांच्या दृष्टीने शब्दाची मागे उल्लेख केल्याप्रमाणे ओळख होणे गरजेचे ठरते.

निरुक्ती किंवा व्युत्पत्ती

निरुक्ती किंवा व्युत्पत्ती हे अशाच रीतीने शब्दांची ओळख करून देणारे शास्त्र आहे.

ज्ञानेश्वरीचे एक कोशकार शिवाजीराव भावे यांच्या मतानुसार दोहोंतील फरक असा की, निरुक्ती शब्दाच्या मागचा विचार, संस्कृती सांगते आणि व्युत्पत्ती

शब्दाची तांत्रिक ओळख करून देते. एका प्रसिद्ध उदाहरणाच्या आधारे सांगायचे झाले, तर 'राम' या शब्दाचा 'योगी लोक ज्याच्या ठिकाणी रमतात, तो राम' असा विचार निरुक्तिशास्त्र करते, व्युत्पत्तिशास्त्र मात्र (मराठी भाषेपुरते बोलत असताना) 'राम' हे विशेषनाम आहे. ते संस्कृत भाषेतील आहे व 'रम' (= गुंग, मग्न, एकरूप होणे) या (संस्कृत) धातूपासून तयार झाले' असा 'राम' शब्दाचा परिचय अभ्यासकला करून देईल, मराठीत तो शब्द येईपर्यंतची त्याची रूपे दाखवील. तात्पर्य, शब्दघटनेशी संबंधित असणारी ही दोन्ही शास्त्रे कोणत्याही भाषेच्या बाबतीत महत्त्वाची आहेत.

शब्दांच्या व्युत्पत्ती देणारा कोश
मराठीत वरीलप्रमाणे अधिकाधिक विचार करून जास्तीत जास्त शब्दांच्या व्युत्पत्ती देणारा पहिला कोश कृ. पां. कुलकर्णी यांचा आहे. व्युत्पत्ती कोशासंबंधी त्यांचे मत पुढीलप्रमाणे आहे : 'भाषा ही समाजप्रतीक असल्यामुळे व प्रत्येक समाज भिन्न-भिन्न असल्यामुळे त्या-त्या समाजाची राहणी व त्याची विचारसरणी तिच्यात प्रतिबिंबित झाल्यास नवल नाही. त्यामुळे प्रत्येक भाषेचे स्वरूप-भेद, अर्थभेद, शब्दमांडणी वगैरे गोष्टी ह्याही भिन्न-भिन्न होतात.... भाषेमध्ये इतिहासाच्या दृष्टीने जे फरक होतात व ज्यांना कालिक फरक असे म्हणण्यात येते, ते समाजातील भिन्न-भिन्न काळांतील भाषा बोलणाऱ्या शब्दांच्या उच्चारंतील व समाजामध्ये वापरात असलेल्या शब्दांच्या होणाऱ्या अर्थोचित बदलांचे परिणाम होत. हे भाषेचे कालिक स्वरूप स्पष्ट करणे हे व्युत्पत्तिकोशाचे आद्य कर्तव्य होय.... भाषेच्या मोडणी किंवा धाटणीसंबंधी संशोधन करून त्याचे स्वरूप उकलून दाखवणे हा व्युत्पत्तिकोशाचा आणखी एक महत्त्वाचा फायदा आहे. भाषेच्या शैलीसंबंधीही संशोधन ऐतिहासिक व्युत्पत्तिकोशाला करावे लागते.' कृ. पां. कुलकर्णी यांनी हे सर्व साधण्याचा मोठा प्रयत्न त्यांच्या व्युत्पत्तिकोशात केला आहे. या कोशाच्या तिसऱ्या आवृत्तीत श्रीपाद जोशी यांची पुरवणीही समाविष्ट आहे. या पुरवणीत एकूण सुमारे

२५०० शब्द असून त्यातील सुमारे १००० शब्द नव्याने घातलेले आहेत. 'कंस' (= Bmrabket) हा शब्द अरबी-कौस (=धनुष्य) यावरून मराठीत आला, 'शिके' हा शब्द 'संस्कृत-शिक्यम्' या शब्दावरून आला, म्हर्शीची दलाली करणारा 'हेड्या' हा शब्द कन्नड वाटला, तरी तो संस्कृत 'हेडाबुक्कः' (= घोड्यांचा दलाल) या शब्दावरून आला आहे अशा नवीन शब्दांच्या व्युत्पत्ती या पुरवणीतून समजतात.

अर्थापर्यंतचा प्रवास

१. 'वळकोट' (वेळकोट/ एळकोट) हा खंडेबाच्या जवजयकाराच्या वेळी उच्चारला जाणारा शब्द महाराष्ट्रात सुप्रसिद्ध आहे. तमिळ 'एळु' (=उचलणे) + तमिळ 'कोट्टे, किंवा 'कोडम्' (= मंदिर) या दोन शब्दांपासून 'वळकोट' म्हणजे 'मंदिर उचला!' या अर्थाचा शब्द तयार होऊन मराठीत रूढ झाला. 'वळकोट ! वळकोट !' असा जयजयकार करताना सर्वजण काठी वर उचलतात. हे मंदिर काठीत असते म्हणून 'काठी नाचवा!' असा अर्थ होतो.

२. 'डोके' हा शब्द कृ. पां. कुलकर्णी यांनी 'कन्नड ड्यूगे' (= कवची) या शब्दावरून व्युत्पादिला आहे, परंतु 'तमिळ तोडकै' (= मोराचा तुरा) या शब्दापासूनही डोके शब्द आला असण्याची शक्यता आहे.

३. 'भलरी' हा शब्दही मराठीत सर्वज्ञात आहे. तमिळ 'पलर्' (=अनेक लोक), 'पलरि-चोल्' (= अनेकांचा बोल) या शब्दांपासून प्रस्तुत भलरी शब्दाची व्युत्पत्ती लागते. जांघळा वगैरे पीक काढणारे गडी भलरी घालतात. एकेकदा मनुष्य ती घालत नाही. असाच 'हल्लरी' हा शब्द आहे. तो तमिळ 'अलर्' म्हणजे 'ओरडणे, हंबरणे' या शब्दापासून निर्माण झाला असावा.

४. 'मालण' (= सुंदर स्त्री.) हा शब्द मराठी गीतांमध्ये अनेकदा येतो. संस्कृत 'मालिनी' अशी त्याची व्युत्पत्ती देता येते. परंतु तमिळ 'मा' (= सावळा, मेघ, विष्णू) असा शब्द आहे. संस्कृत वाङ्मयात 'श्यामा' (= सावळी) हा शब्द, मराठीत 'सावळी' हा शब्द 'सुंदरी, सुंदर तरुणी', या अर्थी वापरला जातो. त्याच अर्थाचा 'मालण' हा शब्द तमिळ 'मा' या शब्दापासून वेणे शक्य आहे.

अशा विविध शब्दांचा शोध घेऊन मराठी व्युत्पत्तिकोशामध्ये त्यांची नोंद करण्यात आली आहे.

या कोशासोबतच इतरही अनेक संदर्भग्रंथांमध्ये, कोशांमध्ये (उदा. वि. का. राजवाडे यांचा 'मराठी धातुकोश') व्युत्पत्तीसंदर्भाने विचार केलेला आढळतो. अशा सर्व ग्रंथांचा, कोशांचा, बोर्लीचा विचार करून, मराठी भाषेतील अधिकाधिक शब्दांच्या व्युत्पत्ती स्पष्ट करणारा कोश तयार करण्याच्या उद्देशाने महाराष्ट्र राज्य साहित्य आणि संस्कृती मंडळ, मुंबई यांनी 'मराठी व्युत्पत्तिकोश' या प्रकल्पाची जबाबदारी प्राचार्य रामदास डांगे (परभणी) यांच्याकडे सोपवली आहे.

मराठीत काही शब्द असे आहेत, की जे एखाद्या शास्त्रातील आहेत व ते भाषिक प्रयोगात मोठ्या अर्थाची निष्पत्ती करतात. अशा शब्दांचा आढावा घेण्याचाही प्रयत्न या कोशामध्ये केला आहे. उदाहरणार्थ, 'तो पाताळयंत्री आहे' असा प्रयोग अनेकदा आपण केलेला, वाचलेला आहे. असेच संदर्भासाठी वाचन करीत असताना 'पाताळयंत्री' शब्दामागील संभाव्य संबंध सापडला. 'पाताळयंत्र' हे खरे तर आयुर्वेदीय औषधी बनवण्याचे एक यंत्र, एक रचना आहे :
- जमिनीत ठरावीक मापाची खाच खणून तीत एक भांडे ठेवतात. एका गाड्यात औषध घालून व त्याच्या तोंडावर भोके पाडलेले खापर ठेवून ते गाड्ये खापरासकट खाचेतल्या भांड्यावर पालथे ठेवतात. चुना व कणिक यांचा एकत्रित लेप तोंडापाशी लावून मग खाच मातीने बुजवतात. मडके झाकले गेल्यावर मग त्यावर अग्नी पेटवतात. एवढे केल्यावर वरच्या मडक्यातल्या औषधीचे तेल निघून

खापराच्या छिद्रांमधून खालच्या गाळ्यात पडते.' वरून पाहिले तर फक्त विस्तव पेटवलेला दिसतो, पण त्याच्या खाली वेगळेच कार्य घडत असते. पाताळयंत्री मनुष्य अशाच पद्धतीने खाली मान घालून, साळसूदपणाचा आव आणून कटकारस्थाने करतो. या सादृश्यावरून भाषेत प्रस्तुत शब्द आला असावा. 'खाली मुंजी, पातळ धुंजी' या म्हणीमागेही हाच संदर्भ असण्याची शक्यता आहे. या पाताळयंत्राची माहिती काही कारणाने 'आर्यभिषक अर्थात् हिंदुस्थानचा वैद्यराज' या के. आयुर्वेदमहोपाध्याय शंकर दाजीशास्त्री पदे' यांच्या ग्रंथातून मिळाली. अशी अनपेक्षितपणे एखाद्या शब्दाची पार्श्वभूमी कळते, तेव्हा व्युत्पत्तिदीपिकाकारांनी (पुढे संदर्भ आला आहे) इतिहास, भूगोल, विविध शास्त्रे इ. प्रभावांनी काही शब्दप्रयोग भाषेत रूढ होतात अशी नोंद केली आहे, ते पटते.

'व्युत्पत्ति' हा शब्द वि + उत् + पत् (= गत्यर्थक) असा बनला आहे. उलगाड करणे, मूळ किंवा उगम शोधणे हा या शब्दाचा अर्थ आहे. इंग्रजीत शॉंश्रेसू असा व्युत्पत्तिवाचक शब्द आहे. यात शीं हा

म्हणूनच (शिवाजीराव भावे यांच्या मते भिन्न असणाऱ्या) निरुक्ती व व्युत्पत्ती या दोहोंचाही विचार या कोशात आढळून येईल.

या कोशाच्या रचनेसाठी ज्या संदर्भकोशांचा - ग्रंथांचा उपयोग केला त्यांचा थोडक्यात आढावा घेणे येथे संयुक्तिक ठरावे. त्यांपैकी :- वि. का. राजवाडे यांचे 'मराठी धातुकोश' व 'मराठी नामादिशब्द व्युत्पत्तिकोश' हे दोन कोश महत्त्वपूर्ण आहेत. अनेक विषयांचा दांडगा अभ्यास असणाऱ्या राजवाडे यांनी अनेक नवीन शब्दांचे मूळ काय असेल ते शोधताना इतिहास, भूगोल, परंपरा, हवामान वगैरे संदर्भ देऊन व्युत्पत्ती व त्यामागची कारणमीमांसा दिली आहे. उदा. 'अशीच' हा शब्द. 'संस्कृत अशिक्षी' या शब्दापासून राजवाडेनी त्याची व्युत्पत्ती सांगितली असून पुढील अर्थाचे विवेचन केले आहे. अशिक्षी म्हणजे जिला मूलबाळ नाही अशी स्त्री. मूल न होणे हा पूर्वापार स्त्रीचा दोषच गणला जातो. त्या विचाराच्या आधारे अशिक्षी हा मूळ शब्द राजवाडे मानतात. त्याप्रमाणेच राजवाडे यांनी एकाच शब्दाच्या विविध छटा लक्षात घेऊन त्याच्या भिन्न व्युत्पत्ती

शोधण्याचा प्रयत्नही केला आहे. उदा. ठेवणे या क्रियापदाचे आठ अर्थ वा भाषेतील भिन्न अर्थांचे प्रयोग लक्षात घेऊन त्याच्या व्युत्पत्ती भिन्न संस्कृत धातूपासून सांगितल्या आहेत. काही वेळा मराठीत फार्शीतून आलेला शब्द फार्शीत मात्र संस्कृतमधून गेला आहे, असेही या कोशातून कळते. उदा. अर्ज किंवा अर्जी (= याचना, विनंतिपत्र.) हा शब्द मराठीत फार्सी अर्जीदन् या क्रियापदापासून आला असला, तरी फार्सी अर्जीदन् क्रियापद हे संस्कृत अर्द् या धातूपासून निघाले आहे, असे राजवाडे सांगतात.

राजवाडे यांच्या अशा बहुआयामी व्यासंगामुळे त्यांनी केलेला

व्युत्पत्तिविचार नवीन व्युत्पत्तिकोशात अधिकाधिक समाविष्ट करण्याचा प्रयत्न केला आहे.

'व्युत्पत्तिदीपिका' व व्युत्पत्तिप्रदीप'

याप्रमाणेच 'व्युत्पत्तिदीपिका' व व्युत्पत्तिप्रदीप' हे दोन महत्त्वाचे संदर्भग्रंथ उरतात. पैकी यशवंत गणेश फफे कृत व्युत्पत्तिदीपिकेत मराठीत शब्दांची निर्मिती व उपयोग यांचा विचार सोपा करून सांगितला आहे. त्यातून मराठी भाषेची शब्दांना जन्म देण्याची प्रवृत्ती कशी आहे ते कळून व्युत्पत्तीला उपकारक अशी विचारांची आणि माहितीची पार्श्वभूमी तयार होते. कृदन्त, तद्धित, साधित इ. शब्दप्रकार, वर्णलोप, वर्णभेद, अपभ्रंश वगैरेंचाही विचार या ग्रंथात आहे. त्यासोबतच मराठीवर परकीय भाषांचा परिणाम, मराठीतील शब्दांच्या इतिहास-धर्म-समजुती इ. संदर्भाने व्युत्पत्ती या संबंधानेही टिपणे आहेत. उदा. माधुकरी. मधुकर म्हणजे भ्रमर. त्याच्याप्रमाणे अनेक ठिकाणचे अन्न जमवणारा तो माधुकरी. यामुळे शब्दाचा पूर्ण अर्थ समजतो.

गो. शं. बापटशास्त्री यांचे 'व्युत्पत्तिप्रदीप' हे पुस्तकही त्यातील

व्युत्पत्तिकोशाची उपयुक्तता

महाराष्ट्र राज्य साहित्य आणि संस्कृती मंडळ, यांच्यामार्फत तयार करण्यात येत असलेला व्युत्पत्तिकोश अभ्यासकांना, विद्यार्थ्यांना उपयुक्त आहे, कारण या कोशात -

■ केवळ ग्रांथिक मराठी भाषेचा विचार न करता मराठीच्या बोलींतीलही शक्य तितक्या शब्दांच्या व्युत्पत्ती देण्याचा प्रयत्न केला आहे.

■ मराठी भाषा ही राजवाडेनी म्हटल्याप्रमाणे वैदिक व संस्कृत भाषांच्या बरोबर पूर्ववैदिक भाषेपासून निघालेल्या अपभ्रंशाचाही अपभ्रंश असणाऱ्या महाराष्ट्री वा प्राकृत भाषेपासून आली असल्याने मराठी शब्दांचे मूळ मुख्यत्वे प्राकृत, देशी भाषांमध्ये गुंडळण्याचा प्रयत्न केला आहे.

■ एखादा शब्द अमक्या भाषेतील अमक्या शब्दापासून आला असावा, असे दिसत असताना त्या इतर भाषांतील शब्दांचे अर्थ लगेचच कंसात दिले आहेत.

■ ग्रामीण भाषा, बोली वांतील शब्दांच्या व्युत्पत्ती नोंदविताना बोलींची नावे उल्लेखिली आहेत.

■ शब्दांचा व्युत्पत्तीशी संबंध स्पष्ट करण्यासाठी, शब्दाचा अर्थ स्पष्ट करण्यासाठी अशा कारणांनी सविस्तर स्पष्टीकरणे दिली आहेत.

ग्रीक शब्द मूळ आहे. त्याचा अर्थ आहे- 'खरा.' शब्दाच्या मुळाचा शोध घेण्यामागे त्याच्या खऱ्या अर्थाचा उलगाड करणे हाच उद्देश उघडपणे आहे. परंतु शब्दाचा खरा अर्थ माहीत नसणारेही लोक शब्दांचे प्रयोग त्याच अर्थाने करतानाही दिसतात. तसेच व्युत्पत्ती शब्दाचा आत्ताचा अर्थ सांगू शकत नाही. त्यामुळे व्युत्पत्ती सांगणे म्हणजे नेमके काय सांगणे? तर शब्दांचा इतिहास सांगणे. शब्दाची माहीत होणारी पूर्वीची रूपे, संबंधित भाषाकुळामधील इतर भाषांतील संबंधित शब्द इत्यादी सांगणे. उदाहरणार्थ, हात या शब्दाच्या व्युत्पत्तीच्या दृष्टीने प्राकृत हत्थ, संस्कृत हस्त, अवेस्ता, प्राचीन पर्शियन वरीर असे देता येते.

व्युत्पत्तिकोशाचा उपयोग

हे जरी खरे असले, तरी व्युत्पत्तिकोशाचा उपयोग करणाऱ्या अभ्यासकाला नोंदशब्दाची इतिहासातील रूपे कळावीत, त्यासोबत शक्य तेवढ्या शब्दांविषयी तो ज्या धातूपासून बनला असण्याची शक्यता आहे त्या धातूचा अर्थ - रूप इ. माहितीही कळावी हा दृष्टिकोन प्रस्तुत व्युत्पत्तिकोशाची रचना करताना ठेवला आहे.

कृदन्त, तद्धित इ. विचार, तद्भव- तत्सम शब्द, प्रसिद्ध संस्कृत धातूंचा कोश, मराठीत आलेल्या इतर भाषांतील शब्दांची सूची वगैरे संदर्भातील स्पष्टीकरणांमुळे अतिशय महत्त्वाचे आहे. इतर भाषांमधील शब्द मराठीत येताना असणारी कारणे, शब्दांतील बदल वगैरेबद्दलही बापटशास्त्रींनी बरीच माहिती दिली आहे. उदा. अरबी 'इस्म' (= नाव) हा मराठीत 'इसम' या रूपाने व मनुष्य या अर्थाने रूढ आहे. अरबी 'असामी' (= अनेक लोक) हा शब्द 'प्रतिष्ठित मनुष्य' या अर्थाने मराठीत रूढ आहे. पण मुळात अरबी भाषेत 'असामी' हे 'इस्म' शब्दाचे अनेकवचन असूनही मराठीत मात्र एकवचनीच वापरतात. तसेच मराठीत 'ती असामी' असा स्त्रीलिंगी प्रयोग होत असूनही तो शब्द केवळ पुरुषांच्या संदर्भात योजतात. व्युत्पत्तिविचारांमुळे या गोष्टी समजतात. अशाच तऱ्हेने समानच दिसणाऱ्या परंतु व्युत्पत्तिदृष्ट्या अगदीच भिन्न असणाऱ्या शब्दांचा विचार करण्याची सूचना त्यांनी केली आहे.

अशा उपयुक्ततेमुळे या दोन्ही संदर्भग्रंथांचा आधार व्युत्पत्तिकोशात वेळोवेळी घेतला आहे.

Bibliothèque de l'Ecole des Hautes Etudes (Sciences Hist. et. phil.) ह्या मालेतील La Formation de la Langue Marathe या झुल ब्लोक यांच्या फ्रेंच पुस्तकाचा वा. गो. परांजपे यांनी 'मराठी भाषेचा विकास' या नावाने केलेल्या भाषांतराचा उपयोगही केला आहे. या पुस्तकात आलेल्या शब्दांची व्युत्पत्तिसूची शेवटी जोडली असल्याने या पुस्तकाचा उपयोग करणे सोपे गेले. तसेच संस्कृत व संस्कृतोद्भव भाषा या विषयावर डॉ. रा. गो. भांडारकर यांनी दिलेल्या व्याख्यानांचा संग्रह असलेल्या Wilson Philological Lectures या ग्रंथाचा देखील आधार

व्युत्पत्तिकोशासाठी घेतला आहे.

शं. गो. तुळपुळे यांच्या प्राचीन मराठी शब्दकोशाचा यादवकालीन मराठी शब्दांच्या व्युत्पत्तीच्या दृष्टीने फार उपयोग झाला. याशिवाय म. अ. मेहेंदळे, अशोक केळकर, श्रीपाद जोशी, कृ. पां. कुलकर्णी, य. रा. दाते, विश्वनाथ खैरे, रा. चिं. ठेरे वगैरे विद्वानांच्या व्युत्पत्तिविषयक लेखनाचाही या कोशाची रचना करताना 'मार्गदर्शक' म्हणून उपयोग झाला. य. रा. दाते-चिं. ग. कर्वे यांचा महाराष्ट्र शब्दकोश, द. ह. अग्निहोत्री यांचा अभिनव मराठी-मराठी शब्दकोश, झाडी-वैदर्भी-अहिराणी वगैरे बोलींचे कोश, ज. वि. ओक यांचा गीर्वाणलघुकोश, वा. शि. आपटे यांचा संस्कृत-इंग्रजी शब्दकोश, शिवाजीराव भावे यांचा ज्ञानेश्वरीशब्दकोश, हेमचंद्राची देशीनाममाला, पुंडलीक कातगडे यांचा कन्नड-मराठी शब्दकोश, श्रीपाद जोशी - एन. एस. गोरेकर यांचा उर्दू-मराठी शब्दकोश, मा. त्रिं. पटवर्धन यांचा फार्सी-मराठी शब्दकोश वगैरे विविध कोशांचाही उपयोग प्रस्तुत व्युत्पत्तिकोशासाठी करण्यात आला आहे.

हा कोश वापरणाऱ्याला शब्दाचा आवाका, इतिहास, मूळ इ. माहिती शक्यतोवर निःसंदिग्धपणे व्हावी, या दृष्टीने कोशाची रचना नेटकेपणाने करण्याचा प्रयत्न केला आहे.

१९४६ मध्ये प्रकाशित झालेल्या कृ. पां. कुलकर्णी यांच्या व्युत्पत्तिकोशांनंतर साहित्य संस्कृती मंडळ यांच्यातर्फे प्रकाशित होणारा 'मराठी व्युत्पत्तिकोश' हा पहिलाच कोश आहे. उपयुक्त वैशिष्ट्यांनी युक्त असल्यामुळे मराठी व इतरभाषिक अभ्यासकांनाही तो लाभदायक ठरेल अशी खात्री आहे.

संपर्क : ७२७६६८४९५७

महाजालात मराठीचा गोडवा

(पान ४५ वरून)

अन्य भाषा व ई-मराठी

इंटरनेटवरील सर्वाधिक समृद्ध भाषा म्हणून इंग्रजीकडे पाहिले जाते. भारतीय भाषात हिंदी इंटरनेटवरील समृद्ध भाषा होय. ज्ञानभाषा म्हणून मराठीचा आपणास विकास करावयाचा असेल तर सर्व भाषिक व्यवहार मराठीतून करण्याची मानसिकता जोपासायला हवी. त्याचा प्रारंभ बोलण्यातून व्हायला हवा. अकारण इंग्रजी शब्दांचा वापर आपल्या दैनंदिन जीवनात जितका कमी होईल, तितकी मराठी भाषा विकसित होईल. लिहिण्यातही ते भान हवे. या लेखात मूळ मराठी शब्द वापरून इंग्रजी शब्द दिले आहेत. पण भाषेत शब्द प्रचलित होतात ते वापरण्याच्या वारंवारितेतून. आपण इंग्रजी शब्द वापरू लागलो तर पर्यायी शब्दच निर्माण होत नाहीत. उदाहरणार्थ 'पोर्टल' शब्दाला शब्दकोशात पर्यायी शब्द मिळत नाही. महासंकेतस्थळ, सहसंकेतस्थळ, प्रसंकेतस्थळ, संकेतस्थळ असे शब्द निर्माण करून वापरायला हवेत. तरच मराठी भाषा सर्वोपयोगी, सर्ववाही होणार.

हे काम उच्च शिक्षण देणाऱ्या विद्यापीठांचे आहे. महाराष्ट्रातील

विद्यापीठातील मराठी विभागांच्या संकेतस्थळे इंग्रजीत आहेत पण विदेशी विद्यापीठातील मराठी विभाग, हिंदी विभागाच्या मात्र त्या त्या भाषेत आहेत. मराठी व्यावसायिकांची (प्रकाशक) संकेतस्थळे मात्र मराठीत आहेत. महाराष्ट्र शासनाची अधिकृत संकेतस्थळे मराठीतून असणे ही नक्कीच दिलासा देणारी गोष्ट आहे. आपले शिक्षण इंग्रजीमय होते आहे. त्यामुळे उद्याच्या काळातली मराठी अशाने ज्ञानभाषा कशी होणार? नव्या पिढीची सर्व भाषातील कौशल्ये दिवसेंदिवस कमजोर होत आहेत. विज्ञान, तंत्रज्ञान, कायदा, शिक्षण, संवाद एकाच भाषेतून होणं म्हणजे भाषा 'ज्ञानभाषा' होणं. त्या दृष्टीने आपण मराठीकडे विचारपूर्वक पाहून तशी कृती करायला हवी. केवळ मराठी अस्मितेची भाषणे ठोकून, मराठी अभिमानगीत गाऊन मराठी ज्ञानभाषा होणार नाही. या तर मराठीच लिहू, बोलू, वाचू, विचार करू. स्वप्नातही मराठीचाच विचार व्यवहार करू, मराठी ज्ञानभाषा करू.

संपर्क : ९८८९२५००९३

ग्रंथप्रेमींसाठी पर्वणी

द रवर्षी चैत्यभूमीशेजारील शिवाजी पार्क पुस्तकांच्या स्टॉलने गजबजून जातो. लहानमोठे असे शंभराहून अधिक पुस्तकांचे स्टॉल येथे लावले जातात. या स्टॉलला चैत्यभूमीवर येणारी प्रत्येक व्यक्ती भेट दिल्याशिवाय राहत नाही. या स्टॉलची भ्रमंती हा एक वेगळा आणि अद्भुत असा अनुभव असतो. ही भ्रमंती ग्रंथप्रेमीने एकदा तरी करावी, अशी आहे.

६ डिसेंबर डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांचा महापरिनिर्वाण दिवस. या दिवशी या महामानवाला अभिवादन करण्यासाठी देशभरातून लाखोंचा जनसमुदाय मुंबईच्या चैत्यभूमीवर येतो. पांढरेशुभ्र कपडे हातात निळा झेंडा, डोक्यावर निळी टोपी अन् मुखी बाबासाहेबांचा जयघोष. सारे वातावरण चैतन्याने भरून जाते. दरवर्षी नित्यनेमाने अन् स्वयंस्फूर्तपणे येणारा हा लाखोंचा जनसागर डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांच्या कर्तृत्वाचा समाजावार असणारा कालातीत प्रभाव दर्शवून जातो.

इथे जमणारे लोक हे काही निव्वळ गर्दीचे प्रतीक नाही तर विशिष्ट विचार अन् प्रेरणेने लोक इथे जमतात. जगण्यासाठीचे नवे बळ, नवी

चेतना अन् विशिष्ट विचार सोबत घेऊन जातात. म्हणूनच तर आंबेडकरी चळवळीला नवी दिशा देणाऱ्या, प्रबोधन परंपरेचा वारसा सांगणाऱ्या, समतेची हक्काची मूल्ये रुजविणाऱ्या पुस्तकांची इथे मोठ्या प्रमाणात विक्री होते. बाबासाहेबांना अभिवादन करून परत जाताना प्रत्येक अनुयायी किमान एक तरी पुस्तक विकत घेऊन जातो. डॉ.आंबेडकरांनी शिक्षण-ज्ञान हीच यशाची गुरुकिल्ली मानली अन्

तळागाळातल्या जनतेपर्यंत ज्ञानगंगा कशी जाईल

यासाठी प्रयत्न केले. त्यांच्या या प्रयत्नांचा प्रभाव कसा खोलवर रुजला आहे, याचेच हे द्योतक आहे.

या स्टॉलवर पुस्तक खरेदीसाठी झालेली गर्दी बघून

मन मोहरून जाते. मराठी, हिंदी, इंग्रजी भाषेतील हजारो पुस्तकांनी गजबजलेल्या स्टॉलवर लोकांची झुंबड उडते. सुगावा प्रकाशन, सारनाथ, बुद्धभूमी-सम्यक, अश्वघोष, सुधीर, प्रबुद्ध भारत अशी लहानमोठी विविध प्रकाशने ग्रंथविक्री करतात. भीम पत्रिका प्रकाशन जालंधर, गौतम बुक सेंटर दिल्ली यासारख्या इतर राज्यातील प्रकाशन

संस्थाही आपले स्टॉल्स येथे लावतात.

अतिशय वैविध्यपूर्ण साहित्य या ठिकाणी उपलब्ध होते. परिवर्तनवादी साहित्याला इथे मोठी मागणी असते. डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर चरित्र, बुद्ध आणि त्याचा धम्म, बौद्ध कथा, जातक कथा, महात्मा फुलेंचे वाङ्मय, पाली भाषेचा परिचय, गौतम बुद्ध चरित्र, भारतीय संविधान, चळवळीची गाणी, मिलिंद प्रश्न, विपश्यनाविषयक ग्रंथ, धर्मचिकित्सा करणारे ग्रंथ असा विविधतेने नटलेला आणि विचाराला चालना देणारा ग्रंथखजिना या ठिकाणी उपलब्ध होतो. भारताचे संविधान तसेच बुद्ध आणि त्याचा धम्म या ग्रंथांना मोठी मागणी असते. ५ व ६ डिसेंबर या दोन दिवसात इथे अंदाजे १ कोटी रुपयांची उलाढाल होते.

साहित्यामुळे क्रांती होते. साहित्यामुळे विचारांच्या लढाईला अधिक धार येते, साहित्यामुळे संस्कृतीचा विकास होतो. म्हणूनच ग्रंथ हे मानवाला नेहमीच दीपस्तंभासारखे मार्गदर्शन करीत असतात. त्यामुळेच ६ डिसेंबरला बाबासाहेबांना वाहिली जाणारी आदरांजली आणि जातांना ज्ञानाची कवाडे खुली करणारी पुस्तके नेणं हे नव्या समाजनिर्मितीचे सुचिन्ह मानावे लागेल.

शिक्षणाची गंगा तळागाळात पोहचल्यामुळे आता चैत्यभूमीवरून खरेदी होणाऱ्या पुस्तकातही परिवर्तन घडून येत आहे. यशाची वाट मानल्या गेलेल्या स्पर्धा परीक्षांकडे तरुणवर्ग मोठ्या प्रमाणात वळत आहे. त्याचे प्रत्यंतर इथे येते. म्हणूनच निव्वळ स्पर्धा परीक्षेला वाहिलेल्या युनिक साख्खा प्रकाशनांनाही मोठी मागणी येते. त्याचबरोबर करिअर मार्गदर्शन करणारी पुस्तके आणि इंग्रजी शिकवणाऱ्या पुस्तकांकडेही तरुणांचा ओढा दिसतो.

जलसंपदा प्रकल्पांच्या वाढीव खर्चास मान्यता

जलसंपदा विभागातील विविध महामंडळांतर्गत बांधकामाधीन असलेल्या मोठ्या, मध्यम आणि लघु प्रकल्पांच्या एकूण १४७ प्रकल्पांच्या किमतीत विविध कारणांमुळे वाढ झाली आहे. अशा प्रकल्पांची कामे नियोजित वेळेत पूर्ण करण्यासाठी चालू वर्षी या प्रकल्पांच्या कामासाठी ६२२ कोटी ८४ लाख रुपये वाढीव खर्च करण्यास मान्यता देण्यात आली.

या प्रकल्पांच्या सुधारित प्रशासकीय मान्यतेच्या प्रस्तावांची छाननी विविधस्तरावरून ज्यामध्ये राज्य तांत्रिक सल्लागार समिती, नाशिक, शासन व महामंडळ आदी ठिकाणी सुरु असल्याने या प्रकल्पांवर २०१२-१३ या आर्थिक वर्षातील अर्थसंकल्पीय तरतूद खर्च करता येत नव्हती. या प्रकल्पांची कामे नियोजित वेळेत पूर्ण न झाल्यामुळे सिंचनाचे उद्दिष्ट साध्य करता येत नव्हते. यामध्ये राज्यपालांच्या अनुशेष निर्मूलन कार्यक्रमांतर्गत, विदर्भातील आत्महत्याग्रस्त ६ जिल्ह्यातील, खारपाणपट्टा व नक्षलग्रस्त भागातील प्रकल्पांचा तसेच राज्यातील टंचाईग्रस्त भागातील प्रकल्पांचा समावेश आहे. विदर्भातील ५०, मराठवाड्यातील ३७ व उर्वरित महाराष्ट्रातील ६० प्रकल्पांचा यात समावेश आहे. प्रकल्प अहवाल सुधारित प्रशासकीय मान्यतेच्या प्रक्रियेत असल्याने या प्रकल्पांच्या मंजूर प्रशासकीय तसेच सुधारित प्रशासकीय किमतीपेक्षा वाढीव करावयाच्या खर्चास २०१२-२०१३ या आर्थिक वर्षात वितरित झालेली तरतूद रक्कम ६२२ कोटी ८४ लाख रुपये खर्च करण्यास मान्यता देण्यात आली.

कोरडवाहू शेती अभियान

पा वसाच्या अनियमितेमुळे वारंवार अडचणीत येणाऱ्या कोरडवाहू शेतकऱ्याला दिलासा देणारी कोरडवाहू शेती अभियान ही नव्या स्वरूपातील योजना मंजूर करण्यात आली. या अभियानाचे मुख्यालय औरंगाबाद येथे स्थापन करण्यात येणार आहे. हे अभियान राबवण्यासाठी समितीची स्थापना करून एका अशासकीय व्यक्तीची नेमणूक कार्याध्यक्ष म्हणून करण्यात येणार आहे.

राज्यातील ५५ टक्के लोकसंख्या उपजीविकेसाठी शेतीवर अवलंबून आहे. राज्यातील एकूण पिकाखालील २२५ लाख हेक्टर क्षेत्रापैकी ८० टक्के क्षेत्र कोरडवाहू असून या क्षेत्रातील पिकांच्या उत्पादकतेत पावसाच्या अनियमितेमुळे सतत चढउतार होतो. यामुळे कोरडवाहू क्षेत्रातील शेतकऱ्यांच्या उपजीविकेला अद्यापही स्थैर्य प्राप्त होऊ शकलेले नाही. कोरडवाहू क्षेत्रातील पडणारा पाऊस आणि उपलब्ध स्थानिक संसाधनांचे योग्य पद्धतीने नियोजन केल्यास तसेच या भागातील शेतकऱ्यांना विविध पीक आणि शेती पद्धतीच्या माध्यमातून कृषी आणि कृषिपूरक उपक्रमांसाठी साहाय्य केल्यास त्यांच्या उत्पन्नात सातत्य राहून स्थैर्य प्राप्त होऊ शकेल. ही बाब विचारात घेऊन वर्ष २०१२-१३ पासून कोरडवाहू शेती अभियान कार्यक्रम राबवण्यात येत आहे. एकूण ५ वर्षात हा महत्वाकांक्षी कार्यक्रम राबवण्यात येईल.

अभियानाचा उद्देश

या अभियानाचा उद्देश केंद्र व राज्य शासनाच्या कोरडवाहू शेती संबंधातील कार्यक्रमांच्या समन्वयातून एकत्रित कार्यक्रम घेणे, कृषी मालाची उत्पादकता वाढवून प्रतिक्व्हिटल उत्पादन खर्च कमी करणे, बाजारभावातील चढउतारांवर नियंत्रण ठेवण्यासाठी पणन व्यवस्था बळकट करण्यात येऊन शेतकऱ्यांच्या उत्पन्नात स्थैर्य आणणे, खाजगी क्षेत्राच्या सहभागातून सार्वजनिक खाजगी भागीदारी करून कोरडवाहू शेतीतील धोके कमी करण्याचा व्यापक कार्यक्रम हाती घेणे, पीक विमा योजनेचे बळकटीकरण करून शेतकऱ्यांच्या उत्पन्नाला व्यापक संरक्षण देणे असा आहे.

कोरडवाहू शेती अभियानांतर्गत बहुवार पीकपध्दती, पीक बदल, आंतरपीक बदल, वनशेती तसेच फळपिके, पशुधन, मत्स्यव्यवसाय, मधमाशीपालन इत्यादी घटकांचा वापर करून कोरडवाहू शेतीला स्थैर्य प्रदान करून देणे आवश्यक आहे. त्यासाठी विविध योजनांचा समन्वय करून २० हजार कोटी रुपयांचा कार्यक्रम पुढील ५ वर्षात राबवण्यात येणार आहे. त्यापैकी २ हजार कोटी रुपयांची तरतूद कोरडवाहू शेती अभियान राबवण्यास स्वतंत्ररीत्या करण्यात आली आहे.

अनुसूचित क्षेत्रातील वाड्या आणि पाड्यांसाठी ग्रामसभा

अनुसूचित क्षेत्रातील वाड्या आणि पाड्यांसाठी ग्रामसभेची स्थापना करण्याचा निर्णय घेण्यात आला. त्याप्रमाणे महाराष्ट्र ग्रामपंचायत अधिनियमाच्या कलम ५४ मध्ये आणखी सुधारणा करण्यात येतील.

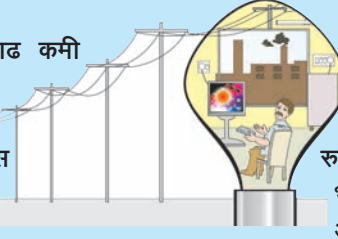
■ पंचायत क्षेत्र विस्तार अधिनियम (पेसा) नुसार अनुसूचित क्षेत्रातील आपापले रीतीरिवाज, रूढीप्रथेप्रमाणे चालणाऱ्या वस्ती किंवा वस्त्यांचा समूह, पाडा किंवा पाड्यांचा समूह यांना गाव म्हणून घोषित करता येऊ शकेल व या प्रत्येक गावासाठी एक ग्रामसभा असेल अशी सुधारणा महाराष्ट्र ग्रामपंचायत अधिनियमात करण्यात आली आहे.

■ राज्यातील अनुसूचित क्षेत्रातील पुढील १२ जिल्ह्यांमध्ये पेसा अधिनियम लागू आहे. १. ठाणे २. नाशिक ३. धुळे ४. जळगाव ५. अहमदनगर ६. पुणे ७. नांदेड ८. यवतमाळ ९. अमरावती १०. गडचिरोली ११. चंद्रपूर १२. नंदूरबार. या जिल्ह्यांमधील ५९ तालुक्यांमध्ये पेसा अधिनियम लागू असून यांतर्गत २८३५ ग्रामपंचायती आहेत.

■ या ग्रामसभांद्वारे स्थानिक जनतेस त्यांच्या विकासप्रक्रियेत सहभागी होण्याची संधी

विजेचे दर २० टक्के कमी

सप्टेंबर २०१३ मध्ये झालेली दरवाढ कमी करून घरगुती, वाणिज्यिक, औद्योगिक व कृषिग्राहकांचे दर साधारणतः २० टक्क्याने कमी करण्याच्या प्रस्तावास मंत्रीमंडळाने मान्यता दिली. ३०० युनिटपर्यंत वीजवापर असलेल्या घरगुती

ग्राहकांना ही सूट लागू आहे. ग्राहकांना वीजदरात ही सूट देण्यासाठी दरमहा ७०६ कोटी रुपयांचे अर्थसाहाय्य महावितरणला द्यावे लागणार आहे. यापैकी ६०६ कोटी रुपये महाराष्ट्र शासन देणार असून १०० कोटी रुपयांचा भार महानिर्मिती व महापारेषण या कंपनीच्या उचलणार आहेत.

मिळणार आहे. गावातील ग्रामसभेला पेसा कायद्यान्वये दिलेल्या अधिकाराचा वापर करून स्थानिक पातळीवर उपलब्ध गौण खनिजे वनउपज तसेच लघुजलसंचय इत्यादी साधनसंपत्तीचे नियोजन व विकासासंबंधी निर्णय घेण्याचे अधिकार प्राप्त होणार आहेत. या निर्णयामुळे अनुसूचित क्षेत्राचा विकास लोकसहभागताून प्रभावी व पारदर्शक पद्धतीने होण्यास मोठी मदत होईल.

तंत्रशास्त्र विद्यापीठाची स्थापना

विद्यार्थ्यांना उच्च दर्जाचे तंत्रशिक्षण मिळावे आणि तंत्रशिक्षण महाविद्यालयांमध्ये समन्वय, सुसूत्रता राहावी, यासाठी तंत्रशास्त्र विद्यापीठ स्थापन करण्याचा निर्णय घेण्यात आला. या विद्यापीठाचे मुख्य केंद्र डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर तंत्रशास्त्र विद्यापीठ, लोणेरे (ता. माणगाव, जि. रायगड) येथे राहणार असून या एकल विद्यापीठालाच (Unitary University) राज्यातील व्यवसाय क्षेत्रातील पदवी व पदव्युत्तर अभ्यासक्रम राबवणाऱ्या महाविद्यालयांना संलग्नता देण्याचे अधिकार प्रदान करण्यात आले आहेत.

या विद्यापीठाची विभागीय केंद्रे मुंबई, पुणे, नागपूर व औरंगाबाद येथे स्थापन करण्यास आणि कोल्हापूर, सोलापूर, अमरावती, नांदेड व जळगाव येथे उपकेंद्रे स्थापन करण्यासही मंत्रीमंडळाने मान्यता दिली. राज्यात पूर्वीपासून लोणेरे येथे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर तंत्रशास्त्र विद्यापीठ कार्यान्वित आहे. परंतु या विद्यापीठास राज्य शासनाने एकल विद्यापीठाचा (unitary university) दर्जा दिला असल्याने या विद्यापीठास राज्यातील इतर महाविद्यालयांना संलग्न करावयाचे अधिकार नाहीत. या निर्णयान्वये या विद्यापीठास राज्यातील व्यवसाय क्षेत्रातील पदवी व पदव्युत्तर अभ्यासक्रमास राबवणाऱ्या संस्थांना संलग्नित करण्याचे अधिकार देण्यात आले.

२०१४-१५ या शैक्षणिक वर्षापासून डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर तंत्रशास्त्र विद्यापीठ लोणेरे या एकाकी विद्यापीठास अखिल भारतीय तंत्र शिक्षण परिषद, वास्तुशास्त्र परिषद, तथा औषधनिर्माणशास्त्र

परिषद इत्यादीच्या अखत्यारीतील अभ्यासक्रमातून व्यवस्थापनशास्त्रातील अभ्यासक्रम वगळून उर्वरित अभ्यासक्रम राबवणाऱ्या पदवी व पदव्युत्तर पदवी स्तरावरील संस्था संलग्नित करण्याचे अधिकार प्रदान करण्यात आले

आहेत.

राज्यात कार्यरत पारंपरिक विद्यापीठांच्या कार्यक्षेत्र अखिल भारतीय तंत्र शिक्षण परिषद, वास्तुशास्त्र परिषद तथा औषधनिर्माणशास्त्र परिषदेच्या इत्यादीच्या अखत्यारितील व्यवस्थापनशास्त्र वगळता इतर अभ्यासक्रम राबविणाऱ्या पदवी व पदव्युत्तर पदवी संस्थांना डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर तंत्रशास्त्र विद्यापीठ अथवा संबंधित पारंपरिक विद्यापीठ यापैकी संस्थेच्या इच्छेनुसार एका विद्यापीठाची संलग्नता घेता येईल. या संबंधात पारंपरिक विद्यापीठांचे एकाधिकार रद्द करण्यासाठी महाराष्ट्र विद्यापीठ कायदा-१९९४ मध्ये योग्य तो बदल करण्यात येणार आहे.

महाराष्ट्रात नॅशनल लॉ युनिव्हर्सिटी

राज्यात मुंबई, औरंगाबाद, नागपूर येथे महाराष्ट्र नॅशनल लॉ युनिव्हर्सिटी स्थापन करण्यासंदर्भात अध्यादेश काढण्यास मान्यता देण्यात आली.

औरंगाबाद येथे कोरोडीजवळ, त्याचप्रमाणे मुंबई येथे उत्तनजवळ, तसेच नागपूर येथेही युनिव्हर्सिटी स्थापन करण्यासंदर्भात यापूर्वीच मंत्रीमंडळाने मान्यता दिली होती. या संदर्भातील विधेयकात सुधारणा करण्याचा प्रस्ताव डिसेंबर २०१३ च्या हिवाळी अधिवेशनात सादर करण्यात आला होता. मात्र, या अधिवेशनात त्यावर चर्चा होऊ शकली नव्हती. ही युनिव्हर्सिटी २०१४-१५ या शैक्षणिक वर्षापासून सुरु करण्यासाठी अध्यादेश काढणे आवश्यक होते, त्यामुळे तसा निर्णय घेण्यात आला. या निर्णयामुळे कुलगुरु तसेच इतर अधिकाऱ्यांची नियुक्ती करणे, विविध प्राधिकरणे निर्माण करणे, प्रवेश प्रक्रिया सुरु करणे शक्य होणार आहे.

व्हिक्टीम कॉम्पेन्सेशन योजना

राज्यात एखाद्या गुन्ह्यामध्ये बळी पडलेल्या व्यक्तीस किंवा त्यांच्या कुटुंबीयांना नुकसान भरपाई देण्यासाठी व्हिक्टीम कॉम्पेन्सेशन योजना लागू करण्याचा निर्णय घेण्यात आला.

राज्यात एखाद्या गुन्ह्यांमध्ये जीवितहानी झाल्यास या योजनेंतर्गत जिल्हा/राज्य विधी सेवा प्राधिकरणामार्फत त्या व्यक्तीच्या वारसांना कमाल दोन लाख रुपये, कायमचे अपंगत्व आल्यास त्या व्यक्तीस कमाल ५० हजार रुपये आणि अॅसिड हल्ला झाल्यास त्या व्यक्तीस ३ लाख रुपये एवढी नुकसान भरपाई देण्यात येईल. याशिवाय बळी पडलेल्या व्यक्तीच्या अत्यसंस्कारासाठी २ हजार रुपये आणि तातडीच्या वैद्यकीय उपचारासाठी झालेल्या

रब्बी हंगामासाठी केंद्र शासनाकडून मिळालेला ६४५ कोटींचा निधी रोखीत

रब्बी हंगाम २०१२-१३ साठी केंद्र शासनाकडून मिळालेल्या ६४४.८३ कोटी रुपये निधीचे वाटप दुष्काळग्रस्त शेतकऱ्यांना सुधारित दराने रोख स्वरूपात करण्यास मान्यता देण्यात आली. हे वाटप महसूल व वन (मदत व पुनर्वसन) विभागामार्फत करण्यात येईल. तसेच मदत वाटपाच्या कार्यवाहीसाठी अन्य विभागाच्या शासकीय कर्मचाऱ्यांच्या सेवा अधिग्रहण करण्याचे अधिकार संबंधित जिल्हाधिकारी यांना राहतील.

खर्चाच्या प्रतिपूर्तीसाठी १५ हजार रुपयांपर्यंत मदत देण्यात येणार आहे. या योजनेचे संनियंत्रण गृहविभाग करेल.

राज्यातील रोजगार व बेरोजगारांची पाहणी

राज्यातील रोजगार आणि बेरोजगारांची चौथी पाहणी करण्याच्या कामास मान्यता देण्यात आली.

भारत सरकारच्या श्रम व रोजगार मंत्रालयामार्फत ही पाहणी वर्ष २००९-१० पासून श्रृंखला पद्धतीने घेण्यात येते. पहिली रोजगार व बेरोजगार पाहणी वर्ष २००९-१० मध्ये, दुसरी वर्ष २०१०-११ आणि तिसरी वर्ष २०११-१२ मध्ये घेण्यात आली. चौथ्या पाहणीच्या केंद्र नमुन्याचे काम डिसेंबर २०१३ मध्ये सुरु झाले आहे. या पाहणीमध्ये राज्य स्वतंत्र नमुना निवड करून सहभागी होणार आहे. हे काम अर्थ व सांख्यिकी संचालनालयामार्फत करण्यात येईल. यामुळे राज्यातील रोजगार स्थितीचा अंदाज येईल. तसेच जिल्हा स्तरावरील रोजगार स्थिती अंदाजित करण्यासाठी याचा उपयोग होईल.

व्यवसाय शिक्षण व प्रशिक्षण अधिनियम मान्य

राज्यातील व्यवसाय शिक्षणाचा दर्जा उंचावून यातील विद्यार्थ्यांना आंतरराष्ट्रीय स्पर्धेत टिकून राहण्यासाठी तशा स्वरूपाचे अभ्यासक्रम सुरु करणे यासाठी राज्य व्यवसाय शिक्षण व प्रशिक्षण अधिनियम २०१४ च्या अंमलबजावणीस मान्यता देण्यात आली.

राज्य व्यवसाय शिक्षण परीक्षा मंडळाची प्रमाणपत्र व पदविका अभ्यासक्रमाची परीक्षा आयोगाकडून घेण्यात येईल. त्याचप्रमाणे नॉन एआयसीटीई पदविका अभ्यासक्रम तसेच संस्थांची गुणवत्ता पहाणे, त्यांना मार्गदर्शन करणे या बाबी आयोगाच्या कार्यक्षेत्र आणण्यात येतील.

सेवानिवृत्त सैनिकांना व्यवसायासाठी मदत

महाराष्ट्र माजी सैनिक महामंडळ, पुणे यांना सेवानिवृत्त सैनिकांसाठी व्यावसायिक प्रशिक्षण देण्याकरिता १० कोटी रुपये भागभांडवल म्हणून देण्याचा निर्णय घेण्यात आला.

सैन्यदलातून दरवर्षी सुमारे साडेचार ते पाच हजार महाराष्ट्रातील सैनिक सेवानिवृत्त होत असतात. या निर्णयाचा लाभ सेवानिवृत्त सैनिक आणि त्यांच्या परिवाराला होईल. या प्रकल्पातून एक हजार प्रत्यक्ष आणि एक हजार पाचशे अप्रत्यक्ष रोजगार निर्मिती होईल.

अधिकाऱ्यांसाठी एकत्रित परिवीक्षाधीन प्रशिक्षण

महाराष्ट्र लोकसेवा आयोगामार्फत राज्यसेवा परीक्षेद्वारे सरळसेवेने नियुक्त होणाऱ्या गट अ मधील १० व गट ब मधील ९ अशा एकूण १९ संवर्गातील अंदाजे २०० अधिकाऱ्यांसाठी अखिल भारतीय नागरी सेवांप्रमाणे दोन वर्षांचा एकत्रित परिवीक्षाधीन प्रशिक्षण कार्यक्रम सुरु करण्यास मंत्रिमंडळाने मान्यता दिली आहे.

त्यानुसार गट अ संवर्गातील अधिकाऱ्यांचे प्रशिक्षण दरवर्षी यशदा, पुणे येथे तर गट ब संवर्गातील अधिकाऱ्यांचे प्रशिक्षण दरवर्षी वनामती, नागपूर येथे आयोजित करण्यात येईल.

यामुळे यापुढे आयोगास सर्व पदांचे मागणीपत्र एकाचवेळी व एकत्रित स्वरूपात उपलब्ध होणार असून आयोगास संपूर्ण निवड प्रक्रिया ठराविक वेळापत्रकानुसार प्रतिवर्षी करणे शक्य होणार आहे. ही बाब परीक्षार्थीनाही सोयीची होणार आहे.

या कार्यक्रमांमुळे विविध संवर्गातील अधिकाऱ्यांमध्ये योग्य समन्वय व व्यापक दृष्टीकोनाचा विकास होवून तसेच संघभावना विकसित होवून सक्षम अधिकारी तयार होण्यास मदत होणार आहे. त्यामुळे राज्याच्या विविध विकास कामांमध्ये एकरूपता तसेच

शेततळ्यांना प्लॅस्टिक अस्तरीकरण

राज्यातील पाण्याची उपलब्धता आणि वारंवार उद्भवणारी दुष्काळी परिस्थिती विचारात घेता शेततळ्यांच्या अस्तरीकरणासाठी शासनाकडून ५० टक्के दराने अनुदान देण्यात येते. अशा शेतकऱ्यांना राज्य शासनाकडून अतिरिक्त २५ टक्के वाढीव अनुदानाची नवीन योजना मंजूर करण्यात आली.

या योजनेकरिता पुढील आर्थिक वर्षापासून राष्ट्रीय कृषि विकास योजनेंतर्गत किंवा राष्ट्रीय फलोत्पादन योजनेंतर्गत ५० टक्के व राज्य शासनामार्फत २५ टक्के, असे मिळून

एकूण ७५ टक्के अनुदान वितरित करण्यात येईल. यामुळे पावसाळ्यात जमिनीवरून वाहून जाणारे पाणी शेततळ्यात साठवता येईल. त्याचप्रमाणे शेतीला संरक्षित सिंचनाची सोय उपलब्ध करण्यात येईल.

शेततळ्यांच्या फक्त अस्तरीकरणासाठी खर्चाच्या २५ टक्के आणि २५००० रुपयांच्या कमाल मर्यादेत प्रतिशेततळे या प्रमाणे १०००० शेततळ्यांसाठी २५ कोटी निधीचा हा अस्तरीकरण कार्यक्रम दुष्काळी भाग व खारपणपट्टा क्षेत्रामध्ये प्रामुख्याने घेण्यात येईल.

गतिमानता येईल.

मत्स्यबीज संवर्धन व कोळंबी बीज उत्पादन केंद्र

मत्स्यउत्पादनाला अधिक चालना देण्यासाठी मत्स्यबीज केंद्र, मत्स्यसंवर्धन व कोळंबी बीज उत्पादन केंद्र भाडेपट्ट्याने देण्याच्या सुधारित धोरणास मंत्रिमंडळ बैठकीत मान्यता देण्यात आली. यानुसार वर्ष २००२ मध्ये स्थापन केलेली अशी ६ केंद्रे व नव्याने प्रस्तावित १४ केंद्रे अशी एकूण २० केंद्रे १५ वर्षांसाठी भाडेपट्ट्याने देण्यात येतील.

यापूर्वी पेंच, इसापूर, जायकवाडी, मोर्शी या ४ ठिकाणची मत्स्यबीज केंद्रे तसेच बाडापोखरण व आसनगाव या ठिकाणची २ कोळंबी संवर्धन केंद्रे अशी ६ केंद्रे भाडेपट्ट्यावर देण्यासाठी मान्यता देण्यात आली आहे. या केंद्रांसाठी १० वर्षांचा भाडेपट्टीचा कालावधी कमी असल्याने आणि तुलनेने गुंतवणूक जास्त

मत्स्यबीज उत्पादन आणि १.०९ कोटी मत्स्यबीजांचे संवर्धन करण्यात येते. सरासरी ६० कोटी वार्षिक मत्स्यबीजांची गरज असतांना प्रत्यक्ष १२ ते १३ कोटी बीजांची निर्मिती होते. त्यामुळे मत्स्य व्यावसायिकांना आंध्रप्रदेश, पश्चिम बंगाल व गुजरात या राज्यातून मत्स्यबीज घ्यावे लागते.

ओझर विमानतळ विस्तारीकरण

नाशिक जिल्ह्यातील ओझर येथील हिंदुस्थान एरोनॉटिक्स लि. या विमानतळाच्या टर्मिनल इमारतीचे बांधकाम व सुरक्षाविषयक बाबींसाठी ८४.५२ कोटी रुपयांच्या सुधारित प्रस्तावास मान्यता देण्यात आली.

राज्य शासन व हिंदुस्थान एरोनॉटिक्स लि. यांच्यात नव्याने सामंजस्य करार करण्यात येईल. राज्याच्या विकासात दळणवळणाच्या जलद सुविधा उपलब्ध करण्याच्या दृष्टीने

विहिरींची कामे मनरेगामार्फत पूर्ण करणार

जवाहर, तसेच धडक सिंचन विहीर कार्यक्रमातील अनुसूचित जाती, जमातीच्या, तसेच लहान शेतकऱ्यांच्या प्रगतिपथावरील ११ हजार ५२९ विहिरी, तसेच सर्वसाधारण लाभार्थ्यांच्या १२ हजार ९९१ अशा २४ हजार ५२० विहिरी महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजनेमार्फत पूर्ण करण्याचा निर्णय घेण्यात आला.

राज्य रोजगार हमी योजनेंतर्गत लोकप्रिय अशी जुनी 'जवाहर विहिरी' योजना असून या योजनेंतर्गत आतापर्यंत १ लक्ष ४० हजार इतक्या विहिरी पूर्ण करण्यात आल्या आहेत. ही योजना अनुदानित स्वरूपाची प्रतिपूर्ती योजना असून सद्यःस्थितीत या योजनेंतर्गत लाभार्थ्यांना विहिरींची कामे पूर्ण करण्यासाठी एक लाख रुपये अनुदान देण्यात येते. अनुसूचित जाती, अनुसूचित जमाती व इतर प्रवर्गांच्या लाभार्थ्यांना या योजनेचा लाभ मिळतो.

ही योजना, पंतप्रधान पॅकेजचा एक भाग म्हणून 'धडक सिंचन विहीर' या नावाने विदर्भातील ६ आत्महत्याग्रस्त जिल्ह्यांमध्ये

राबवण्यात येत आहे. सद्यःस्थितीत या योजनेंतर्गत देण्यात येणारे एक लाख रुपयांचे अनुदान विहिरींची कामे पूर्ण करण्यास अपुरे आहे. त्यामुळे राज्यात २४ हजार ५२० विहिरी अपूर्ण आहेत.

महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजना महाराष्ट्र अंतर्गत विहिरींसाठी प्रत्यक्षात होणाऱ्या खर्चाची रक्कम तीन लाख रुपयांच्या मर्यादेत अदा करण्यात येते. त्यामुळे सध्या ही योजना राज्यात जास्त लोकप्रिय आहे.

सर्वसाधारण लाभार्थ्यांसाठी असलेल्या या योजनेत सद्यःस्थितीत प्रती विहीर देण्यात येत असलेल्या एक लाख रुपये अनुदानात, एक लाख ५० हजार रुपये इतकी अतिरिक्त वाढ करण्यात

येत असून एकूण अनुदान दोन लाख ५० हजार इतके करण्यात येत आहे. हे अनुदान विहिरी ३० जून २०१४ पर्यंत पूर्ण करण्याच्या अटीवर देण्यात येईल. या प्रवर्गातील लाभार्थ्यांच्या विहिरी पूर्ण करण्यासाठी शासन २५८ कोटी रुपये इतके अतिरिक्त अनुदान खर्च करेल.

असल्याने या केंद्रांसाठी प्रतिसाद मिळाला नाही. केवळ पेंचचे केंद्र भाडेपट्ट्याने देण्यात आले, त्यामुळे सुधारित धोरणाचा निर्णय घेण्यात आला.

ही केंद्रे खुल्या निविदा प्रक्रियेने भाडेपट्ट्यावर देण्यात येतील. त्याचप्रमाणे ठेकेदाराने पहिल्या ५ वर्षांत संवर्धन तळ्याची स्वच्छता तसेच खोलीकरण करणे, यंत्रसामग्रीची दुरुस्ती करणे, ट्यूबवेल लावणे त्याचप्रमाणे आधुनिक तंत्रज्ञानाचा वापर करणे अपेक्षित आहे.

राज्यात लहान तळी, तलाव आणि जलाशय असे एकूण ३ लाख ५२ हजार ६१५ हेक्टर जलक्षेत्र उपलब्ध आहे. राज्यात मत्स्यबीज आणि कोळंबी बीज संवर्धनाची ५० केंद्रे आहेत. यातून ३५.३६ कोटी इतके उत्पादन होऊ शकते मात्र, सध्या फक्त १३.४२ कोटी

विमानतळांची निर्मिती करण्यात येत आहे. राज्याच्या सर्व महसुली मुख्यालयांच्या ठिकाणी नाईट लॅडिंग फॅसिलिटी उपलब्ध करण्यात येत असून त्या अनुषंगाने ओझर येथील या विमानतळाचा विकास करण्यात येत आहे.

अनुदानित आश्रमशाळातील वाढीव तुकड्या

आदिवासी विकास विभागामार्फत चालविण्यात येणाऱ्या अनुदानित आश्रमशाळांच्या कायमस्वरूपी २०० अतिरिक्त तुकड्यांपैकी ४८ अनुदानित आश्रमशाळांमधील १३७ तुकड्यांना तसेच त्या अनुषंगाने पद निर्मितीस मान्यता देण्यात आली.

महाराष्ट्रच अग्रेसर

२५०० प्रतिनिधी, ८० देशांतील राष्ट्रीय स्तरावरचे नेते, त्यातले ४० राष्ट्रप्रमुख, बलाढ्य जागतिक कंपन्यांचे अध्यक्ष आणि मुख्य कार्यकारी अधिकारी यांचा राबता, रोज सुमारे दीडशे असे पाच दिवसात ७०० परिसंवाद, कडेकोट सुरक्षा, शिस्तबद्ध नियोजन असा दाव्होसचा माहोल होता. मी पहिल्यांदाच या परिषदेत सहभागी झालो. पण या परिषदेचे आयोजन एवढ्या प्रचंड प्रमाणावर असेल, याचा अंदाजही मला आला नव्हता.... दाव्होसमध्ये झालेल्या वर्ल्ड इकॉनॉमिक फोरमच्या वार्षिक परिषदेला उपस्थित राहून परतलेले मुख्यमंत्री पृथ्वीराज चव्हाण प्रांजळपणे सांगत होते.

पण खरी गंमत तर पुढेच आहे... मुख्यमंत्री म्हणाले....दावोसच्या दौऱ्यात मायक्रोसॉफ्ट, अरेवा, सॅबमिलर, जनरल इलेक्ट्रिक, शिंडलर, सॅफ्रॉन, स्विस् आरई, कारगिल, झुरिक एअरपोर्ट, जेट्रो (जपान

एक्स्टर्नल ट्रेड ऑर्गनायझेशन) अशा अनेक बहुराष्ट्रीय कंपन्यांच्या अध्यक्षांनी किंवा मुख्य कार्यकारी अधिकाऱ्यांनी भेटीसाठी माझी वेळ मागितली. सुमारे ३० जणांशी माझ्या भेटी झाल्या. या भेटी अतिशय उत्तम वातावरणात झाल्या. मात्र यावेळी एक गोष्ट माझ्या लक्षात आली की, या सर्व मंडळींनी भारत ही उदयोन्मुख जागतिक अर्थव्यवस्था असल्याचे मान्य केले आहे आणि भारतात, त्यातही

विशेषतः महाराष्ट्रात गुंतवणूक करायला व त्यांच्या प्रकल्पांचा विस्तार करायला ते अतिशय उत्सुक आहेत.

औद्योगिकीकरणाला गती मिळेल

मुख्यमंत्री पुढे म्हणाले, एवढेच नाही, या सर्वांनी महाराष्ट्रातील राजकीय, सामाजिक, भौगोलिक परिस्थितीचा अतिशय सखोल असा अभ्यासही केला आहे. सर्वेक्षण केले आहे. उद्योगांसाठी अतिशय पोषक अशा इथल्या वातावरणाची जाणीव त्यांना आहे, तशीच इथे जाणवणाऱ्या भूसंपादनासारख्या

स्विट्झरलँडमधील दाव्होस येथे झालेल्या वर्ल्ड इकॉनॉमिक फोरमच्या वार्षिक परिषदेला मुख्यमंत्री पृथ्वीराज चव्हाण उपस्थित होते. जगातील गुंतवणूकदारांचे सर्वात मोठे बिगरराजकीय व्यासपीठ अशी ख्याती असलेल्या या प्रतिष्ठेच्या परिषदेला निमंत्रित केलेले श्री. चव्हाण हे देशातील एकमेव मुख्यमंत्री आहेत. या दौऱ्यात नेमके काय घडले, याबाबत त्यांच्याशी केलेली ही बातचीत.....

झुरिक विमानतळाचे मुख्य कार्यकारी अधिकारी थॉमस केर्न आणि त्यांच्या वरिष्ठ अधिकाऱ्यांच्या शिष्टमंडळासोबत मुख्यमंत्री चव्हाण यांची चर्चा.

एअर एशिया जोडणार छोटी शहरे

मलेशिया येथील एअर एशिया या हवाई वाहतूक कंपनीचे प्रमुख टोनी फर्नांडीस यांनी मुख्यमंत्र्यांची भेट घेऊन आपण महाराष्ट्रामध्ये छोटी शहरे जोडणारी प्रवासी हवाई वाहतूक सेवा सुरु करण्यास उत्सुक असल्याचे सांगितले. कालालाम्पूर येथे मुख्यालय असलेली एअर एशिया ही लो कॉस्ट एअरलाइन म्हणून जगात प्रसिध्द आहे. जगातील २२ देशांमध्ये सुमारे १०० शहरे या कंपनीच्या हवाई सेवेने जोडलेली आहेत. महाराष्ट्रामध्ये सध्या २२ विमानतळ आहेत. त्यांचा वापर करून विशेषतः जिल्हा मुख्यालये आणि मोठी शहरे प्रवासी वाहतूक सेवेने जोडण्याची इच्छा श्री. फर्नांडीस यांनी व्यक्त केली. याविषयी सविस्तर अहवाल सादर करावा, अशी विनंती मुख्यमंत्र्यांनी त्यांना केली.

एअर एशियाचे प्रमुख टोनी फर्नांडीस यांच्यासोबत मुख्यमंत्री

थोड्याफार अडचणींचीही त्यांना कल्पना आहे. आमच्या नव्या औद्योगिक धोरणाचा अनेकांनी आवर्जून उल्लेख केला. नुकत्याच औद्योगिक वीजदरात केलेल्या कपातीचेही काहीनी स्वागत केले. यामुळे आपल्याला कल्पनाही नसेल, एवढ्या मोठ्या प्रमाणात जागतिक गुंतवणूकदार एखाद्या चुंबकाप्रमाणे महाराष्ट्राकडे आकर्षित झालेले आहेत. मात्र एक गोष्ट खरी की, या दौऱ्यामुळे महाराष्ट्रात मोठ्या प्रमाणात गुंतवणूक येण्याचा मार्ग प्रशस्त झाला असून, यामुळे औद्योगिकीकरणाला निश्चितच गती मिळणार आहे.

भारताकडे आतापर्यंत केवळ एक बाजारपेठ म्हणून पाहिले जात होते. पण आता ते गुंतवणूकीचे मुख्य केंद्र झाले आहे आणि महाराष्ट्र हे त्यांच्यासाठी सर्वाधिक प्राधान्याचे राज्य आहे. मुंबईतील मेट्रो, मोनोरेल, सागरी सेतू, पायाभूत सुविधांचे मोठे प्रकल्प, नागपूरचा मिहान, प्रस्तावित नवी मुंबई आंतरराष्ट्रीय विमानतळ, पुणे विमानतळ, नागपूर विमानतळाचा विस्तार या सगळ्याबाबत त्यांना मोठे कुतूहल आहे. या सुविधांमुळे इथली गुंतवणूक सुरक्षित राहिल, अशी त्यांची खात्री बनली आहे.

गुंतवणूकदारांचे स्वारस्य उत्साहवर्धक

नेमकी किती कोटी रुपयांची गुंतवणूक महाराष्ट्रात होईल, या प्रश्नावर मुख्यमंत्री म्हणाले की, आकड्यांच्या खेळात मला रस नाही. शिवाय या बैठका आणि चर्चा प्राथमिक स्वरूपाच्या होत्या. आता त्यांचा पाठपुरावा करून, सविस्तर प्रस्ताव मागवून, सामंजस्य करार करून प्रत्यक्ष कामाला सुरुवात करावी लागेल. तेव्हाच किती हजार कोटी गुंतवणूक, किती रोजगार, किती करउत्पन्न वगैरे सांगता येईल. एक मात्र निश्चितच की, गुंतवणूकदारांनी दाखवलेले स्वारस्य हे अतिशय उत्साहवर्धक आहे. आम्ही कसोशीचे प्रयत्न करून हे प्रत्यक्षात आणू.

या परिषदेला भारतातून १२५ प्रतिनिधी गेले होते. केंद्रीय मंत्री पी. चिदंबरम, आनंद शर्मा, कमलनाथ, ज्योतिरादित्य सिंधिया आणि नियोजन आयोगाचे उपाध्यक्ष माॅटेकसिंग अहलुवालिया यांना निमंत्रित करण्यात आले होते. याशिवाय संपूर्ण देशातून फक्त महाराष्ट्राच्या मुख्यमंत्र्यांनाच निमंत्रित केले होते. यातूनच जागतिक गुंतवणूकदारांची महाराष्ट्राकडे पाहण्याची

दृष्टी आणि महत्त्व अधोरेखित होते.

श्री. चव्हाण यांनी अनेक गुंतवणूकदार व उद्योजकांच्या भेटी घेण्याबरोबरच तीन परिसंवादांमध्ये भाषणही केले. या वर्षीच्या परिषदेचा विषय 'द रिशेपिंग ऑफ द वर्ल्ड : कॉन्सिक्वेन्सेस फॉर सोसायटी, पॉलिटिक्स अॅण्ड बिझिनेस' असा होता. मुख्यमंत्र्यांनी दाव्होसच्या या दौऱ्यावर छोटेखानी शिष्टमंडळ नेले होते. यामध्ये उद्योग विभागाचे प्रधान सचिव अपूर्व चंद्रा, सिडकोचे व्यवस्थापकीय संचालक संजय भाटिया, एमआयडीसीचे मुख्य कार्यकारी अधिकारी भूषण गगराणी, याचप्रमाणे मुख्यमंत्र्यांचे प्रधान सचिव आशिष कुमार सिंह यांचा समावेश होता.

'नवी मुंबई'साठी 'झुरिक' उत्सुक

झुरिक विमानतळाचे मुख्य कार्यकारी अधिकारी थॉमस केर्न आणि त्यांच्या वरिष्ठ अधिकाऱ्यांच्या शिष्टमंडळाने मुख्यमंत्री चव्हाण यांची भेट घेऊन महाराष्ट्रातील विविध हवाई वाहतूकविषयक प्रकल्पांमध्ये सहभाग घेण्याबाबत चर्चा केली. झुरिक विमानतळ हा तीन धावपट्ट्या असलेला आणि ए ३८० सारखी मोठी विमाने उतरण्याची क्षमता असलेला अत्याधुनिक विमानतळ आहे. श्री. चव्हाण यांनी सुरुवातीला या विमानतळाची पाहणी केली. त्यानंतर झालेल्या चर्चेत त्यांनी शिष्टमंडळाबरोबर महाराष्ट्रातील गुंतवणूकीच्या संधीबाबत सविस्तर चर्चा केली.

पुणे, नागपूर आणि नवी मुंबई येथे नव्याने उभारल्या जाणाऱ्या विमानतळांविषयी श्री. चव्हाण यांनी माहिती दिली. सागरी किनारा नियंत्रण नियमावली, वन विभाग आणि पर्यावरण विभाग यांची मान्यता मिळालेल्या नवी मुंबई आंतरराष्ट्रीय विमानतळाच्या उभारणीमध्ये झुरिक विमानतळ व्यवस्थापनाने विशेष औत्सुक्य दाखवले. सिडकोचे व्यवस्थापकीय संचालक संजय भाटिया यांनी शिष्टमंडळाला नवी मुंबई विमानतळाच्या भूसंपादन प्रक्रियेबाबत आणि विशेषतः 'नयना' (नवी मुंबई एअरपोर्ट इन्फ्लुअन्स नोटिफाईड एरिया) या नव्या मॉडेलविषयी माहिती दिली. झुरिक विमानतळ सध्या जीव्हीके ग्रुपसोबतच्या भागीदारीने बंगळुरु विमानतळाचे व्यवस्थापन पाहत आहे. महाराष्ट्रातील नव्या प्रकल्पांमध्ये आपण गुंतवणूक करू इच्छितो असे श्री. थॉमस केर्न यांनी सांगितले.

ॲक्सेनच्यर : 'स्मार्ट' शहरे उभारणार

राज्यात 'स्मार्ट' शहरे उभारण्यासंदर्भात ॲक्सेनच्यर (Accenture) या कंपनीच्या वरिष्ठ अधिकाऱ्यांनी मुख्यमंत्री पृथ्वीराज चव्हाण यांच्यासमवेत चर्चा केली. ॲक्सेनच्यर या जागतिक सल्लागार कंपनीचे व्यवस्थापकीय संचालक पितर लॅसी आणि मुख्य अधिकारी जुली स्वीट यांच्याशी मुख्यमंत्र्यांची विस्तृत चर्चा झाली.

यावेळी मुख्यमंत्र्यांनी उत्तम शहरांच्या उभारणीसाठी एक मजबूत अंमलबजावणी यंत्रणा आवश्यक असून पुण्यातील हिंजवडी, औरंगाबाद येथील बिडकीन-शेंद्रा या ठिकाणी, तसेच दिल्ली मुंबई इंडस्ट्रियल कॉरीडोरमधील शहरांमध्ये 'स्मार्ट' शहरांचे मॉडेल कसे राबवता येईल, यावर चर्चा केली. ॲक्सेनच्यर कंपनीच्या अधिकाऱ्यांनी अशा शहरांसाठी मॉडेलस उभारण्यात रूची दाखविली. या कंपनीला शहर विकासातील अनुभव असून शहराचे पर्यावरण, लोक, राहणीमान, प्रशासन यामध्ये स्पर्धात्मक सुधारणा करण्यावर त्यांचा भर आहे असे त्यांनी मुख्यमंत्र्यांना सांगितले.

जपानी उद्योग महाराष्ट्रात येण्यास उत्सुक

जपानमधील गुंतवणूक मोठ्या प्रमाणात महाराष्ट्रात यावी, या हेतूने जपान एक्स्टर्नल ट्रेड ऑर्गनायजेशन (जेट्रो) चे अध्यक्ष हिरोयुकी इशिगे यांच्या नेतृत्वाखाली जपानी उद्योजकांच्या एका शिष्टमंडळाने चव्हाण यांच्याशी सविस्तर चर्चा केली. अहमदनगर जिल्ह्यातील सुपा पारनेर येथे जपानी इन्वेस्टमेंट झोन उभारण्या संदर्भात यावेळी सविस्तर चर्चा झाली. महाराष्ट्रात सध्या २७७

अरेवा : अणुप्रकल्प उभारण्यामध्ये जगात अग्रेसर असलेल्या अरेवा या कंपनीचे मुख्य कार्यकारी अधिकारी ल्युक ओरसेल यांनी श्री. चव्हाण यांची भेट घेवून महाराष्ट्रात पवनऊर्जा क्षेत्रात काम करण्याची तयारी दर्शविली. चव्हाण यांनी त्यांचा प्रस्तावाचे स्वागत करून आवश्यक ते सर्व सहकार्य देण्याची ग्वाही दिली.

होणाऱ्या गुंतवणूकीचे आम्ही स्वागत करू, असे श्री. चव्हाण म्हणाले.

महाराष्ट्रातील विविध पायाभूत सुविधांच्या प्रकल्पामधील सहभागाबाबत जेट्रोने औसुक्य दाखविले. विशेषतः नवी मुंबई, पुणे आणि नागपूर येथे होणाऱ्या ग्रीनफिल्ड विमानतळांच्या उभारणीबाबत जपानमधील अनेक कंपन्या उत्सुक आहेत, असे सांगण्यात आले. पाणी व्यवस्थापन, जलशुद्धीकरण प्रकल्प आणि विविध पर्यावरण विषयक प्रकल्पांमध्ये सहभागी होण्याचे आवाहन श्री. चव्हाण यांनी केले. श्री. इशिगे यांनी मुख्यमंत्र्यांना यावेळी जपान भेटीचे निमंत्रण दिले.

दियाजिओ वार्डन क्षेत्रात उत्सुक

दियाजिओ या जगप्रसिद्ध मद्यनिर्मिती कंपनीचे मुख्य कार्यकारी अधिकारी इवान मेनेझिस यांनी महाराष्ट्रात औरंगाबाद येथे असलेल्या प्रकल्पाचा विस्तार करण्याची तयारी दर्शविली. दियाजिओ या कंपनीचे युरोप, अमेरिका, लॅटीन अमेरिका, ऑस्ट्रेलिया अशा अनेक

जपानी उद्योग कार्यरत आहेत. ही संख्या देशात सर्वोच्च असून यामध्ये ब्रिजस्टोन, निप्रो, कोमात्सु या मोठ्या उद्योगांचा समावेश आहे. जपान आणि महाराष्ट्र यांच्यातील औद्योगिक सहकार्य वाढवण्यासाठी महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळाने सुरु केलेल्या जपान कक्षाविषयी श्री. इशिगे यांनी समाधान व्यक्त केले.

मुख्यमंत्र्यांनी यावेळी वाहननिर्मिती क्षेत्र व विशेषतः मोटारकारनिर्मिती क्षेत्रामध्ये जपानी उद्योजकांनी सहभाग घ्यावा, अशी अपेक्षा व्यक्त केली. त्याचबरोबर औषधनिर्मिती आणि वस्त्रोद्योग क्षेत्रामध्ये जपानने नवीन तंत्रज्ञानाचा वापर केला असल्याने या क्षेत्रातही

कारगिल खाद्यतेल उत्पादक कंपनी

अमेरिकेतील बहुराष्ट्रीय कंपनी कारगिलचे मुख्य कार्यकारी अधिकारी डेव्हिड मॅकलेनन यांची आणि चव्हाण यांची चर्चा झाली. कारगिल ही कंपनी अमेरिकेतील बलाढ्य खाद्यतेल उत्पादक कंपनी असून महाराष्ट्रात कुरकुंभ येथे त्यांचा खाद्यतेल शुद्धीकरण प्रकल्प कार्यरत आहे. या कंपनीला महाराष्ट्रामध्ये मोठा विस्तार करावयाचा असून त्यासाठी आवश्यक सहकार्य राज्य शासनाकडून मिळावे, अशी विनंती श्री. मॅकलेनन यांनी

अमेरिकेतील बहुराष्ट्रीय कंपनी कारगिलचे मुख्य कार्यकारी अधिकारी डेव्हिड मॅकलेनन यांच्यासोबत मुख्यमंत्री.

मुख्यमंत्र्यांना केली. महाराष्ट्र हा सोयाबीनचा सर्वात मोठा उत्पादक असून कारगिल कंपनी मुख्यत्वे सोयाबीन तेल व्यवसायात आहे. महाराष्ट्रातील सोयाबीनचे उत्पादन लक्षात घेता आपण आणखीन नवीन प्रकल्प महाराष्ट्रात सुरु करू इच्छितो व अधिक चर्चेसाठी आपण पुढील महिन्यात महाराष्ट्रात येणार आहोत, असे श्री मॅकलेनन यांनी स्पष्ट केले. आपली कंपनी मक्याशी संबंधित प्रकल्पाबाबतही महाराष्ट्रात येण्यास उत्सुक आहे, असे ते म्हणाले.

देशात मोठे प्रकल्प आहेत. महाराष्ट्रात वाईन निर्मितीला मोठा वाव आहे. यामुळे या क्षेत्रात आपण प्रकल्प उभारू इच्छितो, असे फर्नांडीस म्हणाले. या कंपनीचे शिष्टमंडळ लवकरच मुंबईत मुख्यमंत्र्यांची भेट घेणार आहेत.

सॅफ्रॉन : नागपूर येथील मिहानमध्ये प्रकल्प सुरु करण्याची विनंती श्री. चव्हाण यांनी सॅफ्रॉन या फ्रान्समधील संरक्षणविषयक उत्पादने बनविणाऱ्या सॅफ्रॉन कंपनीचे अध्यक्ष जीन पॉल हर्टमन यांना केली. सॅफ्रॉन ही कंपनी उच्च तंत्रज्ञानाचा वापर करून विमाने आणि रॉकेटची इंजिने बनविते. सध्या हिंदुस्थान एरोनॉटिक लिमिटेड या कंपनीबरोबर सॅफ्रॉनची भागीदारी असून भारतात प्रकल्पही आहेत. महाराष्ट्रात विमानाच्या इंजिनांची दुरुस्ती व देखभाल करण्याचे केंद्र आपण सुरु करू इच्छितो, असे ते म्हणाले. यावर चव्हाण यांनी त्यांना मिहान प्रकल्पाची माहिती देऊन तेथे केंद्र उभारण्याची विनंती केली.

लिफ्ट आणि सरकते जिने बनवण्याच्या शिंडलर या स्विस् कंपनीचे कार्यकारी संचालक ज्युरेन टिंगरेन यांच्या नेतृत्वाखालील शिष्टमंडळाने श्री. चव्हाण यांची भेट घेऊन महाराष्ट्रात सरकते जिने बनविण्याचा कारखाना सुरु करण्याची तयारी दाखविली. ही कंपनी सध्या पुणे येथे एक प्रकल्प उभारत आहे. हा प्रकल्प अत्यंत कमी आणि विक्रमी वेळेत उभारण्यामध्ये राज्य सरकारच्या मिळालेल्या सहकार्याबद्दल त्यांनी चव्हाण यांचे विशेष आभार मानले.

चव्हाण म्हणाले की, महाराष्ट्र हे देशातील आघाडीचे औद्योगिक राज्य आहेच. पण दाव्होसमध्ये झालेल्या चर्चेमधून महाराष्ट्राची वेगळीच ओळख मला दिसून आली. अर्थात आपण केवळ या प्रतिसादावर समाधान मानून चालणार नाही. कारण शेवटी स्पर्धा ही सगळीकडेच आहे. गुंतवणूकदारांच्या दृष्टीने जमीन, वीज, पाणी, वाहतुकीसारख्या पायाभूत सुविधा, मनुष्यबळ, कायदा-सुव्यवस्था या बाबी महत्त्वाच्या असतात. त्या दृष्टीने आपण सुदैवी आहोत.

मात्र हे सगळे असले तरीही आपल्याला महाराष्ट्राचे अतिशय आक्रमकपणे मार्केटिंग करावे लागेल. मानसिकता बदलावी लागेल.

मायक्रोसॉफ्टचा पुण्यात प्रकल्प

मायक्रोसॉफ्ट इंटरनेशनल या कंपनीचे अध्यक्ष जीन-फिलिप कोर्टाईस यांनी मुख्यमंत्र्यांची भेट घेवून पुणे येथे क्लाऊड कॉम्प्युटिंगमध्ये प्रकल्प सुरु करण्यासंदर्भात स्वारस्य दाखविले. महाराष्ट्र सरकारने ई-गव्हर्नन्स क्षेत्रात केलेल्या कामाबद्दल त्यांनी समाधान व्यक्त केले. पुणे येथे क्लाऊड कॉम्प्युटिंग सेंटर सुरु करण्याबाबत आपण लवकर सरकारकडे प्रस्ताव सादर करू, असे ते म्हणाले. विशेषतः शासकीय प्रकल्पांच्या संगणकीकरणामध्ये त्यांनी स्वारस्य दाखविले.

सॅबमिलर शीतपेय कंपनी

ग्रेट ब्रिटनमधील लंडन येथे मुख्यालय असलेल्या सॅबमिलर या शीतपेय व मद्यनिर्मिती क्षेत्रातील कंपनीने महाराष्ट्रात आपल्या सध्याच्या प्रकल्पाचा विस्तार करण्याची तयारी मुख्यमंत्र्यांशी झालेल्या चर्चेत दर्शविली. महसुलाच्या दृष्टीने सॅबमिलर ही कंपनी जगातील दुसऱ्या क्रमांकाची आहे. फोस्टर्स, ग्रोल्स, पेरोनी नारट्रो अझुरो आणि पिल्सनर हे या कंपनीचे जगप्रसिद्ध ब्रँड आहेत. कोकाकोला या जगप्रसिद्ध कंपनीसाठी ही कंपनी बॉटलिंगचे काम करते. आशिया, आफ्रिका, युरोप, अमेरिका आणि ऑस्ट्रेलिया या खंडातील ७५ देशांमध्ये कंपनीचे प्रकल्प आहेत.

महाराष्ट्रातील वाळूज (औरंगाबाद) येथील एमआयडीसीमध्ये त्यांचा प्रकल्प कार्यरत आहेत. भारतामध्ये उपलब्ध असलेली बाजारपेठ लक्षात घेता आधुनिक तंत्रज्ञान वापरून महाराष्ट्रामध्ये आणखी प्रकल्प सुरु करण्याची आपली तयारी आहे, असे या कंपनीच्यावतीने सांगण्यात आले. बार्लीसारख्या धान्यातून मद्यनिर्मिती करण्यातील या कंपनीचे औत्सुक्य पाहून मुख्यमंत्री चव्हाण यांनी त्यांना नागपूर येथे फेब्रुवारी, २०१४ मध्ये होणाऱ्या कृषी वसंत या कृषिविषयक भव्य प्रदर्शनाला भेट देण्याचे निमंत्रण दिले. विदर्भ आणि विशेषतः नागपूर येथे आपण गुंतवणूक करण्यास उत्सुक आहोत, असे कंपनीच्यावतीने सांगण्यात आले.

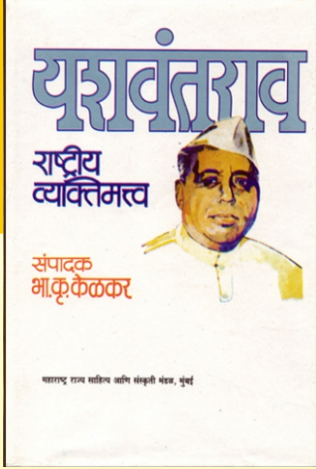
काही बाबतीत आपली चाकोरी बदलावी लागेल. नागपूरसारख्या शहराचे देशातील भौगोलिकदृष्ट्या मध्यवर्ती असलेले स्थान, राज्यातील शांतता आणि सौहार्द या तुलनात्मकदृष्ट्या उजव्या गोष्टींचा सुयोग्य वापर करावा लागेल. एक खिडकी योजना, पर्यावरणविषयक प्रश्न यामध्ये सुधारणेला बराच वाव आहे आणि सुधारणांच्या बाबतीत म्हणाल तर महाराष्ट्र देशात नेहमीच आघाडीवर राहिला आहे. त्यामुळे, याहीबाबतीत आम्ही नेहमीप्रमाणेच आघाडीवर राहू. आज एक गोष्ट मात्र मी छातीठोकपणे सांगू शकतो की, महाराष्ट्र हे जागतिक गुंतवणूकदारांसाठी सर्वात आकर्षक राज्य आहे आणि पुढेही राहिल, अशा सकारात्मक सुरावर मुख्यमंत्र्यांनी ही मुलाखत संपवली.

(शब्दांकन : सतीश लळीत,
मुख्यमंत्र्यांचे मुख्य जनसंपर्क अधिकारी)

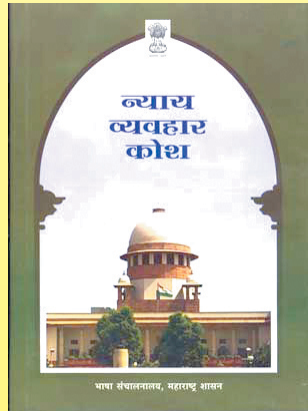
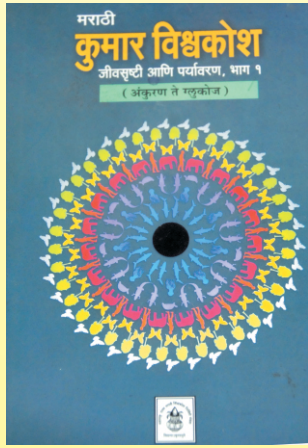

मराठी भाषा विभागांतर्गत येणाऱ्या साहित्य संस्कृती मंडळ, राज्य मराठी विकास संस्था, भाषा संचालनालय आणि विश्वकोश निर्मिती मंडळ यांनी अनेक महत्त्वाच्या पुस्तकांची निर्मिती केली आहे. ही ग्रंथसंपदा पुढील ठिकाणी उपलब्ध आहे.

■ संचालक, शासन मुद्रण, लेखनसामग्री, प्रकाशन संचालनालय, नेताजी सुभाष मार्ग, मुंबई - ४००००४, दूरध्वनी : २३६३१४३३, २३६३१७९९. ■ व्यवस्थापक, शासकीय फोटोझिंको मुद्रणालय व ग्रंथागार, फोटोझिंको मुद्रणालय आवार, जी.पी.ओ.नजीक, पुणे - ४११००१. दूरध्वनी : २६१२५८०८. ■ व्यवस्थापक, शासकीय मुद्रणालय व ग्रंथागार, सिव्हिल लाइन्स, नागपूर - ४४०००१. दूरध्वनी : २५६२६१५. ■ सहायक संचालक, शासकीय मुद्रणालय, औरंगाबाद - ४३१००१. दूरध्वनी : २३३१५२५. ■ व्यवस्थापक, शासकीय मुद्रणालय व लेखनसामग्री भांडार, ताराबाई पार्क, कोल्हापूर - ४१६००३. दूरध्वनी : २६५०३९५, २६५०४०२.

जैसी हरळांमाजि रत्नकिळा । कि रत्नांमाजि हिरा निळा
तैसी भाषांमाजि चोखळा। भाषा मराठी।।
जैसी पुष्पांमाजि पुष्प मोगरी। कि परिमळांमाजि कस्तुरि
तैसी भाषांमाजि साजिरी मराठिया।।
पक्षिआंमधे मयोरु । वृक्षिआंमधे कल्पतरु
भाषांमधे मानु थोरु । मराठियेसी।।
(फादर थॉमस स्टिफन - पैले पुराण : १२२-१२४)

अशा श्रेष्ठ मराठीतील
अक्षरलेणे

लोकराज्य

आज आणि
उद्यासाठीही ...

वाचा आणि ज्ञानसंपन्न व्हा...

O.I.G.S. भारत सरकार सेवार्थ
लोकराज्य LOKRAJYA

प्रेषक/From

दिगंबर वा. पालवे

वरिष्ठ साहाय्यक संचालक, माहिती व जनसंपर्क महासंचालनालय
महाराष्ट्र शासन, बरक नं. १९, फ्री प्रेस जर्नल मार्ग, मुंबई ४०० ०२१

प्रति To

लोकराज्य हे मासिक महाराष्ट्र शासनाच्या वतीने मुद्रक व प्रकाशक प्रमोद त्र्यं. नलावडे, महासंचालक, माहिती व जनसंपर्क महासंचालनालय, मंत्रालय, मुंबई यांनी एच. टी. मीडिया लि. प्लॉट नं. ६, टी. टी. सी. एम. आय. डी. सी. इंडस्ट्रियल एरिया, दिघे, ठाणे-बेलापूर रोड, नवी मुंबई - ४०० ७०८ येथे मुद्रित करून माहिती व जनसंपर्क महासंचालनालय, मंत्रालय, मुंबई - ४०० ०३२ येथे प्रसिद्ध केले.
मुख्य संपादक : प्रमोद त्र्यं. नलावडे